
1901

Штампарски Завод „Орао“,
Београд, Топличин Венац, 4

САБРАНА ДЕЛА БРАНИСЛАВА ПУШИЋА

Сабрана Дела
Бранислава Нушића

III

Наход

Вечност

Издавачка Књижарница

Геце Кона

БРАНИСЛАВ НУШИЋ

НАХОД

БЕОГРАД
Издавачка Књижарница Геце Кона
1, Кнез Михаилова 1
1931

213/52

I 4042/3
II 111021 III

НАХОД

Трагедија у пет чинова.

ЛИЦА:

Цар Душан
Царица Јелена
Царичица Гроздана
Краљ Урош
Деспот Оливер
Кесар Воихна
Кесар Бранко Младеновић
Кесар Гргур Голубовић
Севастократор Дејан
Велики војвода Новак Гребострек
Логотет Прибац
Протосевастијар Вукашин Мрњавчевић
Војвода Алтоман
Војвода Палман, заповедник царских најманика
Марко, син Вукашинов
Момир, граматик царев
Патријарх Кир-Јоаникије
Игуман Св. Дечански
Игуман Св. Арханђелов
Протопоп Гефтимије Грачанички
Теодосије, монах манастира Св. Марка
Никифор Тарентин, изасланик Кантакузенов

Помпео Де Карабела
Де Броњар
Родрик Балдомеро
Назер Д' Артевелд
Амадео Пондебоа
Филип Фран. Кастарел
Улрих Фолон
} Племићи луталице, гости на двору Душанову

Ана, монахиња у женском манастиру у Берову
Крчмарица Гања
Маруља, циганка
Први
Други
} *Крајишник*
Дмитар, слуга Марков
Паж
Роберт, слуга Д' Артевелдов
Један соколар

Епископи, игумани, велможе и властела, пажеви, слуге кнехтови, соколари, писари штитоноше, копљаници, оклопници, свирачи, циганке и т д.

Догађа се у Призрену, на
двору Цара Душана 1349 г.

ПРВИ ЧИН

Пред бедемом призренскога града поље. Од капије, која је на средини градскога платна, води широка стаза низ брдо на коме је град. Овде и онде по које дрво; под једним напред камени сто и клупа од камена. На столу мачеви, стреле и гитара.

Позорница пуна. Витезови нормански, француски, сицилијански и други, у разноликом оделу. Међу њима и по који српски властелин. Сви они образују разне групе и живо разговарају међу собом. Међу тим групама крећу се валети, кнехтови, пажеви, слуге племићске, соколари са соколима на руци и псари који воде хртове о ланчевима.

У групи која је дубоко назад, види се грчки изасланик Никифор, којега су такође опколили племићи те воде разговор с њим. У групи су око стола Де Карабела, Де Броњар, Д'Артевелд, Пондебоа, Кастарел, Ролон. Једни стоје, а други седе на каменој клупи.

I

ВИШЕ ПЛЕМИЋА У ГРУПИ ОКО СТОЛА

Казуј, казуј нам даље!

Д' АРТЕВЕЛД

(Наставља казивање).

... Тад паде Гвискару у део да пође на двор Краља Едварда енглескога и однесе му важне поруке од Краља Филипа француског. Тешко му је било одвојити се од мале Флорисе због које је досада већ четири пута лио крв, и он одлучи да је поведе као свога пажа.

ДЕ КАРАБЕЛА

Брависимо!

Д' АРТЕВЕЛД

Тако и учини. Али енглески Краљ Едвард, за којега веле да је имао добар стомак и меко срце, уочи на том пажу необичне кукове, и од тога тренутка све поруке које би Гвискар имао да поднесе Краљу, морао је чинити преко пажа свог. Тога ради почне он журити да скрати своје бављење, а Краљ отезати са одговором. Кад то оде у недоглед, Гвискар одлучи да напусти Краљев двор и без његових опорука.

КАСТАРЕЛ

Досадило му краљево меко срце. (Смех).

Д' АРТЕВЕЛД

А Краљ, чувши то, одлучи да најјаснијим разлозима спречи Гвискаров одлазак. Једне вечери, кад је овај излазио из краљевих купатила, сретну га четири снажна човека и нападну мачевима.

УРЛИК РОЛОН

Охо, то је био врло гостољубив краљ!

Д' АРТЕВЕЛД

Другом једном приликом, кад је изјахао са Краљевим витезима, једна му стрела скиде шешир.

БАЛДЕМЕРО

А требало је, можда, главу да му скине?

Д' АРТЕВЕЛД

Кад виде да ће због пажа свог оставити главу у Енглеској, а десило се још да су маломе пажу почеле отешњавати чакшире у појасу...

ДЕ БРОЊАР

Значи да се гостољубиви краљ побринуо да мали паж буде добро угошћен.

Д' АРТЕВЕЛД

...Тад Гвискар преломи ствар. Оде самоме краљу и замоли га да му дозволи повратак у Француску, а из благодарности на гостољубљу да прими на дар пажа његовог.

ПОНДЕБОА

То није било витешки!

УРЛИК РОЛОН

Али је било мудро.

КАСТАРЕЛ

И од тренутка, кад је Флориса престала бити верна, престале су и Гвискареве витешке обавезе.

Д'АРТЕВЕЛД

Краљ благонаклоно прими дар и, као уздарје, подари Гвискару десет телећих кожа, сребрни пехар, оковани тулац и једнога хрта и хртицу са повељом која тврди, да су претци тих хртова оштећени у двору Краљева Плантаџенета.

ПОНДЕБОА

Богат дар!

Д'АРТЕВЕЛД

И син тога пса је, господо, мој Ајакс, а син тога Гвискара сам ја. Сад већ можете разумети што се ја толико поносим мојим Ајаксом. Роберте! Роберте, уштво фландријска, зар ја увек морам два пута да поновим твоје име да се ти један пут одазовеш. Изведи напред Ајакса!

РОБЕРТ

(Излази напред водећи хрта).

Д'АРТЕВЕЛД

То је главом Ајакс, господо!

БАЛДОМЕРО

Одиста, витеже, у њ се можеш поуздати!

Д'АРТЕВЕЛД

Као у најбољега друга и пријатеља. Пета је

година како сам се откинуо и лутам од двора до двора, жељан витешких подвига, и Ајакс ме свуда прати и чува.

РОБЕРТ

И а, господару!

Д'АРТЕВЕЛД

Ти, безбожни ленивче, не вредиш ни колико реп Ајаксов. Радије бих дао да теби главу ишчупају но једну длаку Ајаксову. Хоћете ли, господо, да вам што ближе кажем и о рођењу Ајаксовом?

ДЕ БРОЊАР

Доста већ о том Ајаксу! Тек ваљда није било и каквог романа између мајке кучке и оца пса?

Д'АРТЕВЕЛД

(Увређен).

Да оца пса, али племенитијег од сваког варешког племића.

ДЕ БРОЊАР

(Плане и трза мач.)

Витеже, обожаваоче псећег племства, понови ту реч на мачу.

Д'АРТЕВЕЛД

(Скочи и трза мач)

Зашто не? Мач ми је хитрији од језика. (Покрет међу осталима.)

ДЕ БРОЊАР

А језик хитрији од памети!

Д' АРТЕВЕЛД

Мудрост је калуђерска врлина, а витешка је мач.

ДЕ БРОЊАР

Дакле, покажи ко си на мачу! (Укрштају мачеве, живљи покрет међу осталима).

УРЛИК РОЛОН

(Својим мачем раставља их)

Витези! Ви се нећете тући овде на догледу гостољубивих царских дворова. Гости сте царски, а витешки је закон поштовати домаћинов праг. Увређени, шта ти увредилац дугује?

ДЕ БРОЊАР

Дугује ми крв за увреду.

УРЛИК РОЛОН

Увредиоче, можеш ли крв искупити извином?

Д' АРТЕВЕЛД

Јевтинија је крв!

УРЛИК РОЛОН

Одлучили сте! Данас је царски лов, не смемо својим размирицама реметити свечаност. Након три дана, кад се сврши лов, бориће те се пред сведоцима, све док крв не реши ваш спор. Је л' тако, витезови?

ДЕ БРОЊАР, Д'АРТЕВЕЛД И ВИШЕ ЊИХ

(Спуштајући мачеве)

Тако је! (У групи око Никифора гласан смех и чују се

делови појединих реченица: „Боље је, ипак је боље то!“ — „Ја бих радије пристао да ме изгнају“ — „Шта ћете, свака земља има своје законе, а сваки закон своје ћуди!“)

КАСТАРЕЛ

(Пришао је групи која је под бедемом и обраћа се једноме соколару који држи сокола на руци)

Би л' смео рећи да је хитрији од моје стреле?

СОКОЛАР

Хитар је као стрела, господару, па ипак не знам стрелу из твоје руке.

КАСТАРЕЛ

Бржа је од мује.

СОКОЛАР

Благо твојој руци!

КАСТАРЕЛ

Окушаћемо у лову да их упоредо пустимо, ја стрелу, а ти сокола.

ПОНДЕБОА

(Који је пришао био групи у дну, довикује неком напоље)

Пребаци доламу по сапима и обеси тулац о бок!

БАЛДОМЕРО

(У групи око стола, обраћа се Сицилијанцу)

Витеже, ето гитаре лежи узалуд, а сунце, које је јутрос најпре поздравило твоју Сицилију, ено се јавља иза планине. Зар не би песмом да јој пошљеш поздрав?

УРЛИК РОЛОН

Ал' оном песмом, којом си нас већ очарао.

ДЕ КАРАБЕЛА

Далеко је Сицилија, да бих је одавде могао поздравити.

БАЛДОМЕРО

Што даље земља која је родила, топлији поздрав који јој се шаље из туђине.

КАСТАРЕЛ

(Који се вратио групи.)

Реци, Родериже: што даље драга која те је првим осмехом озарила, топлији поздрав који јој се шаље из туђине.

БАЛДОМЕРО

Хајде и тако, ал' нек нам витез Помпео каже то уз гитару.

ДЕ КАРАБЕЛА

(Узима са стола гитару и пева.)

Кардучијо,
О Кардучијо, ма бела!
На мору си ме срела
Још када бејах млад,
И твоја уста зрела
На моја уста врела
Вечерњи домами хлад,
О, Кардучијо, ма бела!

Да ли се сећаш? Наранџин просипао се цвет
И маслиново лишће дрхтало више нас,
И горе, далеко, бистри трептао глас
К'о мисли једне млад, птичији лет,
О, Кардучио, о белисима!
А на пут,
А на пут када кретох,
Ја твоје очи сретох
Свуд куд ме води пут;
Нит' икад с ума сметох
Косе у које сплетох
Свог срца сваки кут,
На пут, о белисима, када кретох.
И свуда на том путу, као смех разуздан твој,
За мном се вере, светли, кривудав, танки пут
И месечине мирис, и сочни лимун жут,
И насмејаних звезда на плавом небу рој,
О, Кардучио, о карисима!
Па и сад,
И сад, гле! Мирис струји
И чуј! То море брује
Ко да се грлимо ми.
У бури и олуји,
Кад вихор витла и хуји,
Свуда се смејеш ти
Ко сунце, о карисима, у олуји!

УРЛИК РОЛОН

Хвала, витеже! Жалим, тако ми Бога, што ни-

кад нисам умео ни волети ни тако топло певати љубави.

Д'АРТЕВЕЛД

Ја не знам љубавних песама; јер, најзад, ко би и упамтио толико песама колико сам ја драгана променио!

БАЛДОМЕРО

У нас једна стара пословица каже: „Не мењај оно што опашеш о бедра, а мењај оно што притиснеш на недра".

ДЕ БРОЊАР

А и где би ми, витези луталице, могли остати верни једној љубави. Може ли лептир остати веран једном цвету?

ДЕ КАРАБЕЛА

(Са уздахом)

Може, ономе из којега је прву сласт посркао

КАСТАРЕЛ

(Допуњујући га).

У успомени. Ма ко ће још данас у успоменама живети?

ПОНДЕБОА

У нас се прича једна прича о витезу Филиберту од Боавила и плавокосој Марго, у којој се казује да се прва љубав никад не заборавља. Ако ћете слушати, ја ћу вам је рећи.

ВИШЕ ЊИХ

Хоћемо, казуј!

ПОНДЕБОА

(Седне).

Пре но што је опасао мач, млади Филиберт је обавио руку око плавокосе Марго. На њеним грудима он се пробудио из сна детињства. А кад је већ и мач опасао и првим се ожиљком окитио, кренуо је у свет, као ово ми сад, и лутао је од двора до двора, тражећи животу насладе, а мачу забаве. Плавокоса Марго, још довољно немилована, остала је тугујући за витезом. Филиберт од Боавила сретао је на своме лутању увек нове лепотице и нове љубави, и једном, када му се указа прилика, поручи плавокосој Марго: „Не чезни и не тугуј, јер сам ти неверан на сваком кораку. Разрешавам те! Љуби док си млада, да не би жалила за оним што се не враћа у животу".

ДЕБРОЊАР

Право!

КАСТАРЕЛ

И тада?

ПОНДЕБОА

Плавокоса Марго не учини тако, већ оде у манастир.

ДЕБРОЊАР

Штета!

ПОНДЕБОА

Доцније Филиберт крете на далеки исток, у бојеве против неверника, и дуго се тамо ломио и ратовао. Прошло је много година, а он се није враћао; док најзад, изморен ранама и старошћу, не паде у неку тешку болест која га је три године држала у постељи. Допре глас до плавокосе Марго која се у манастиру двадесет година молила за здравље Филибертово, и она крете на далеки пут, чак у свете земље. Крете и стиже тамо у последњем часу његовом. — „Што си потегла толики пут, кад сам ти неправду учинио?“ — рече јој он умирући. А она му узе главу, у којој се очи већ гасиле, наслони је на своја недра и рече тихо и мирно: „На овим грудима си се пробудио, на њима и заспи; на овим грудима си познао живот, на њима познај и смрт!“ И Филип од Боавила издахну на грудима плавокосе Марго.

КАСТАРЕЛ

Бог да му душу прости!

ДЕ КАРАБЕЛА

Зар та прича не казује да је прва љубав једина?

ДЕ БРОЊАР

Можда, кад се она коју волиш зове Карчуда и кад је родом из жарке Сицилије.

НИКИФОР

(Издваја се из задње групе и прилази овој. Сицилијанцу.)

Песма ти је дивна, витеже! На Босфору би она лепше одјекнула но овде међу планинама.

Д' АРТЕВЕЛД

(Кастарелу.)

Грк се сад сетио да песму хвали. Претвара се, привукао га к нама разговор о љубави. То воле да чују ромејске уши!

ДЕ КАРАБЕЛА

(Никифору.)

Ја чезнем за морем и радо бих тамо, у царски град.

НИКИФОР

Господар мој, василеос Кантакузен гостољубив је домаћин и на двору је његовом, као и на двору српског цара, увек велики број племића у гостима.

ДЕ БРОЊАР

Је ли живот у царском двору весео?

ПОНДЕБОА

Има ли витешких игара?

БАЛДОМЕРО

И борби?

УРЛИК РОЛОН

Има ли лова?

Д'АРТЕВЕЛД

Има ли љубавних згода?

НИКИФОР

Много питања на један мах! Зло по мене, да сте судије!

УРЛИК РОЛОН

Наћи ћеш ти већ за свакога одговор.

ПОНДЕБОА

И свако ће га од нас стрпељиво чекати.

НИКИФОР

На зрачним обалама сиријскога и византијскога мора, где чаробни царски град грли два света, живот је буран, весео и разнолик. Велелепни храмови и палате, циркови и хиподроми, високе школе и богати тргови, борбе и светковине и живот у коме се огледа сусрет истока и запада, а изнад свега сјај царског двора, мудрост филозофа, заносна лепота жена и раскош природе. Све то чини ромејски царски град средиштем свега лепога, свега узвишенога и свега чаробнога. (Спази Момира, који излази из градске капије и упућује се овој групи.) Ево, у добри час, и једнога сведока, који вам боље но ја може причати о лепотама царскога града. Млади се витез школовао на високим ромејским школама, тамо је провео најлепше младе године. Мудрост коју је тамо поцрпео и донела му је, те још у овако раним годинама седи крај царска колена.

II

МОМИР И ПРЕЂАШЊИ

МОМИР

Превасходство прецењује моју вредност и мој положај. Ја служим само цара; и верност је то, а не мудрост због које ме господар одликује међу својим слугама.

НИКИФОР

Скромност твоја, младићу, такође је ћерка мудрости.

Д'АРТЕВЕЛД

(Момиру).

Витеже, причај нам дакле ти о царском граду. Младост је твоја јамачно запазила и оне лепоте за које ученост велечаснога није имала очију.

МОМИР

Био сам дуго у Константинополису; али све сам време друговао са књигама. Не желите ваљда да вам казујем о Тодору Вестесу, Пселу, Веку, Зонари, и Властарију, са којима сам ја једино друговао.

КАСТАРЕЛ

Зар тако млад па друговао са књигама?

МОМИР

Друкчији живот нисам познавао.

Д'АРТЕВЕЛД

Зар ни чаробне ноћи босфорске?

ДЕ КАРАБЕЛА

Ни топле љубави византијских лепотица?

ДЕ БРОЊАР

Ни борбе витешке у хиподрому?

НИКИФОР

Не замерите младом витезу. Усуд одређује путе животне: вама је дао у руке мач и срце витешко, а њему мудрост. Мудрошћу он служи цара, као што би га други мачем служио.

ПОНДЕБОА

Зар књига може служити као мач?

НИКИФОР

Цар српски хоће да уреди законик као што га код нас већ вековима има. Да није знања нашег језика и наше правне мудрости, што је собом овај младић донео из Византије, ко би сад Цару био од помоћи као он.

МОМИР

Хвала, Превасходни, на похвали које нисам достојан.

Д'АРТЕВЕЛД

Ја ипак не бих трећио младост у то. А шта ћеш под старост радити, витеже?

МОМИР

Исто то!

НИКИФОР

Па ипак грешите, господо! Ја мислим да мудрост није тако ледена кора, под којом би се срце морало замрзнути. И у мудраца гдекад срце заигра, само што он тај осећај не исказује језиком и чува га дубоко, врло дубоко скрива га. (Притворно гледајући Момира право у очи). Зар не, млади витеже? Зар ниси гдекад и сам осетио како је мудрост немоћна пред срцем?

МОМИР

(Избегавајући му поглед и тај разговор).

Превасходни кирије, хтео сам те питати о једном варварском обичају, који нису примили ни Римљани ни Ромеји, нити га хтели својим законом освештати?

НИКИФОР

Објаснићу ти радо, млади витеже, све што знам. Само сад, видиш, младост око нас не воли те суве разговоре древне философије и правних цепидлачења. Говорићемо о том доцније, кад се сами сретнемо.

III

ПРЕЂАШЊИ И ВОЈВОДА ПАЛМАН

ВОЈВОДА ПАЛМАН

(Долази из градске капије, сви му отварају пут, а затим се окупљају око њега).

Господо! Господин Цар је опремљен и за који час ће кренути. На први знак нека су вам коњи спремни и послуга, а псари и соколари нек су на својим местима. На други знак, будите у својим седлима. Господина Цара ће пратити српске велможе и војводе, за њима кренућете ви, господо. Поход ће сићи с града и пребродити реку Бистрицу, те њеном десном обалом крај Светога Аранђела ићи на исток, где ће на падинама Шаровим отпочети лов. По наредби Господина Цара, ловом ћу управљати ја, те с тога, ко би имао какву жељу или захтев или размирицу, мени ће се обратити.

УРЛИК РОЛОН

Разумели смо, војводо!

ВОЈВОДА ПАЛМАН

(Одлази десно да саопшти и осталима).

IV

СВИ, СЕМ ВЕЈВОДЕ ПАЛМАНА

Д'АРТЕВЕЛД

(Момиру)

Мало час превасходство рече, да си ти, витеже, уз царско колено, а војвода Палман објави да ће Цара пратити српска властела. Зар нећеш и ти с њима?

МОМИР

Та част ми не припада, витеже. А не бавим се стрелом, те не идем у лов.

КАСТАРЕЛ

Зар нећеш ни у лов?

МОМИР

Не! Запослен сам, а посао ми је прешан. Саборно је доба, па морам довршити превод синтагме Матије Властарија.

(Први знак рога чује се са града)

ПОНДЕБОА

Први знак, господо! (Општи покрет).

Д'АРТЕВЕЛД

Роберте, где си?

ВОЈВОДА ПАЛМАН

(Виче напоље)

Притежите колане! (Још један глас напољу понавља Палманову наредбу: „Притежите колане!")

ДЕ БРОЊАР

Филипе!

ВОЈВОДА ПАЛМАН

(Напоље)

На места псари и соколари! (Жив покрет. Псари и соколари одлазе десно.)

Д'АРТЕВЕЛД

Ајаксе, буди горд! Роберте, стрвино, пази, не затежи узицу!

ДЕ БРОЊАР

(Својој слузи)

Филипе, спусти на коњу стремнике и простри по седлу тигровину!..

БАЛДЕМАРО

(Својој слузи који је држао његов мач.)

Дај мач овамо! Паши га! (Слуга му паше мач.)

ПОНДЕБОА

(Својој слузи.)

Адемаре, овамо! Стегни ми оструту! (Ставља ногу на камен, слуга клекне и стеже му оструту.)

КАСТАРЕЛ

(Никифору.)

Зар ти, превасходни кирије, нећеш са нама у лов?

НИКИФОР

То није занат мој!

КАСТАРЕЛ

Па ипак, као царев гост?

НИКИФОР

Ја сам царев гост у двору, а не у планини! (Други знак.)

(Долази с десна.)

На места витези! Пењте се одмах у седла!

(Одлази у град. Жив покрет међу свима. На бедему се појављују Јелена, Гроздана и Урош. Сви скидају дубоко капе и, полазећи, поздрављају царицу узвицима: „Вив л Императрис!“— „Живела царица!“ „Евива Императриче!“ Царица љубазно поздравља и витезови се разилазе на лево где их очекују коњи. На сцени остају само Никифор и Момир. Никифор се повукао и оштро мотри погледе које измењују Момир и Гроздана.)

V.

(Трећи знак. Свечана поворка излази из града и одлази стазом на противну страну овим редом:

Фанфари.
Војвода Палман на коњу.
Осам коњаника.
Осам стрелаца.
Осам соколара са соколима на руци.
Осам псара који воде царске псе.
Два оклопника.
Цар на коњу застртом чохом, којега воде два пажа.
Велможе и властела на коњима.
Осам коњаника.

Цар, при проласку преко сцене, поздравља Царицу, која се клања. Урош поздравља оца рупцем. Никифора и Момира, који му се дубоко клањају, Цар отпоздравља. При излазу са сцене напољу се чују узвици: „Живео цар!“ — „Вив л Императер!“ „Евива Императоре!“ Јелена с децом уклања се с бедема, пошто Гроздана још једном измени погледе са Момиром.)

VI.

НИКИФОР

(Прилази тихо Момиру, којега занео осмех Грозданин, те чежњиво погледа тамо где је она била, и спушта му руку на раме)

Да те не будим из сна, млади витеже?

МОМИР

(Тргне се и збуни.)

Замислио сам се.

НИКИФОР

Још увек премишљаш о ономе варварском обичају?

МОМИР

Одиста! Могу ли сад замолити за објашњење које ми обећа?

НИКИФОР

Дугујем ти га, ал' имаћемо кад. Не мислим одмах кретати са царскога двора, ма да нисам успео у задаћи коју ми је Господин, мој Император, поверио.

МОМИР

Ја, превасходство, твојој мудрости толико верујем, да и твој неуспех зовем успехом.

НИКИФОР

Можда кад сам тумач мудрости, али као тумачу срца, посао ми не иде од руке.

МОМИР

Срца? Што ће срце у послу државном?

НИКИФОР

Што ће, питамо се сви, па ипак му моћ признајемо колико и разуму. Колике државе за своје границе имају да благодаре срцу, а не мудрости; колики владалац за круну, патријарх за тијару, а философ за венац којим је овенчан. Не лије се увек међу народима крв што мудрост то налаже. Од Тројанске војне до Велизаријевих победа, па и после тога, срце је проливало крв а не мудрост.

МОМИР

Одиста!

НИКИФОР

Јер срце је тврдоглавије од мудрости, њему се не да наметнути разлог. Кад би то могло бити, можда бих ја могао успети у свом изасланству.

МОМИР

Не разумем те, превасходни кирије!

НИКИФОР

Није ме тешко разумети, ако ти је позната сврха мог изасланства. А теби мора бити позната.

МОМИР

Колико и свима осталима. Светли господин Император Кантакузен, који је једном долазио на српски двор, хтео би сад, у својој свемоћи, да

обнови те везе. Знам да мој Господар и Госпођа Царица, нису изменили према Императору пријатељство којим су некада изгнаника Кантакузена у Паунима предусрели.

НИКИФОР

Ти знаш само половину.

МОМИР

Ако има што осим тог, значи, не припада ми да знам.

НИКИФОР

Припало би ти, јер би ти дало прилике да Цару учиниш услуге.

МОМИР

Сваку услугу господару мом ја сматрам за најпречу дужност.

НИКИФОР

Двојака би ти дужност била то. Одан своме господару, ти не можеш не осећати у души и благодарност према Византији, која те је васпитала и раскошно те окитила мудрошћу.

МОМИР

Дубоку благодарност!

НИКИФОР

(Узима га поверљиво за руку, обзирући се да их ко не слуша.)

Друга је половина оног што ти знаш: да мој Господар Император жели да још трајнијим и по-

узданијим везама утврди пријатељство са српским двором. У господина Императора је син Манојло, деспот Пелопонески, у цара Душана је ћерка Гроздана... (Говорећи последње речи, он их подвлачи и оштро прати израз који ће оне изазвати на лицу Момировом)... За царску ћер би било достојно да седне на подножје древнога византијскога престола, за мог Господина Императора задовољство да у њој види живо јемство пријатељства и савезништва.

МОМИР

(Узбуђено.)

То први пут чујем!

НИКИФОР

Да ли први пут? А ја сам веровао да си ти боље посвећен у послове царства.

МОМИР

То су послови царске породице, а не државни.

НИКИФОР

Ипак, веле, Господин Цар се за многе послове саветује с тобом.

МОМИР

Не саветује, превасходни кирије, он само мом правном знању верује, те, градећи земљи законе, позива ме гдекад да му тумачим древне византијске законе.

НИКИФОР

Али веле, да ти и на Сабору имаш реч?

МОМИР

Не реч која одлучује, и не у другим приликама осим закона, где ми Господин Цар милостиво дозвољава да, науком наоружан, браним какву истину или обарам заблуду.

НИКИФОР

Па ипак, тај положај ти отвара често царска врата и срце Царево или, можда, Царичино пре? Ни она, вели, не изостаје иза Цара у милости којом те овај двор обасипа?

МОМИР

Ја се том милошћу поносим, стрепећи увек пред помишљу да ли сам је достојан.

НИКИФОР

Ево ти, дакле, прилике да се покажеш достојан.

МОМИР

Радо ћу учинити све што ми не премаша снагу.

НИКИФОР

Ја не тражим много, ја само савет иштем од тебе.

МОМИР

Господин Император твој, шаљући те у тако важном послу, изабрао је међу мудрима најмудријега. Где бих ја могао дати савета Императоровом изасланику?

НИКИФОР

Езопос прича да је једном и комарац опоменуо лава, те је овај избегао смрт. Кад сазнаш све, што ја верујем да би требало да знаш, увидећеш колико ми твој савет може бити од користи. Задаћа моја разбила се о упорно држање мајке Царице. Господин Цар могао би се можда још и придобити разлозима, али Госпођа Царица, која је некад у Паунима на Сабору била онако одлучна за пријатељство са Кантакузеном, сад је противна овој веридби.

МОМИР

Јер мисли, можда, да је за пријатељство и савез довољна часна реч Царева.

НИКИФОР

(Значајно).

Мајка је увек ближа срцу ћерином, те биће пре да је она тумач срца тог. Да ли у срцу младе Гроздане није неко већ саградио опкопе?

МОМИР

(Збуњено).

Ја не знам!

НИКИФОР

Ја бих рекао да ту лежи мој неуспех. И рекао бих још: ако је то поданик српскога Цара, то није веран ни одан поданик.

МОМИР

(Бунећи се).

По чему би му био неверан онај који би му ћер волео?

НИКИФОР

По томе, младићу, што задовољство срца свога претпоставља државној користи и добру Цара свог. Ја не знам шта ће мој Господар Император рећи, када му саопштим одбијање, и не бих желео да он у томе види увреду која би, можда, завадила два монарха, данас најсилнија, и сручила на српски народ анатему која му виси над главом као Дамоклов мач. Размисли о том, младићу! Твојој мудрости приличи да размислиш о том.

МОМИР

(Бунећи се).

Али зашто да размишљам ја?

НИКИФОР

Да би у згодној прилици рекао мајци Царици, или можда и самој Гроздани.

МОМИР

(Изненађен).

Њој?

НИКИФОР

Млада је, а млад си и ти; млади се увек међу собом боље разумеју. Твоја би реч можда учинила више код ње но мајчина. Ја ћу Царево одсуство употребити да још једном проговорим са Госпођом Царицом; а ти га употреби на размишљање о овом што смо разговарали.

МОМИР

(Мало упорно.)

Ја Царево одсуство морам употребити да завршим преводе и тумачења. Сабор се за који дан састаје те ми не остаје времена за размишљање.

НИКИФОР

Па ипак, ствар је вредна размишљања. У толико пре, што ја нисам навикнут на неуспех, а Император мој не би га хтео себи допустити. Ја морам проћи путем којим сам пошао; ако на том путу наиђем на камен, ја ћу га здробити; буде ли већи, напрегнућу све снаге да га уклоним.

МОМИР

(Замишљено ћути.)

НИКИФОР

Рекох ти све; остављам те самоћи. Самоћа је мајка размишљања. (Пође и задржи се). Не проговоримо ни речи о варварском обичају о коме ме запита мало час. Проговорићемо већ; ја мислим имаћемо још прилике да се овако насамо и поверљиво разговоримо. (Повлачи се и пође на десно но у дну се задржи и посматра Момира.)

VII

МОМИР САМ

МОМИР

(Под утиском бола, који му је Никифор улио у душу, тешко уздише и дубоко се замисли. Чежњиво гледа горе на бедеме

одакле га је мало пре сунце огрејало. Прилази столу и несвесно узима гитару која је ту остала, наслања се на сто и свира једну нежну византијску романсу, погледа'ући горе на бедеме. Никифор одлазн. Момир наставља свирку и пред крај романсе, с бедема, невидљивом руком бачен, пада цвет. Он нагло оставља гитару, притрчи цвету, диже га и, с дубоким уздахом и изразом среће и задовољства, приноси га уснама да га целива, али у том тренутку осети на рамену нечију руку и тргне се не пољубив цвет.)

VIII

МОНАХ ТЕОДОСИЈЕ, МОМИР

МОНАХ ТЕОДОСИЈЕ

(Мало затим, пошто је отишао Никифор, појављује се са исте стране и затиче тренутак кад пада цвет са бедема. Он прилази Момиру који је цвет подигао и, спуштајући му руку на раме, осујећује му да га целива).

Не скрнави тај цвет!

МОМИР

(Престрављено.)

Оче!..

МОНАХ

Тај цвет није никао овде на камену! Одакле долази, чија га је рука узабрала и шта значи он?

МОМИР

Ја не знам! Нашао сам га ту!

МОНАХ

И ти незнани цвет дижеш из прашине и приносиш га уснама?

МОМИР

(Ћути оборене главе.)

МОНАХ

Мало час срете ме грчки посланик и рече: „Пођи, оче, за гласом гитаре, она не свира у славу Господареву!“

МОМИР

Грчки посланик?

МОНАХ

И глас гитаре довео ме је да видим одвратну истину коју сам ја још само слутио и слутњу ту увек гонио од себе, верујући твојој мудрости. Љуто сам се у тој вери преварио. Ни наук који сам ти маленом у душу улио, ни висока мудрост којом те је Византија запојила, ни милост којом те царска рука обасипа, нису биле кадре у теби однеговати бар осећај благодарности — благодарности према добротвору твом. . . .

МОМИР

(Покушава да се буни.)

МОНАХ

Не покушавај истину порицати. Неблагодарник си ти, неблагодарник према Цару и Господару свом!

МОМИР

Ја?

МОНАХ

Ти, да, јер се усуђујеш прљавом твојом руком да престо царски оскрнавиш. Знаш ли ти ко си ти?

МОМИР

Знам, све знам!

МОНАХ

Или не знаш, или намерно заборављаш, и ја ти као глас савести, морам то увек понављати.

МОМИР

(Гледа га преклињући)

МОНАХ

Чуј, дакле: нико си и ништа. Бачено дете мајке развратне и оца никоговића, можда чак себра и жене отрочке, или, ко зна, још горе што. Промисао хтеде да Цар, ходећи у лов, нађе те крај пута, где си се вио као црв. Боље да се тада Цар није сагао да подигне неблагодарност из прашине.

МОМИР

(Тешко га мучи и боли свака реч.)

МОНАХ

Нисам још казао све што чини величину твоје неблагодарности. Цар те је предао мени и ја сам те у самостану своме неговао као да си из мојих недара откинут. Неговао сам те, упућивао Божјој

молитви, и књизи те учио. Цар, који је често долазио к мени у манастир, јер му ту у младости беше најмилији лов, замиловао те је и, кад си нешто одрастао, узео те себи и послао на науке у Византију. А кад си се са наука вратио' окићен знањем и мудрошћу, царска се милост тада тек на тебе раскошно просула: узео те крај себе и посадио крај царска колена, тебе находче, тебе отрочко копиле. Ти му повеље састављаш, ти читаш царска писма и пишеш одговоре владарима, велможама и кефалијама; ти са њиме кројиш законе и још — што никад до сад младости није било допуштено — на Сабору Патријарха и јереја, велике и мале властеле и ине господе Царства Српскога, и ти имаш реч, Умеш ли бар да појмиш сву величину милости која се на тебе излила?

МОМИР

Појмим је.

МОНАХ

Ко појима, тај је кадар и ценити!

МОМИР

Ценим је.

МОНАХ

Појимаш и цениш, а чим враћаш Цару тај велики дуг?

МОМИР

Верношћу!

МОНАХ

Ти верношћу зар зовеш дрскост којом си посегао да рушиш мир дома царскога; да престо убрљаш прљавим отрочким прстима и круну оскрнавиш безочним и порочним погледом?

МОМИР

Не оптужуј ме, оче, тим тешким злочином!

МОНАХ

Сам си изабрао име делу свом. Злочин је то, злочин безочан!

МОМИР

Не оптужуј ме, научи ме!

МОНАХ

Чему да те научим?

МОМИР

Оном, чему сам не умем!

МОНАХ

Наук је прост: ишчупај из срца порок и наоружај се мудрошћу!

МОМИР

...Немам снаге... немам храбрости!

МОНАХ

Немаш је да се вратиш путу врлине, а имаш је да газиш путем злочина! Не, ти ниси мој посинак, ти ниси дете које је на мом крилу и мојом бригом одњеговано; то није душа којом сам те ја задахнуо. Неблагодарниче, гониш ме да те се одречем!

МОМИР

Оче!

МОНАХ

Одрећи ћу те се и поћи ћу даље у праведној срџби. Да злочиној змији искидам жаоке, пре но што отровом попрска царски престо, оптужићу те Цару, добротвору твом...

МОМИР

(Очајно)

Не, оче!.. (Бори се тешко). ...Реци шта треба да учиним да те умилостивим?

МОНАХ

Одреци се!.. Одреци се недостојни!

МОМИР

(Тргне се Тежак му бол ломи груди и обраћа се погледом Богу, просећи снаге да савлада бол.)

МОНАХ

Одреци се и, у знак одрицања, дај ми тај цвет неоскрнављен још твојим пољупцем.

МОМИР

(Тргне се као мачем прободен, боно јекне и грчевито стеже цвет на груди.)

МОНАХ

Положићу га тамо, пред икону мајке Божје, пред којом си ти прву молитву Богу упутио. Тамо ће венути као жртва покајникова, као залога одрицања.

МОМИР

(Пресправљено гледа у монаха, а цвет грчевито стегао на груди)

МОНАХ

(Пружа руку)

Чу ли ме, дај ми цвет!

МОМИР

(Са болом, ломећи се, пружа га па га опет тргне.)

...Да га целивам?

МОНАХ

(Узме му цвет.)

Не скрнави га порочним целивом; намењен је, икони. (Одлази нагло).

IX

МОМИР САМ

МОМИР

(Сломљен болом, прилази непоузданим кораком столу, стропошта се на клупу, зарије главу и горко зајеца.)

ЗАВЕСА

ДРУГИ ЧИН

Радна одаја у двору. С једне стране два свода од којих у задњем велики прозор са многобројним окнима, који гледа у призренску равницу. У дну се степенима пење у пропуст кроз дебели градски зид и улази на отворену терасу под стубовима која се догледа. С леве стране, више у дну, један улаз застрт завесом, а напред на нарочитом поду велики дрвени сто по коме разбацане старе књиге, повеље, пергаменти. Између зида и стола обична столица, за њом у зиду четвртаста ниша са једном даском по средини, пуна старих књига. У дну стола с поља, на нарочитом узвишењу, Душанова столица и на столу нарочита налоња на којој он пише

I.

МОМИР, ГРОЗДАНА

МОМИР

(Седи за столом, претрпан повељама и књигама, дубоко заривен у рад.)

ГРОЗДАНА

(Силази са терасе обазриво. Кад стигне на последње одмориште, она се наслања на наслон.)

Увек ту, увек међ књигама?

МОМИР

(Изненади се и узнемирено устаје).

ГРОЗДАНА

(Слазећи.)

Благо књигама!

МОМИР

Царичице!

ГРОЗДАНА

(Изненађена и прекорно.)

Зар не Гроздана? Зашто ме друкче зовеш... као туђинац?

МОМИР

(Збуњено.)

Не знам, али не смем те више звати именом!

ГРОЗДАНА

Не смеш? Ко ти брани то? Ја желим да ме зовеш именом којим ме блиски зову. Ко ми је ближи од тебе?

МОМИР

О, Царичице, када би знала или, када би хтела знати, колико смо ми далеко једно од другога!

ГРОЗДАНА

(Изненађено)

Од кад и зашто? Ти досад ниси тако мислио.

МОМИР

Добро рече, нисам мислио досад! Знао сам, а нисам мислио. Борио сам се дуго са собом; успављивао сам разум, гушио савест и рвао са мудрошћу... Све, све сам чинио што би ме удалило од дужности, а одвело ме ближе злочину.

ГРОЗДАНА

Је ли то какав рђав сан који си уснио, или намера да ми срце страхом запојиш? О каквом злочину говориш?

МОМИР

О нашој љубави.

ГРОЗДАНА

Па, зар је љубав злочин?

МОМИР

Љубав не, она је врлина; она је најчистији, најплеменитији исток душе човекове. Али је моја љубав злочин, као што узвишена вера хришћанска, за време римских цезара, беше злочин.

ГРОЗДАНА

Шта је то што се у тебе изменило; шта те је завело, а шта помело? Говори језиком, који ће ме умирити; говори јасније.

МОМИР

Говорићу јасније, али то ће бити реч оптужбе.

ГРОЗДАНА

Оптужбе? Кога ћеш оптужити?

МОМИР

Себе, јер сам ја кривац, ја сам злочинац!

ГРОЗДАНА

А злочин ти је љубав?

МОМИР

Да!

ГРОЗДАНА

Говори, оптужуј се; ја ћу те бранити!

МОМИР

О, Царичице!

ГРОЗДАНА

Слушам те!

МОМИР

Ја нисам, Царичице, крио од тебе ко сам и шта сам ја?

ГРОЗДАНА

Не!

МОМИР

Али сам од себе крио, и ту лежи заметак моме злочину. Да нисам крио себи и својој савести,

зар бих ја, бедно находче, дете незнане мајке и оца, дигнуто с друма, из прашине, зар бих ја смео посегнути тако високо, зар бих ја смео, ма и погледом, дотаћи се подножја царског престола? Зар не помислих никада да сунце греје и бедну бубицу тамо доле, у прашини; али тешко њој, ако узлети међу зраке где ће крила спржити. А ја потегох да се дотакнем и самога сунца. Ах, тешко мени бедноме!

ГРОЗДАНА

Је ли то све чим себе оптужујеш?

МОМИР

Не, није све! Дигнут из прашине, великодушјем Господаревим, васпитан његовим старањем, доведен овде под светли царски кров и засут милошћу престола, која не озарава увек ни оне који су под хермелином рођени, чиме ја све то одужујем? Неблагодарношћу, јер разривам дом који ме је доброчинством покрио; издајством, јер, најмањи и најбеднији међу поданицима му, потегао сам прљавом руком да оскрнавим светост престола; злочином, јер велике и мудре намере Господареве, да престолу обезбеди сјај, а величину држави, себичношћу ометам.

ГРОЗДАНА

(После извесне паузе.)

Рекао си оптужбу до краја, сад чуј и одбрану.

МОМИР

Шта је то што ме може одбранити? Ко се о савест огреши, не одбрани се речима!

ГРОЗДАНА

Не можда речима мудрости, али речима срца.

МОМИР

(Боно.)

Речима срца? Срце ме је и завело.

ГРОЗДАНА

Оно ће те и извести, пођи за њим. Срце је искренији саветник од разума. Разум је хладан и суров, гдекад и немилостив; он по приликама подешава своје савете; он пред силом размишља, а пред тешкоћама малодушан је. Срце не пита за прилике, не стрепи пред тешкоћама и пред силом, не размишља се, већ одлучно ломи све препоне. Повери се срцу, ако хоћеш да чујеш искрену пресуду твоме злочину. Кад би у стварима срца разум доносио пресуду, било би бесмислено, као и у стварима разума, кад би срце судило.

МОМИР

Младост је то дивна, невина, непорочна младост, Царичице, што из тебе говори.

ГРОЗДАНА

Она, да, и зато је чуј, јер је топла и искрена њена реч. Дигао си се из прашине, али, дижући

се, ти ниси стресао само прах са доламе, већ си и душу умио мудрошћу. Погледај колико је њих, око нас, који рођени под хермелином слазе у прашину! И шта је више, шта је достојније: да ли као син незнана оца дићи се и бити знан, или од знана оца спустити се и собом име очево свући у прашину? Бојиш се висине престола и сјаја, који та висина расипа, а заборављаш колико се пута с те висиие разастире мрак. Сам си ми казивао како је често пута прљаво сунце које са византијскога престола обасјава свет. И рекао си ми због чега је то. Као што пламичак на светиљци облетају гомиле црних бубица те заклањају светлост, тако и око сунца, које треба с престола да сја, облетају гомиле црних и прљавих душица, те му заклањају зрак и топлоту. И кад ти, чисте душе и умивен мудрошћу, хоћеш да приђеш престолу, зазиреш зар пред том помишљу и називаш је издајством и неблагодарношћу. Вараш се, Момире, благодарност је то и служба престолу, када га опколе и допуне му сјај људи здрава срца и чисте душе, наоружани знањем и мудрошћу.

МОМИР

Ох, како дивно збориш!

ГРОЗДАНА

Ти си ме учио! Говорим искреношћу и мудрошћу коју си ми ти у душу улио, учећи ме од малена да познам око себе свет и прилике. Кад си

ми читао старе књиге и причао о философији, питала сам се увек: што ће мени то? Ево, сад појмим, сад кад су први таласи живота грубо пљуснули о моју душу и кад сам кадра да их наоружана дочекам.

МОМИР

Ти потцењујеш тешкоће живота, а прецењујеш науке које сам ти дао. Зовеш ме ближе престолу а заборављаш најтежи део оптужбе коју изрекох, да моја близина омета и мудре намере Господареве да престолу обезбеди сјај и величину држави.

ГРОЗДАНА

Господар Цар, мој светли родитељ, саградио је царевину и престо високо узнео оружјем и мудрошћу; нек тиме и очува тековину ту. Тргујући срцима, Византија се подигла, и зато баш, ти си ми казивао, трули су стубови њене величине. Казивао си ми једнога императора који је целом свету познат са своје мудрости, који је земљи својој подарио законе и узнео углед престола. Беше ли то Јустинијан?

МОМИР

Он, да!

ГРОЗДАНА

Њему, је л' мудрост, којом је управљао државом није налагала да тргује срцем, већ је с висине престола сишао и из прашине подигао друга срцу

свом? Зар под плаштом, којим је застрт престо, не сме срце куцати; зар је царска одора хаљина под којом мрзне осећај и зар је круна беочуг који срца окива?

МОМИР

(Усхићен).

Ох, како дивно говориш!

ГРОЗДАНА

Ал' те не убедих, је л?

МОМИР

Како бих био срећан, да могу бити убеђен!

ГРОЗДАНА

Чуј, ја сам ти чула оптужбу, а ти моју одбрану, сад је на реду пресуда!

МОМИР

Изреци је!

ГРОЗДАНА

Заблуделоме, када се врати на први пут, мајка је милостивија но што је била раније, док још није скретао с пута тог.

МОМИР

(Прими руку коју му је пружила и привлачи је себи.)

Не разумем те!

ГРОЗДАНА

Што ти никад нисам допустила...

МОМИР

(Разумео је, усхићен.)
Допушташ сад?..

ГРОЗДАНА

Али само као казну тешкоме злочинцу.

МОМИР

(Грлећи је.)
Ох, како је неки пут слатко бити злочинац! (Хоће да је пољуби).

ГРОЗДАНА

(Тргне се).
Не! То не!

МОМИР

Немилостивнице! Довести жедна до извора, па му рећи: не! Зашто не?

ГРОЗДАНА

Јер пољубац, први наш пољубац, биће наша заклетва.

МОМИР

Па нек буде заклетва.

ГРОЗДАНА

Кад будеш снажнији, кад ти из душе ишчезне колебање. (Глас рога с поља, Гроздана се тргне из загрљаја.)

МОМИР

Господар се враћа из лова.

ГРОЗДАНА

Морам мајци, да Цара с бедема поздравимо.

МОМИР

А ја у сусрет!

ГРОЗДАНА

Збогом! (Пође журно).

МОМИР

(За њом).
Кад?

ГРОЗДАНА

(На излазу).
Кад будеш снажнији! . . (Оде).

МОМИР

(Гледа дуго за њом. С поља се чује клицање; „Живио Цар" — „Вив л Амперер!" — „Евива л Императоре!" — Он журно одлази у сусрет. Фанфаре.)

II

ВУКАШИН, АЛТОМАН

ВУКАШИН

(Пошто престану фанфаре и утишају се клици, улази са Алтоманом, настављајући разговор који су напољу водили.)
Могло би и тако бити, војводо, али ми не смемо понети анатеме.

АЛТОМАН

Веруј, мени је дража анатема из Византије, но љубав која би се на нас отуда излила.

ВУКАШИМ

Држава је пространа, захватила је и грчке крајеве; Епир, Етолију, Акарнанију; па онда, грчка господа у Серу, Крстопољу и Аргирокастру, коју Господар подржава. Како би се на тим странама примила анатема Патријаршије?

АЛТОМАН

Анатема би пала само на цркву.

ВУКАШИН

Не, боме, но и на државу, на народ цео и на престо сам, и то је оно што ми бриге задаје.

III

НОВАК ГРЕБОСТРЕК, ПРЕЂАШЊИ

НОВАК ГРЕБОСТРЕК

Добро ви здравље, војводе!

ВУКАШИН

И теби часна старино!

НОВАК

Чух, Господар се вратио из лова, па дођох да га поздравим и за здравље припитам.

АЛТОМАН

И ми не бесмо у лову!

НОВАК

(Седа)

Остарело се и уморило, па не могу у лов.

ВУКАШИН

Нас није старост задржала него послови.

НОВАК

Боме доста послова у ово доба саборно!

АЛТОМАН

И послова и бриге. Баш сад зборимо о анатеми којом нам прети Патријаршија.

НОВАК

Ја мислим то су пусте претње.

ВУКАШИН

Не, боме, већ озбиљне намере.

НОВАК

Па добро, нек и баци анатему, а шта може за њом?

ВУКАШИН

Може много; у самом народу, доле у темељу, може да поткопа основе на којима снага државе почива.

IV

НИКИФОР, ПРЕЂАШЊИ

НИКИФОР

(Долази.)

Поздрављам вас, светла господо.

АЛТОМАН

И ми тебе, превасходни кирије!

НИКИФОР

Да не залутах? Рекоше ми да овде сачекам, ако сам рад да поздравим Цара при повратку из лова.

ВУКАШИН

Да, овде, ради тога смо се и ми скупили.

НИКИФОР

Ја ћу се онда повући док ви свршите. (Пође).

НОВАК

А што, кирије? Остани! Можемо заједно поздравити Господара.

НИКИФОР

Ипак не, војводо: Ви мислите поздравити Господара и пожелити му добродошлицу, припитати га за здравље и задовољство које му је лов донео. Ја мислим поздравити га и поздравити се с њим.

ВУКАШИН

Да нас не мислиш напуштати, кирије?

НИКИФОР

Мислим замолити Господара да ме отпусти. Посао рад кога сам изаслан давно сам свршио, а као гост сам већ до дна исцрпео гостопримство царскога двора.

АЛТОМАН

Не можеш пожалити, превасходство, да ти је било рђаво међ нама.

НИКИФОР

Међ вама сам, господо, провео лепе часове и много чему се научио.

ВУКАШИН

А зар си се могао чему научити од нас ти, из ког се знање и мудрост прелива?

НИКИФОР

Човек се учи свуд и увек: — Саветник сам Императоров, па дужност ми је да познајем прилике на суседним пријатељским дворима. Кад се будем вратио у Византију, запитаће ме Император шта сам видео, шта сам сазнао, те морам бити готов да на та питања дајем одговор.

НОВАК

Па јеси ли нас добро проучио?

НИКИФОР

Колико сам умео и могао. Човек не може никад све сазнати ни проучити.

АЛТОМАН

А чега си, превасходни, у торбу сазнања више набрао, добра или зла?

НИКИФОР

У свету је увек мање добра него зла.

АЛТОМАН

Али на двору?

НИКИФОР

Двор није ван света.

НОВАК

Па ти ћеш нас још и оцрнити пред твојим Императором?

НИКИФОР

О вама, велможе, ја носим најлепше мишљење; али. . .

НОВАК

Доврши реч!

НИКИФОР

Мислим на вашу моћ о којој друкчије судим.

ВУКАШИН

Како разумеш то, кирије, нашу моћ?

НИКИФОР

Има ствари које се само на један начин могу разумети.

ВУКАШИН

Реци нам бар у чему си нашу немоћ запазио?

НИКИФОР

Зар није боље повести други разговор?

АЛТОМАН

Сад већ, кад је пала реч...

ВУКАШИН

Кад си већ пола изрекао, дореци реч.

НИКИФОР

(Нећка се)

Та... најзад, рећи ћу. Запазио сам, господо, да је на српском двору старија реч младости но мудрости, старија реч незнаних но знаних, старији савет себра но велможа.

НОВАК

(Увређено)

Охо, кирије, да ли ти добро одмери тај суд?

ВУКАШИН

Би л' нам јасније казао ту мало тешку реч?

НИКИФОР

Опростите, вас можда вређа моје мишљење. Зарекох се, те исповедих вама оно што сам мислио само свом Императору да саопштим.

АЛТОМАН

Тим боље што нам рече, јер можда ћемо те опростити једне заблуде.

ВУКАШИН

Да, превасходни. Кад си се зарекао, а ти дореци. Не можеш тек на половини пресећи реч која у себи има увреде.

НИКИФОР

Тако је, војводо. Не бих ни сам желео да ми реч остане нејасна. Рећи ћу, а ви ћете рећи: гле Грка како олако суди, по чему ли га његов император међу мудре убраја? Морам вам, дакле, рећи откуд у мени такав суд. Срео сам овде господу знатну и угледну, која би била дика и дворовима који броје и векове за собом. Ето, господина војводе Новака, часне старине, покривене славом и седим власима. Свака та седа влас је једно искуство на које би се сваки престо радо ослонио. Па ево војводе Алтомана, висока племића, чији се род повлачи кроз толике векове и чија је племенитост понос и украс двора владарског; па господе Мрњачевића, међ којима господин војвода Вукашин блиста разумом и мудрошћу, те је кадар и достојан понети и терет брига државних. Па где је још остала сјајна властела; умни господин Оливер и светли кнез Воихна, моћни војвода Дејан и храбри Казанац Борило, и господин Бранко из Охрида, и кротки Прибац Хребељановић и мудри господин Буђа и већ редом властела, која су око српског двора скупљена. Ретко је који владалац имао ту срећу да му се око престола

нађе читава кита тако угледне и мудре властеле. Па ипак господо, сва та властела данас нема реч. Ни углед, ни порекло, ни године, ни искуство на двору српском није старије од речи и савета једнога дечка, кажу порекла врло сумњивог, с којим господар српски дели сву бригу државну па — можда и власт.

НОВАК

Чекао сам ти, кирије, крај беседи, јер почетак није био лош.

НИКИФОР

А крај?

НОВАК

Крај је наопак.

НИКИФОР

Можда ја наопако видим ствар, те ми је и суд погрешан. Волео бих да га исправим.

ВУКАШИН

Разумем, превасходни, на кога се односи твоја реч...

АЛТОМАН

На находа.

ВУКАШИН

Зар у вас крај императора нема слуга виших и нижих, одајника и пехарника, штитоноша и стот-

ника, писара и читача, ставника и коњодржаца, псара и соколара. Ако их има, ови се, је ли налазе крај императора чешће но византијска властела и мудраци, — али, то не значи да император са њима обавља државне послове.

НИКИФОР

Тако је одиста, војводо. Само што у нас, те слуге више и ниже, немају и на сабору реч.

АЛТОМАН

То је истина!

НИКИФОР

А истина је још и то, да код нас император са слугама вишим и нижим не води разговоре о државним пословима. Не пишу у нас слуге законе и царске повеље; нити слуге дају савете императору. У нас слуга служи, мудрац мудрује, а властела господује. Свак на свом месту, то је ред у држави.

ВУКАШИН

Другаче није ни у нас. И младић тај — зови га слугом, или себром, или Момиром, — како ти је драго — тек он. . .

НИКИФОР

Дозволи, велеможни, да ти мисао прихватим и наставим. У младића тог збиља је толико мудрости и знања, које је поцрпао на нашим високим шко-

лама, да Цар не може другаче до запоставити сву своју властелу и с њим делити бриге државне управе.

НОВАК

Та није само у њега мудрости!

НИКИФОР

И мудрости и хитрине разума. Ја томе детету предвиђам сјајну будућност и тешко да се неће престо на њега кадгод и чвршће наслонити, а себар никоговић, кад се власти дочепа, умеће боље владати но многи који су на престолу рођени. Историја нам казује то: Император Јустин је чувао свиње у планини; Јустинијан је сељачки син; Фока је био обичан војник, а Василије коњушар. Њиховој слави и величини то није сметало.

НОВАК

Ма где си заошијао, превасходни кирије, те говориш чак о владању код жива и здрава Цара?

НИКИФОР

Ја вас молим, не тумачите моје речи рђаво. Не говорим ја о данас и о сутра. Зла би та мудрост била која би тако кратко гледала. Ја сам своје око навикао да гледа много година унапред. А ко унапред гледа, кадар је догледати крај ономе што ће настати. Господар Цар — Бог нек му подари дуг и плодоносан век — ипак ће једнога дана подлећи закону божијем. Младоме краљу Урошу,

изгледа, Господ није подарио довољно здравља и крепости, колико је потребно да може понети гломазни терет брига државних. Ко ће тад помоћи, ко подржати младога владара? Мудрост младога себра и познавање државних послова, које му господар поверава већ сад, тада ће добро доћи престолу.

АЛТОМАН

Вараш се, превасходни! Од тога себра има међу нама и старијих и мудријих и ближих престолу, а пречи господару и цару и његовом пријемнику престола.

НОВАК

Нити ће понос српске властеле дозволити да јој никоговић господари!

НИКИФОР

То верујем и поштујем понос српске властеле, али не заборавите, господо, да је мудрост јача од поноса. Дечко је довољно мудар, те неће дозволити да га такав један час затече као никоговића.

АЛТОМАН

А што би друго? За ноћ тек не може обући кожу племићску.

НИКИФОР

У сићушној капљици воде има гдекад више мудрости но у читавом мору. Море циновском

снагом, вековима лупа о стену и не разбија је, а капља тихо и нечујно дуби камен и истроши га.

ВУКАШИН

Шта би та завијена мудрост хтела рећи?

НИКИФОР

Најјаснију мисао, војводо. Капљица зна да јој је посао дуг, па годинама дуби постојано и стрпељиво, увек исто место на које је први пут канула. Неће себар за ноћ обући одору племићску; тка је он као паук што своју мрежу тка, тка је мирно, стрпељиво, повучен у тихи угао, да никоме не смета и да му когод не поцепа ткиво; тка је он да буде готова за онај час кад је треба огрнути.

ВУКАШИН

Збориш, превасходни, као да нешто знаш што ми остали нисмо докучили. Реци нам, можда ћеш тиме учинити корист престолу на коме царује пријатељ Византије.

НИКИФОР

Рећи ћу, али бојим се посумњаћете да је искрена.

НОВАК

Истина не може неискрена бити.

НИКИФОР

Истину ћу вам рећи, а ако мени не поверујете, време ће вам потврдити њу. Тај дечко, о коме

данас с презрењем говорите, стаће вам једнога дана раме уз раме...

СВИ

Како?

НИКИФОР

Као царски зет!

АЛТОМАН

Царски зет?

ВУКАШИН

То је већ смело!

НОВАК

То је премного!

НИКИФОР

Опростите понова! Видим да сам заметнуо разговор коме није ни време ни прилика.

ВУКАШИН

Ал' кад си га већ заметнуо, кирије, истерај до краја и објасни нам откуда у тебе тако смела мисао?

НИКИФОР

Вештина државничке мудрости у томе је да зна, а не да казује како и којим путем зна.

ВУКАШИН

И вероватно у томе још: оно што зна да поуздано зна?

НИКИФОР

Тако је, војводо!

ВУКАШИН

Значи? Тешка реч коју си изрекао...

НИКИФОР

Тешка реч се обично у мозгу добро проваља пре но што сиђе на језик.

V

БРАНКО МЛАДЕНОВИЋ, ПРЕЂАШЊИ

ВОЈВОДА БРАНКО МЛАДЕНОВИЋ

Поздрављам вас, господо, и тебе превасходни кирије! Да нисам нешто одоцнио да цару поднесем поздраве?

АЛТОМАН

Не, и ми га очекујемо

НИКИФОР

Добро је што ме опомену, време је да се уклоним, док ви свршите своје поздраве. Опростите, господо! (Одлази).

VI

ПРЕЂАШЊИ БЕЗ НИКИФОРА,

НОВАК

(После извесне паузе.)

Тај нам, боме, лепо очита!

АЛТОМАН

Поумих једном да спустим руку на мач, ал' се уздржах, јер, канда, збори истину.

ВУКАШИН

Зар му верујеш?

МЛАДЕНОВИЋ

Чиме вас то, господо, Грк толико расрди?

ВУКАШИН

Кад будемо пред господарем ти ћеш чути моју реч а, верујем, и пристати уз њу.

АЛТОМАН

Јер, одиста, ако ћемо ту реч повести, морамо је повести у име властеле.

НОВАК

Та што не кажете војводи о чему је реч. (Младеновићу). Никифор, Кантакузенов, враћа се у Византију, те поведосмо реч шта ће однети и какво мишљење о нама казати своме Императору. И што нам рече, зло је; још горе, ако такво мишљење допре до суседних дворова,

МЛАДЕНОВИЋ

Шта вам рече?

ВУКАШИН

Никифор рече, кад стигне у Византију, и Император га запита о приликама на двору српскоме,

он ће рећи: на српском двору српска властела нема реч. Ни углед, ни порекло, ни године, ни искуство на двору српскоме није старије од речи и савета једнога дечка — никоговића, с којим господар српски дели бригу државну па — можда и власт.

МЛАДЕНОВИЋ

То му није празна реч. Грк вам је казао истину, коју ја давно видим и говорио сам вам о том, али ви не хтедосте ме послушати. У два маха сам говорио и господару о унижењу које се властели наноси. Поцрпео је, вели, знање у Византији. Није он сам и друга деца била су на школама у Византији, слао их је сам цар. Па онда, где су деца која су се учила у Дубровнику? Зар нису и она донела собом знање и мудрост? А то су још деца властелинска, а не никоговићи и находи. Где су синови војводе Дејана, којима се не може спорити знање и мудрост, где је мој Гргур, па твој Андрија и Марко?

ВУКАШИН

Не велим за Марка, он се већ од књиге одбио; не велим ни за осталу децу што их наброја — ал' велим за нас: где смо ми?

АЛТОМАН

(Младеновићу).

Ти се већ срдиш, војводо, на ово што си чуо, а шта ћеш рећи тек на оно што ћеш чути још?

МЛАДЕНОВИЋ

Зар још што грђе?

АЛТОМАН

Никифор вели: Момир сад даје само савете, а сутра ће господарити у држави.

МЛАДЕНОВИЋ

Ако изумремо сви. Зар никоговић и наход себарски испред нас?

ВУКАШИМ

Биће нам вели раван, а можда и виши, те ћемо му се још и покоравати.

МЛАДЕНОВИЋ

Ма говорите јасније; да ли раван пореклом, а чим тек виши?

ВУКАШИН

Биће царски зет!

МЛАДЕНОВИЋ

(Запрепашћен).
Наход?

ВУКАШИН

Он!

МЛАДЕНОВИЋ

Ти говориш да ми само срдбу пооштриш? (Осталима). Тврди л' то још ко?

АЛТОМАН

Тврдим и ја!

МЛАДЕНОВИЋ

(Новаку).

И ти, часна старино?

НОВАК

Тако сам од Грка чуо!

МЛАДЕНОВИЋ

Тада нам, господо, остаје једно: да још сад, при првом сусрету, повадимо мачеве и да их пред самим царем скрхамо.

АЛТОМАН

Јер срам би био и даље их носити.

НОВАК

Ја велим, војводе, не журте са одлуком. Можда зло није тако блиско, ни тако велико. Господар је разборит и неће олако пасти у чије замке, нит преко колена што прекрхати. Ствар је толико крупна, да ја не могу на голу реч Гркову веровати да је истина.

МЛАДЕНОВИЋ

А ја верујем и казаћу вам зашто верујем, јер сад ми је тек јасно оно што некад нисам разумео. О прошломе сабору, беше се повела реч о удаји Царичице на двору албанском за младог кнеза Ђорђа Топију, и рекоше тад: није бивало, те неће

бити ни од сад, да царичица иде из земље. Удаће се, рекоше, овде за кога од наше властеле. Кад сам то чуо, закуцао сам на царска врата ја. Рекох, властелин сам и знан и чувен и велики, у мене је син Гргур. Нико од вас неће рећи да би он био недостојан царски зет. (Јача пажња међу осталима) Закуцао сам; али царска ми се врата не отворише. Доцније чух од господина Оливера, да је и он разговарао са Госпођом Царицом о младом Лазару, који је такође пожелео бити царски зет, па и њему врата осташе затворена.

АЛТОМАН

Два тако часна племића, Бранков Гргур и Прибчев Лазар, нису достојни да буду царски зетови; са Топијом се нисмо ородили, јер, веле, не бива да Царичица иде из земље. Е, па онда: ко? Је ли теби јасно сад, војводо Новаче, да је грк ствари добро видео?

VII

ЦАР, ПРЕЂАШЊИ

ЈЕДАН ПАЖ

(Долази с лева).

Господин Цар! (Кад Цар уђе, паж се повлачи).

ДУШАН

(У радној хаљини).

Поздрављам вас, војводе!

СВИ

(Клањајући се.)

И ми тебе, Господару!

НОВАК

Дођосмо да те поздравимо, Господару, и за здравље да те запитамо. Је ли ти лов донео задовољство и бриге олакшао?

ДУШАН

Од брига се, војводо, не може побећи; на ипак разонода их олакша. (Седа и нуди и њих.)

НОВАК

(Седа а Вукашин, Бранко и Алтоман остају на ногам).

Слегле се многе бриге?..

ДУШАН

Многе!

ВУКАШИН

А највећа међ њима анатема, којом нам прети Патријаршија.

ДУШАН

Та ми је брига највећи терет. Морамо бити прибрани; и народ и властела мора чврсто стати уз престо, да тај терет поднесемо.

ВУКАШИН

Али зато треба властелу везати уз престо; не отурати је, не удаљавати, ни сејати незадовољство међу њу.

ДУШАН

А зар ја то чиним?

ВУКАШИН

Кад бих смео?

ДУШАН

Говори!

ВУКАШИН

Ако ћеш, Господару, то као искреност и оданост сматрати, рекао бих. . .

ДУШАН

Говори, говори! Кад твоја реч није била драга престолу? Има ли чега?

ВУКАШИН

Има незадовољства код властеле.

ДУШАН

(Обраћа живљу пажњу.)

Има га? Што сте то крили од мене? Што ми то ниси казао, Новаче, што си до сада ћутао, Вукашине?

МЛАДЕНОВИЋ

Ја сам ти једном говорио, Господару, о том.

ДУШАН

О том? . . Јесте; сећам се; ал' ја сам то разумео као твоје незадовољство, кесаре! (Погледа по свима.)

Због чега је властела незадовољена? Новаче, твојој старости пристоји да говориш у име властеле!

НОВАК

Опрости, Господару, али војвода Вукашин боље ће казати.

ДУШАН

Говори ти, Вукашине!

ВУКАШИН

Властела српска, Господару, осећа се унижена.

ДУШАН

Чиме то?

ВУКАШИН

Одстрањена од државних послова, удаљена од престола...

ДУШАН

Је ли то све? (Војводе се погледају међу собом) Није дакле све, чућу још. Али реците ми најпре: говори ли Вукашин заиста у име властеле? Зар властела, па и ти, старино, (Новаку) сме одиста рећи то? Кад је то и где властела била удаљена од престола; који су то државни послови где и властела није рекла реч? Још од доба краљевства ми, по обичају који сам од предака наследио, ја сазивам саборе. Са сабором ја прописујем законе, са њим савезништва са суседима закључујем и непријате-

љима ратове оглашујем; уговоре везујем и повластице дајем странцима. Шта је то досад, што сам ја без договора са сабором учинио? (Мукла тишина, сви ћуте и оборили погледе.) Ма говорите ми, кажите, је ли одиста српска властела само ради тога незадовољна? (Сви ћуте.) Јеси ли ти незадовољан, ти, старино Новаче?

НОВАК

(Снебивајући се.)

Ја, Господару...

ДУШАН

Знам, видим. У души не мислиш тако, али не желиш да се издвајаш од властеле. Казуј, Вукашине, даље, шта још властела негодује?

ВУКАШИН

Не желим те срдити, Господару!

ДУШАН

(Одлучно)

Сад већ морам знати све.

ВУКАШИН

Онда сам дужан рећи. Рекох, властела је удаљена од престола.

ДУШАН

Објасни то!

ВУКАШИН

Наход ти седи крај колена, Господару!

ДУШАН

Па?

ВУКАШИН

Он пише законе, он саставља повеље, он наредбе кефалијама и писма владарима, он...

ДУШАН

(Срдит, али се савлађује.)

Доста! Учинићемо другаче и задовољити властелу. Од сад, ти ћеш, Новаче, преводити византијске законе...

НОВАК

Где бих ја, Господару, то? Нити знам језик, нити је ова рука свикнула на то.

ДУШАН

Онда, Алтомане, ти.

АЛТОМАН

И ја не знам језика.

ДУШАН

Па ко онда зна? Знаш ли ти, Вукашине, или можда ти, Младеновићу? (Они се снебивају.) Нек остане на теби, Младеновићу, Вукашин ће повеље састављати, Младеновић наредбе кефалијама, а Алтоман писма владарима.

ВУКАШИН

Није то, Господару, посао за нас.

ДУШАН

Није да; знам и ја то. И кад једног младића, обдарена знањем које ви немате, узмем у службу престолу да ради посао који ви не знате, ви велите: наход ти седи крај колена!

ВУКАШИН

Он није у служби само, он и на сабору има реч.

ДУШАН

Узећемо му је, ви ћете од сада сабору тумачити византијске законе и мудрост старих школа правничких.

НОВАК

И то, Господару, није посао за нас.

ДУШАН

Па шта је за вас, да ли да царску власт са мном делите?

МЛАДЕНОВИЋ

Не мислимо то, Господару, ми — ал' то мисли он!

ДУШАН

Ко?

МЛАДЕНОВИЋ

Наход!

ДУШАН

(Изненађен).

Да царску са мном дели власт?... Ма откуда то, шта је то? Ко је ту лудост међу властелу

просуо; каквим је то чинима помућен зрав разум властели? Може ли бити одиста да тако сви мислите? (Сви ћуте.) Објасни ми, Младеновићу твоју реч!

МЛАДЕНОВИЋ

Ево војводе Вукашина!

ДУШАН

Не, објасни ми ти. Ти си реч заустио, па је и доврши!

МЛАДЕНОВИЋ

У тебе је, Господару, ћер која као звезда сја лепотом и мудрошћу, те није чудо што је на царска врата многи просилац закуцао. Кад беше да пође на страни двор, рекоше: не бива да Царичица иде из земље, удаће се за којег од српске властеле. Тада закуцах ја и запросих је за мога Гргура; запроси је, веле, и војвода Лазар Хребељановић. И један и други нађосмо врата затворена...

ДУШАН

(Очевидно већ узбуђен.)

Па?

МЛАДЕНОВИЋ

Господару, молим те да се не срдиш. У служби теби искреност нам је најсветија.

ДУШАН

Говори!

МЛАДЕНОВИЋ

Међ властелом се говори да царичица неће поћи на страни двор, нити украсити дом српског властелина, већ... (Устеже се и погледа по свима.) ...веле, да ће царски зет бити наход тај, па ће се тако с властелом изравнати и с царем поделити царску власт.

ДУШАН

(Прене и скочи с места, и остали устају.)

Младеновићу, збориш ли ти само језиком или и разумом? Реци још једном, нисам добро чуо, или чуо сам, а нисам разумео, или разумео сам ал' не могу да верујем? (Осталима.) Има ли још кога међу вама до може то да верује?

ВУКАШИН

Док је мисао реч, многи се не може измирити с њом, кад постане дело, сви се измире.

ДУШАН

Ма зар верујете одиста?

АЛТАМАН

Нисмо ми сами, Господару, у то верују сви. Ти си последњи, можда, који ће се уверити.

ДУШАН

(Узбуђен.)

Уверити? У шта ћу се уверити? Из ваших празних речи, је ли? Или... (Са стрепњом.) Или постоји

нешто што ће ме уверити? Постоји ли, говорите? (Мукло ћутање.) Знате ли што што не знам ја? Кажујте, реците, објасните! (Ћутање) Казуј, Младеновићу, ти, твоја је оптужба?

МЛАДЕНОВИЋ

(Снебива се).

Ја не знам...

ДУШАН

А ви?.. (Сви обарају главу). Нико, дакле, не зна, је ли? Све што зборите било је на памет... Је ли? Ил' знате одиста што, а зазорно вам је рећи ми? Ма реците, говорите... ја хоћу, ја морам чути све? (Дуго их посматра, па кад они не дижу главе, нити зборе што даље, он плане). Идите, и ако желите да сте ближе царском престолу, не сручујте пред престо лудости и не засипајте га прахом са друма

ВЛАСТЕЛА

(Клања се дубоко и одлази).

VIII

ДУШАН, МОНАХ ТЕОДОСОЈЕ

ДУШАН

(Узбуђен прилази столици, клоне и уморан наслања главу на руке тако да и не примећује монаха, који мало затим улази).

МОНАХ

Смем ли те, Господару, узнемирити?

ДУШАН

(Диже главу).

Уђи!

МОНАХ

(Прилази).

Не знам, јесам ли дошао у добар час; имао бих важан разговор.

ДУШАН

Чега се тиче важност та?

МОНАХ

Момира!

ДУШАН

Опет? Говори!

МОНАХ

Страх ме је да ти казујем.

ДУШАН

(Престрављено).

Страх те је?.. То значи?..

МОНАХ

Значи да Господ грехом хоће да искупи грех.

ДУШАН

О којем греху, о којим гресима говориш ти?

МОНАХ

(Обазриво.)

О греху твоје младости, о твоме сину Момиру.

ДУШАН

Чуо сам већ да о њему мислиш говорити. Казуј већ!

МОНАХ

Бог нека ми је сведок, Господару, да сам ја испунио твоје налоге. Једини повереник те младићске тајне, ја је никад и ником нисам казивао и, веруј, понећу је у гроб.

ДУШАН

(Нестрпљиво.)

Што је сад мени казујеш?

МОНАХ

Чућеш, Господару. Док је дете било мало, у манастиру, ја нисам сметао с ума твоје налоге и увек сам му у душу улевао да је находак, којега си ти случајно у лову нашао крај друма; смиловао си се, дигао га, и мени поверио. Никад ни једном речи нисам му допустио ни сумњу да му је мајка жива, а камо ли да је он царски син.

ДУШАН

(Нестрпљиво.)

Пређи већ једном на оно што имаш да ми кажеш!

МОНАХ

Хтедох рећи, ако смо грешили пре, што смо га тако васпитали, сад је већ снажан и мудар, те би могао знати и разумети истину.

ДУШАН

Зашто да је зна? Двадесет и толико година чувамо ту тајну, ја и ти — и зашто да је сад износимо на трг? Хтео би ваљда да властела зна да цар крај свога колена чува свој грех; или би хтео да то сазна царица?

МОНАХ

Мислио сам само он!

ДУШАН

Зашто?

МОНАХ

Јер би тако знао да је Грозданин брат...

ДУШАН

(Престрављен, нагло устаје).
И?

МОНАХ

Не би се између њих љубав родила...

ДУШАН

(Дрекне).
Умукни!.. (Узбуђен). Ко те је послао да ми кажеш ту клевету; у чије име говориш; у чију си службу стао? Говори у чију си службу стао?

МОНАХ

(Умирујући га)
Господару!

ДУШАН

(Ућути збуњен)

МОНАХ

Нисам заслужио прекор тај. У младости, Господару, био сам ти нераздвојан друг. Многу смо буру заједно развејавали, многу лакомисленост заједно починили. Кад оно отесмо властелинку од мужа, да тебе покријем, ја примих на себе целу кривицу и краљ твој отац, за казну, отера ме у манастир. У манастиру сам био повереник твоје љубави са Анђелијом и од тада служим твојој тајни као роб и зато зар да ме наградиш сумњом и погрдом.

ДУШАН

(Блаже)

Говори, дакле, шта је, од куд знаш, ко ти је казао?

МОНАХ

Видео сам својим очима.

ДУШАН

Шта?

МОНАХ

Онога дана када ти оде у лов, он је под градским бедемима ударао у гитару шаљући некоме горе поздраве; озго са бедема, као отпоздрав, пао је овај цвет! (Показује цвет).

ДУШАН

То је све?

МОНАХ

Није све. Признао ми је.

ДУШАН

Признао, он?

МОНАХ

И рекао још да нема снаге да је се одрече.

ДУШАН

Боже Господе, је ли то твоја наредба, је ли то твоја воља да ми се за грех грехом светиш? Мој син и моја кћи, моја крв. Не, Боже, ти ниси тако немилостив! (Монаху, узимајући га за руку). Оди, оди, овамо ближе... реци, реци, јесам ли то заслужио? Био сам млад... и она... Волели смо се и морали се растати. Растанак тај, или младост можда, разум нам помути и учинисмо грех. Ту нема кривице; нема је ни код мене ни код ње — има је у младости. И где је ту грех — зар је младост грех? (Седне).

МОНАХ

И овај цвет је младост узабрала.

ДУШАН

(Претрне).

Јест имаш право!.. Баци то!

МОНАХ

Не, то је талац у мојим рукама.

ДУШАН

Талац?

МОНАХ

Талац одрицања и покајања. Тамо у манастиру је у стени једна икона мајке Божије, под њом је једна камена клупа...

ДУШАН

(Сећајући се).

Давно већ нисам доходио тамо... Ту на тој клупи смо се састали, ту растали, ту је пао први и последњи пољубац... један једини...

МОНАХ

Пред том иконом положићу овај цвет. Нек вене и увене ту; ту где је очев никао грех, синовљев нек се угаси.

ДУШАН

(Дубоко се замисли и најзад диже главу).

Па шта сад?

МОНАХ

Што твоја мудрост одлучи.

ДУШАН

Мудрост је слаба ту где се свети судбина.

МОНАХ

Ако би смео рећи?

ДУШАН

Говори, олакшај ми!

МОНАХ

Удалити га хитно са двора. Нек иде у Крстопоље, Валону, Аргирокастрон, што даље, што даље!

ДУШАН

(Размишљајући о том, више себи).

Драг ми је, хтео сам га имати крај себе.

МОНАХ

И мени је драг. Али немој судити срцем већ разумом.

ДУШАН

(Размишља дуже).

Од све деце што су се учила у Византији и Дубровнику измакао је у знању и мудрости. Био ми је вредан помоћник.

МОНАХ

Мања се жртва мора поднети, да би се већа избегла.

ДУШАН

(Пробуди се нагло и размишља.)

Па где је мајка Царица и где си ти? Зашто све то нисте спречили?

МОНАХ

О, господару, зар има силе која је кадра спречити младости први сан?

ДУШАН

И, ја сам последњи, је ли, који сазнаје то?

МОНАХ

Први си, Царе, коме говорим.

ДУШАН

Да, први коме говориш ти, али напољу се већ зна и говори!

МОНАХ

(Изненађен.)

Већ говори?

ДУШАН

Говори, да! Властела ми мало час добаци у очи да ће наход бити царски зет. Од куд би то властела помислила, кад се већ не би знало што?

МОНАХ

Властела? — Онда је зло веће но што сам мислио.

ДУШАН

И мора се сећи што пре, мора се пресећи.

МОНАХ

Удали га, хитно удали са двора, ја остајем при том.

ДУШАН

(Размишља.)

Удалити га, или — удалити њу!

МОНАХ

Њу?

ДУШАН

(Дуго размишља. Најзад одлучи.)

Да, њу! Иди, хитно ми овамо пошаљи Момира; а ти се нађи, ако ми затребаш.

МОНАХ

(Удаљава се.)

IX

ДУШАН, МОМИР

ДУШАН

(Узбуђено корача по одаји, прилази затим прозору, наслања се и гледа забринуто у даљину.)

МОМИР

(Улази носећи један свежањ пергамената и неколико завежљаја.)

Дошао сам, Господару, на твоју заповест.

ДУШАН

(Диже болно главу, али кад сретне поглед Момиров са лица му ишчезне строгост, а оцрта се љубав према своме детету.)

Ти си, Момире! (Одлази и седа на столицу.)

МОМИР

(Прилази му и подноси свежањ пергамента.)

Завршио сам, Господару, превод Властарија.

ДУШАН

Био си вредан?

МОМИР

Употребио сам затишје, док је двор био у лову.

ДУШАН

А шта је то? (Прије столу.)

МОМИР

Стигле су скоротече.

ДУШАН

Одакле?

МОМИР

Из Дубровника, Драча и Сера.

ДУШАН

Шта доносе?

МОМИР

(Износи прво писмо).

Драчки кефалија жали се на млетачке бродаре, који пловећи за Малту увраћају у драчку луку и продају робу без царине.

ДУШАН

Предај то Буњи; нека напише писмо млетачком већу, да ми то нећемо трпети у својој држави.

МОМИР

(Издваја то писмо, износи друго.)

Велики Хертуларије и Кефалија Волера, Мојсинопоља, Сера и Струмице, моли да се у њиховим градовима признаду грчки закони и да се по њима суди.

ДУШАН

Одговори им: ја сам у грчким странама признао њихов језик, али не могу признати и туђе законе у својој држави Тако је, је ли?

МОМИР

Ја немам права, Господару.

ДУШАН

Ти знаш да сам ја увек чуо и твоју реч. Реци ми шта мислиш?

МОМИР

То, Господару, што и ти, али — знајући да ти је стало да задобијеш љубав тих грчких страна за себе, могао би још додати да у суђењу признајеш народне обичаје тамо где царски закон ништа не казује. То исто признао си и албанским странама.

ДУШАН

Добро је! Пиши тако како саветујеш. Шта хоће Дубровчани?

МОМИР

(Мења пергаменат.)

Жале се да им трговце нападају зли људи у Рогозни.

ДУШАН

Пиши кефалији звечанском да ми рашчисти Рогозну од злих људи и појача страже на друму

а Дубровчанима да се Цар постарао да им од сад буде слободан и безбедан друм.

МОМИР

(Скупи сва писма, клања се и хоће да пође.)

ДУШАН

Готов си?

МОМИР

Јесам, Господару.

ДУШАН

Стани, нисам ја! (Размишља се и бори, затим одлучи и, значајно гледајући му у очи, говори.) Напиши једно писмо Императору Кантакузену, које ће његов изасланик понети. Реци да ми је Никифор испоручио његову жељу да моја јединица кћи пође за деспота Манојла. Реци још, да се радујем да овом везом утврдим пријатељство које већ постоји између два двора и између две државе, те радо пристајем на понуду и дајем своју кћер.

МОМИР

(Страховито пребледи и задрхће, обори очи, а из груди му се ишчупа уздах.)

ДУШАН

(Посматра га, за се.)

Бол је већи но што сам мислио; значи већи је и грех! (Гласно.) Јеси ли ме дакле чуо и разумео?

МОМИР

(Ћути оборене главе.)

ДУШАН

(Строжије.)

Чу ли што те питам?

МОМИР

(Тргне се.)

ДУШАН

Јеси ли разумео?

МОМИР

Разумео сам; али...

ДУШАН

Хтео би нешто рећи?

МОМИР

Молио бих те, Господару, да ми учиниш једну милост.

ДУШАН

Да чујем?

МОМИР

Нареди ком другом да то писмо напише.

ДУШАН

Зашто то? Је ли то непослушност?

МОМИР

О, Господару, зар ја, бедан роб, имам права на непослушност према теби, Цару и добротвору свом. Ако наредиш, ја ћу написати, али бојим се

нећу умети. Где бих ја, сиромашан мудрошћу, којом ме Бог тако штедљиво обдарио, смео и помислити да овом прљавом себарском руком пишем писмо Императору. Нађи, Господару, мудријег и достојнијег.

ДУШАН

(Одлучно.)

Ти ћеш писмо написати.

МОМИР

(Задрхћу му колена, клоне и ослони се на сто да не би пао.)

ДУШАН

(Забринуто.)

Теби је тешко?

МОМИР

Опрости, Господару, гуши ме; хтео бих ваздуха. Преседео сам ноћас целу ноћ преводећи, те сам малаксао.

ДУШАН

(Нежно. Приђе му.)

Иди, иди на ваздух и освежи се; или лези, да се одмориш. Звaћу те доцније; одмори се! (Приђе прозору)

МОМИР

(Готово посрћући одлази.)

X

ДУШАН, ЈЕЛЕНА

ДУШАН

(Гледајући за њим.)

Сирото дете! (Размисли мало, затим удара патарицом о земљу. Пажу који се појављује). Реци госпођи Царици хтео бих да говорим с њом! (Паж се удаљује на противну страну. Цар се диже са столице, подбочи се на њу и дубоко замисли.)

ЈЕЛЕНА

(Улази с лева.)

Звао си ме, Господару?

ДУШАН

(Понуди је да седне).

Имамо важан разговор.

ЈЕЛЕНА

(Седајући).

Слушам те.

ДУШАН

Противни смо били заједно Кантакузеновој понуди, коју нам је Никифор испоручио.

ЈЕЛЕНА

Док си ти, Госпдару, био у лову, Никифор је настајао поново да ме убеди.

ДУШАН

И није успео! Па... ипак, мораћемо канда пристати на његове предлоге.

ЈЕЛЕНА

Пристати? Откуд и зашто сад то, када до мало час бесмо истога мишљења?

ДУШАН

Да, до мало час, али сваки час носи собом промену.

ЈЕЛЕНА

Шта је могао донети овај задњи час?

ДУШАН

Догађај који нисмо предвидели ни ја ни ти; прилику која је измакла оку и мом и твом. Нашао сам дете на друму и смиловао се на њ, однеговао сам га, васпитао и заволео. Заволела си га и ти. Он је ту љубав и моју и твоју одуживао верношћу и усрдном службом престолу, и још децу нам учио вишој науци, животу и филозофији. Али шта ћеш, ето, младост је старија од мудрости. Између њега и Гроздане никла је љубав која би се могла разумети, али не и допустити. Гроздана је царска кћи, а он је наход, дете са друма. Већ неколико смо просаца одбили, крунисаних и некрунисаних, потомка славних Топија, Кантакузеновог сина деспота Пелопонеског, па нашу властелу Гргура Бранковог, и Лазара сина Прибчева, и не слутећи да се под нашим кровом развија једна љубав која би за престо била срам, унижење за властелу, а увреда за дворове са којима морамо пријатељство одржавати. (Пауза. Посматра је.) Тебе као да моје саопштење није ни забринуло ни изненадило.

ЈЕЛЕНА

Не!

ДУШАН

(Изненађен).
Како да разумем то?

ЈЕЛЕНА

Јер све што си ми саопштио ја знам.

ДУШАН

(Још више изненађен.)
Знаш?

ЈЕЛЕНА

Да!

ДУШАН

Знаш за љубав између Момира и Гроздане?

ЈЕЛЕНА

Да!

ДУШАН

И мени не казујеш?

ЈЕЛЕНА

Јер слутила сам бићеш противан.

ДУШАН

(Све више изненађен.)
А ти?

ЈЕЛЕНА

Ја нисам противна тој љубави.

ДУШАН

(Поражен.)

Ниси? Ти ниси противна?.. Ти си је можда чак и заштићавала?

ЈЕЛЕНА

То не; али јој нисам ни сметње чинила.

ДУШАН

(Узбуђен.)

Објасни ми то; реци ми зашто? Шта те је руководило?

ЈЕЛЕНА

Иста брига која и твоје чело често омрчи; иста брига која и твоју душу умара. Господ је хтео да нам обдари брак пријемником престола али милост његова није била раскошна према нама. Господ је Урошу ускратио здравље и снагу потребну да може понети терет тешких државних брига и послова. Смртни смо, Господару, а наше се бриге не завршавају нашим животом. Ко носи круну и судбу народа, мора подједнако мислити на оно за гробом као и на оно пред гробом. Реци, Господару, сам, гледаш ли са поуздањем на час у који ћеш, по наредби Господњој, бити позван да светом промениш? Даће милостиви Бог да тај судбоиосни час буде у далекој будућности; али, ма како далеко био, увек је толико близу да нам се намеће као брига неодољива. Урош, нејак здрављем, није се ни духом могао развити; вла-

стела која нам престо опкољава, казивао си то сам, несложна је и себична, а пријатељства су страних дворова увек непоуздана. Шта ће бити, и шта ће настати кад на престолу не буде више твоје руке и твоје мудрости? Зар ниси, Господару, често и дуго ту бригу са мном делио? Зар ниси без утехе гледао на будућност? Ниси ми говорио, ал' сам ти ја са брижног чела читала шта си догледао. Урош, слаб, подлеже вољи самољубиве властеле, међ властелом неслога, која ће државу расточити и у расуло утонути све што си ти, Господару, трудом и мудрошћу назидао.

ДУШАН

(Тешко забринут.)

Све је то истина што казујеш.

ЈЕЛЕНА

Ви људи слутите будућност разумом, жена и мајка срцем. У бризи се често сретну срце и разум. Ту бригу морамо заједно бринути, нити од ње смемо окретати родитељски поглед. Уз Уроша, пријемника престола, мора стати човек крепак духом, богат мудрошћу, а срцем одан нашем дому и престолу. Ваља га наћи и везати га нераздвојним везама за престо и за дом. Та веза може бити Гроздана, тај човек мора бити царски зет. Ко је то, реци, Господару, сам? Туђин не може бити, а имаш ли га међу својом властелом? Лазар је честит и мудар, али није духом јак; Гргур је храбар и

поносит али је себичан; Никола Алтоманов је добар војник и одан је престолу, али нема мудрости. Једини је међу њима Дејановић, и у њега су све особине, али нам је род, а престо српски не сме газити у тај грех да род браком везује. Такав грех Бог немилошћу свети.

ДУШАН

(Жацне га та напомена.)

Јест, то је грех, тежак је то грех!

ЈЕЛА

Ја нисам помишљала на Момира у први мах, али...

ДУШАН

Не говори ми о том!

ЈЕЛЕНА

Па ипак тога ради звао си ме на разговор. Ја нисам на њега помишљала, али кад сам сазнала...

ДУШАН

Од кога си сазнала?

ЈЕЛЕНА

Сама ми се исповедала.

ДУШАН

И ти ниси покушала да клице још у почетку почупаш?

ЈЕЛЕНА

Покушала сам, али је тешко ишчупати оно што живот зачне из дубока корена. Кидала сам младице,

да затим никну нове, бујније. Та љубав је сад већ храст, кадар да пркоси и олујини.

ДУШАН

(Боно).

Ох, тешко мени и до Бога!

ЈЕЛЕНА

Од тада сам почела да се мирим с тим и измирила сам се. Преклињем те, Господару, измири се и ти. Ја бољег подржника српском престолу не могу наћи до Момира; ја бољег садруга Урошу не могу наћи до Момира.

ДУШАН

Не говори ми о том!

ЈЕЛЕНА

Ако си већ друкше одлучио, залуду би ми био разговор.

ДУШАН

(Гуши се од бола, неодлучно).

Одлучио сам одговорити Кантакузену повољно...

ЈЕЛЕНА

Реци краће: Одлучио си да изгубиш кћер, јер...

ДУШАН

(Клоне).

Не... не знам... нисам ништа одлучио... промислићу још... Остави ме, не желим више о том разговарати.

ЈЕЛЕНА

Шта ти је?

ДУШАН

Нешто ми није добро, али, не брини, проћи ће. . . остави ме!

ЈЕЛЕНА

Кад би пошао у одаје?

ДУШАН

Само мир, ништа друго, само мир ми треба. Остави ме!

ЈЕЛЕНА

Звaћеш ме, ако устреба! (Одлази, погледајући га брижно).

XI

ДУШАН, МОНАХ

ДУШАН

(Кад је Јелена отишла, нагло се диже и одлази десним вратима на којима говори).

Зови ми одмах оца Теодосија! (Враћа се лагано размишљајући на сваком кораку.)

МОНАХ

(Мало затим.)

Звао си ме, Господару!

ДУШАН

Потребан си ми; теби се једино могу поверити. Ах, оче, кад би знао шта је данашњи дан на мене свалио.

МОНАХ

Жалим што сам ти баш ја натоварио једну од најтежих брига.

ДУШАН

Не ти само, сви, сви! Ти и не слутиш и не знаш колико је велика опасност! Осећам тежину руке Господње и бојим се посрнућу. Прићи, прихвати ме, помози утехом или саветом.

МОНАХ

Што год сам кадар, Господару!

ДУШАН

(Седа уморан).

То није љубав какву си ти запазио, љубав која се гитаром јавља а цветом отпоздравља. Дубља је, јача, плаховитија. И о тој љубави мајка зна и штити је; бори се против мене, бори се за њих. Разумеш ли сад; и умеш ли ме усаветовати сад?

МОНАХ

Да опет поновим... уклони га!

ДУШАН

Мислио сам уклонити и њу, али — после свега што сад знам... не бива како сам смислио; мора се поћи другим путем.

МОНАХ

Ја га не видим.

ДУШАН

Па ипак, ти си ми га малочас нагласио... Рећи му, њему; рећи ћу му да је моја крв, да је мој син и да му је љубав грех.

МОНАХ

Веруј, Господару, то је једини и најбољи пут.

ДУШАН

(Размишља)

Одиста једини! Признаћу му све... казаћу му... Не... не... него ти. Немам снаге да му кажем ја. Ти ћеш му рећи, али... мудро и пажљиво, јер... он је болестан, бојим се задао сам му тежак бол.

МОНАХ

Дозволи, Господару, да те опоменем на једну реч из прошлости.

ДУШАН

Из прошлости?

МОНАХ

Сећаш се, писао сам ти о том док си у Зети био као краљевић изгнаник. Кад Анђелија пође у манастир и растаде се са дететом, дала је реч да никад неће одати да је Момир њен син: али, ако дође час да се њему то мора саопштити, заклела

те је да она буде та која ће му прва рећи: „Сине мој!“; да она буде та која ће му открити да га је родила.

ДУШАН

Сећам се!

МОНАХ

Ти Анђелији тада даде реч, ту реч треба откупити према монахињи Ани.

ДУШАН

Одиста! Хвала ти што ме подсети. Али ниси размишљао и о том: она се заклела да никад више неће крочити у Призрен.

МОНАХ

И не треба: доћи ће к мени у манастир. Мајка ће се и син тамо састати, на оној клупи каменој...

ДУШАН

Где је нико грех!

МОНАХ

И где су се грешници растали.

ДУШАН

(Одлучи и диже се.)

Добро, иди, жури, пођи одмах у Берово и доведи је. Али — мора доћи што пре, разумеш ли, што пре!

МОНАХ

Да пођем зар?

ДУШАН

Пођи да, што се снебиваш?

МОНАХ

Хоће ли пристати на моју реч?

ДУШАН

Реци јој: моја је порука.

МОНАХ

Знам је ја, она ће само твоме писмену веровати.

ДУШАН

И то је истина. Седи, седи и пиши.

МОНАХ

(Седа за сто.)

ДУШАН

(Казује му у перо.)

„Благочестива сестро Ано. Грех наше младости откупила си ти одрицањем, а ја доброчинством према сину мом и твом. Дошао је час да ти се стрпљење награди, а ја откупим задату ти реч. Потеци час пре манастиру Светога Марка. Тамо ће те Момир чекати; загрли га и реци му: „Сине мој, ја сам те родила!“ Искажи му тајну нашу, јер је он толико мудар да ће је појмити“. (Пошто је монах завршио писање, Душан узима перо и потписује. Затим удара патарицом о под те долази паж.) Нек дође војвода Палман. (Паж одлази. . . Монаху.) Пођи ћеш кроз један час; у Сухој Реци можеш заноћити, а сутра

прва зора може те затећи у Неродимљу; у Скопљу друга ноћ, трећа у Велесу; а четврте можеш омркнути у Берову. И отуд толико с њом, чекам те, даклe, у петак вече или суботу у зору. Упамти, у петак вече или суботу у зору. Нигде се не задржавај; ни часа не часи; то је последњи час када треба да стигнеш.

XII

ПАЛМАН, ПРЕЂАШЊИ

ПАЛМАН

(Долази.)
Заповедај, Господару!

ДУШАН

Најбржи коњ нека се оседла и да оцу Теодосију. Реци Вукашину да изда наредбу да му се коњ смењује у Неродимљу, Скопљу, Велесу, и Берову, отуд и одовуд.

ПАЛМАН

Разумем, Господару. (Одлази.)

XIII

ДУШАН, МОНАХ, ЗАТИМ ВУКАШИН

ДУШАН

Још једном да те опоменем — у суботу у зору. Реци да си разумео?

МОНАХ

Разумео сам, Господару!

ДУШАН

(Узима писмо са стола, још једном га прочитава, затим га даје монаху.)

Метни га у недра и не одвајај се од тог писма. Само њој у руке, разумеш, само њој!

МОНАХ

(Савија писмо и меће га у недра).

ДУШАН

(Вукашин долази те ће чути следеће речи.)

Не заборави да писмо то носи судбину... (Не довршн спазивши Вукашина.)

ВУКАШИН

Наређено је све како си рекао, Господару.

ДУШАН

(Монаху).

Хајде, пођи сад! Петак увече или суботу у зору мораш бити овде! Пођи!

МОНАХ

(Клања се дубоко и одлази.)

XIII

ДУШАН, ВУКАШИН

ДУШАН

(Вукашину, који остаје).

Рекоше ми, грчки изасланик хтео би к мени да

ме за отпуст замоли. Властели можда није познато да је Никифора послао Кантакузен да проси моју кћер за деспота Манојла Пелопонескога. Размишљао сам о томе и размислићу још. Пристао бих кад бих успео тим браком да отклоним анатему, јер голо пријатељство Кантакузеново и Византије које се неће моћи дуго одржати, није ми никаква накнада за тај брак, где ја дајем таоца. Пристао бих још и с тога да задовољим властелу. . .

ВУКАШИН

О, Господару.

ДУШАН

Да им растерам сумњу и. . . али, овог часа још не могу одлучити. Посланика треба задржати за који дан, бар до недеље, дотле ћу се одлучити. Пођи грчком посланику и реци му: жеља је моја да ми гост остане још који дан. Звао бих га к себи да му сам речем то, али не могу, тешко сам уморан, морам се одморити.

ВУКАШИН

Одиста, Господару, за један час од како се растасмо, твоје се чело исписало силним борама.

ДУШАН

Рекох ти, тешко сам уморан; морам мало отпочинути. (Пође клонуло, Вукашин га подржава и прати до врата).

XV

ВУКАШИН, МЛАДЕНОВИЋ

ВУКАШИН

(Пошто је испратио Цара, гледа за њим хотећи да проникне у догађаје који се дешавају.)

МЛАДЕНОВИЋ

(Долази хитно са десне стране)

Рекли ми, овде си, војводо!

ВУКАШИН

Звао ме Господар.

МЛАДЕНОВИЋ

Догађа се нешто необјашњиво. Из двора српског први пут полази као скоротеча калуђер.

ВУКАШИН

Са писмом Царевим.

МЛАДЕНОВИЋ

Коме?

ВУКАШИН

То не знам, али знам да је хитно, важно, да носи нечију судбину и да се шаље у Берово.

МЛАДЕНОВИЋ

(Изненађен.)

Берово?

ВУКАШИН

Сам сам издао наредбу да се калуђеру коњи смењују у Неродимљу, Скопљу, Велесу и Берову, отуд и одовуд, тако да мора стићи овде у суботу.

МЛАДЕНОВИЋ

(Подвлачи речи.)
Мора стићи у суботу? Зашто баш у суботу?

ВУКАШИН

Овог ми часа паде нешто на памет. Малочас Цар ми саопшти да се Никифор Тарентин налази овде као просилац. Кантакузен иште Гроздану за деспота Манојла Пелопонеског.

МЛАДЕНОВИЋ

(Изненађен.)
И?

ВУКАШИН

Цар је вољан да је да, ако би тиме отклонио анатему, а вели вољан је и стога да би умирио властелу, која се побојала да ће наход бити царски зет. Али није још одлучио, одлучиће, вели, до недеље, а калуђер треба да се врати у суботу.

МЛАДЕНОВИЋ

А оно писмо носи нечију судбину?...

ВУКАШИН

Биће да све то има неке везе међ собом.

МЛАДЕНОВИЋ

Нека се чудна игра одиграва око нас. Будимо опрезни!

ВУКАШИН

Шта можемо опрезношћу?

МЛАДЕНОВИЋ

Можемо за времена да спречимо оно што доцније не можемо савладати.

ВУКАШИН

Како и чиме?

МЛАДЕНОВИЋ

(Размишља.)

Морамо пошто пото сазнати садржину писма тог. Она би нам показала и објаснила оно што не разумемо.

ВУКАШИН

Како сазнати?

МЛАДЕНОВИЋ

Послати за калуђером поуздана човека који би негде заноћио с њим...

ВУКАШИН

Украсти писмо Царево? Знаш ли ти шта значи то?

МЛАДЕНОВИЋ

Значи спречити самога Цара да се не огреши према себи и према држави.

ВУКАШИН

Тешко је наћи поуздана човека.

МЛАДЕНОВИЋ

Ја га знам!

ВУКАШИН

Ко?

МЛАДЕНОВИЋ

Твој Марко!

ВУКАШИН

Марко? Он је поуздан, али Марко не би никад пристао у такве послове.

МЛАДЕНОВИЋ

Пристао би.

ВУКАШИН

Ко ти каже то?

МЛАДЕНОВИЋ

Ако га ти убедиш да се ради о животу Царевом; да нам то писмо ваља да би спасли Цара од завере која му прети престолу — Марко неће одбити да том послу послужи.

ВУКАШИН

То неће!

МЛАДЕНОВИЋ

Онда тако треба и урадити. Сваки тренутак који пролази изгубљен је... Ти ме разумеш?

ВУКАШИН

Треба размислити.

МЛАДЕНОВИЋ

Треба радити. Калуђер ће измаћи.

XVI

МОМИР, ПРЕЂАШЊИ

МОРИР

(Блед и изможден, долази носећи један пергаменат.)

ВУКАШИН

(Момиру.)
Ти си рад Господару?

МОМИР

По његовој наредби.

ВУКАШИН

Цар се повукао у одаје, умор га је савладао.

МОМИР

Чекаћу!

МЛАДЕНОВИЋ

(Тихо Вукашину.)
Пожуримо што пре!

ВУКАШИН

(Полазећи, тихо Младеновићу.)
Не знам да ли је довољно мудро! (Одлази.)

XVII

МОМИР, ГРОЗДАНА

МОМИР

(Развија на сто писмо које је писао Кантакузену, чита га и обузима га тежак бол. Заплаче и пада по писму тешко јецајући.)

ГРОЗДАНА

(Прилази тихо)

Дођох ли у добар или зао час?

МОМИР

(Диже главу и гледа је, немајући речи, те уздахом казује јој бол.)

ГРОЗДАНА

Нашто те сузе?

МОМИР

Точим их да испишем њима један сан.

ГРОЗДАНА

Нашто сузама: сан ћемо јавом исписати.

МОМИР

Јавом?!.. Јава је голем бол.

ГРОЗДАНА

За душе слабе.

МОМИР

Не, већ за оне којима је Бог доделио за друга понижење.

ГРОЗДАНА

Ти ниси тај, сем ако вољно, пред првом бригом, главу обараш.

МОМИР

Ти најтежи бол зсвеш бригом.

ГРОЗДАНА

Јер бол је толико тежак колико је ко кадар понети га. Слабоме је брига бол, снажноме бол не тежи више од бриге.

МОМИР

Ох, како си раскошна утехом. И малочас када ми душа уздрхта пред слутњом, ти успе слатком речју да је умириш. Пред слутњом да, али чиме ћеш је умирити пред истином?

ГРОЗДАНА

Рећи ћу ти кад познам ту истину.

МОМИР

(Показује писмо.)

Зар не видиш да плачем над својом пресудом.

ГРОЗДАНА

Пресудом?

МОМИР

Да увећају Христу муке, нагнали су га да сам понесе крст на који ће га разапети. Мени су још

теже муке измислили, својом сам руком морао исписати ову пресуду.

ГРОЗДАНА

Објасни ми бар, реци ми шта казује тај лист?

МОМИР

(Прибере се.)

Господин Цар ме позвао и наредио да напишем ово писмо Императору Кантакузену којим му шаље Царско поздравље и изјављује пристанак да његова јединица Гроздана...

ГРОЗДАДА

Стани! Не дореци, знам даље све. Цар ти је наредио да напишеш?

МОМИР

Мало час!

ГРОЗДАНА

И ти си то својом руком написао?

МОМИР

Ко сме порећи царску наредбу?

ГРОЗДАНА

Је ли то све?

МОМИР

Зар би што више?

ГРОЗДАНА

Не, није то све! Између царске намере и његове наредбе, постоје још и срца два спојена љубављу. Зар мислиш да је сила јача од љубави? Или се можда у твом срцу љубав почела колебати?

МОМИР

Љубав не, али се вера почела колебати!

ГРОЗДАНА

Веру ће нам уздићи заклетва.

МОМИР

Заклетва?

ГРОЗДАНА

Зар ти не рекох, први наш пољубац биће наша заклетва.

МОМИР

(Прилази јој усхићен и грли.)

Допушташ дакле да се закунемо?

ГРОЗДАНА

Да, али добро утуви: пољубац девојачких усана порок је ако не носи собом завет и заклетву. А пољубац, кад значи заклетву, раван је светој тајни црквом освештаној. Умеш ли га тако појмити или не?

МОМИР

Заклињем ти се, Гроздана! (Дуг и страсан пољубац.)

ЗАВЕСА

ДРУГИ ЧИН

— ПРОМЕНА —

КРЧМА КРЧМАРИЦЕ ЈАЊЕ

Зидови камени, таваница од дебелих почађалих балвана. Свуд око зида банак, покривен каменим плочама, које служе као клупа. На десној страни у зиду огњиште на коме гори ватра под бакарним судом. По зиду око огњишта виси сува козетина. На левој страни, испред банка, дрвен дуг и груб сто крај којега је са слободне стране клупа од преполућеног стабла. У дну иза стола, виши банак и по њему метални кондири и чаше, а о зиду, више овога, висе мешине пуне вана. Са десне су стране још и једна врата која воде у Јањину собу, и друга, у земљи, до којих се силази низ степенице, које воде у подрум. У дну су врата којима се улази споља Кроз та врата, кад су отворена догледа се Вардар.

I

ЈАЊА, КРАЈИШНИЦИ

(Крајишници седе за столом и пију. Јања на вратима, наслонила шаку на очи и гледа негде далеко.)

I КРАЈИШНИК

Једанпут сам само био пијан. Не, боме, но два пута, ил'... јест, биће тако ко што кажеш, сад се сетих, био сам пијан сва три пута. Па Вардар брз, а ваља ми скочити с камена на камен, па дед ти туна! Мимоиђем, па, буђ!.. Ха, ха, ха! Једанпут ме је, видиш, и ова Јања извукла из воде; загазила, пружила ми мотку, па вели: „Држи се пијана стрвино!"... Други пут не знам...

II КРАЈИШНИК

Извукао сам те ја!

I КРАЈИШНИК

Тако је, биће да си ти.

ЈАЊА

(Улази).

'Ајде, Петре, плаћај, па се чистите! Друмом језди некакав властелин, можда ће увратити у крчму.

I КРАЈИШНИК

Има, Јањо, овде места и за властелина.

ЈАЊА

Има за њега, али нема за вас крај њега.

I КРАЈИШНИК

Е, догрди ми та властела! Ако на друму: макни, властелин пролази; ако на суду: ћути, властелин те тужи; ако у крчми: чисти се, треба места властелину.

ЈАЊА

Не псуј властелина, Петре, ако нећеш да те закон осмуди.

I КРАЈИШНИК

Пре бих се одметнуо, но што бих допустио да ме осмуде.

ЈАЊА

Од кукавице не бива одметник.

I КРАЈИШНИК

Зар ја? А ко уби гусара у Просеку? Ко би на њега смео до ја?

ЈАЊА

Причај ти ту причу онима који те не знају. Нашао мртва гусара у планини, ономе већ и вране очи испиле, а он вели убио га малочас. Боље ћути, па чисти се.

I КРАЈИШНИК

Нећу да макнем одавде, да ти покажем ко је Петар Бучић, крајишник. Не бојим се ја властелина!

ЈАЊА

(Отишла је опет к вратима и погледа).

Тешко мени и до Бога, нисам познала свог побратима. Оно је Марко!

I КРАЈИШНИК

Марко? (Устаје, говорећи оном другом). Знаш, не волим с њиме шале збијати.

ЈАЊА

Плати, Петре!

I КРАЈИШНИК

Платиће ти, Јањо, Бог!

ЈАЊА

Ти знаш добро да Бог за тебе ништа не плаћа, него плати.

I КРАЈИШНИК

Зарежи!

ЈАЊА

Откад већ ја режем, више, боме, нећу!

I КРАЈИШНИК

А ти упамти; а ако нећеш, упамтићу ја.

ЈАЊА

Нећу, већ плати!

I КРАЈИШНИК

Лако је теби рећи, ал' тешко је мени имати. Ето (Тражи по недрима) сем душе, немам ништа у недрима

ЈАЊА

Лажеш, Петре, и душе немаш, и њу си продао

МАРКО

(Глас споља.)

Где си, Јањо?

ЈАЊА

Ето, стиже, а ја га не дочеках због тебе, несрећо!
(Отрчи напоље.)

II

КРАЈИШНИЦИ, БЕЗ ЈАЊЕ

II КРАЈИШНИК

Канда боље беше да смо се раније макли?

I КРАЈИШНИК

Мене је Марко већ једном избацио одавде. Знам ја како то бива. Узме те за врат и стегне ко кврга-ма, дотера те тамо до врата, па онда ногом у леђа и ти одскочиш за два копља па се ухватиш за земљу. Ето, то је све!

II КРАЈИШНИК

Не волим ја ни његову руку на врату, ни његову ногу на леђима.

I КРАЈИШНИК

Не волим ни ја!

III

МАРКО, ПРЕЂАШЊИ

МАРКО

(Улази праћен Јањом и Дмитром).
Какве су ти ово велможе?

ЈАЊА

Ето, због њих се огреших о тебе. Крајишници су, а рђаве платише, па појим их а не плаћају.

МАРКО

Ај, море, није Крајина крчма Јањина. Мора јој се платити! Богу Божије, Цару царево, а Јањи Јањино.

I КРАЈИШНИК

Хоћемо, платићемо, војводо! Немамо сад!

ЈАЊА

Нећеш, Петре, никад имати.

МАРКО

'Ајд, платићу ти, Јањо, ја за ове пијанице. Добре сам воље, а не заслужују.

I КРАЈИШНИК

Бог нек ти да здравља, војводо!

ЈАЊА

Добро си прошао, Петре, па 'ајде сад чисти се!

КРАЈИШНИЦИ

(Клањајући се уза зид, дочепају се врата и побегну)

IV

МАРКО, ЈАЊА, ДМИТАР

МАРКО

(Седајући).

Дај прво један гутљај, Јањо, да оперем грло од прашине.

ЈАЊА

(Одлазећи банку где су кондири и наливајући.)
Хоћеш ли даље, Марко?

МАРКО

Не, боме, већ право теби.

ЈАЊА

Благо мени од јутрос!

МАРКО

Ал' да те не залагујем, не дођох тебе ради.

ЈАЊА

Гле! Него?

МАРКО

Кренуо сам у лов!

ЈАЊА

У лов? А шта би овде могао ловити, сем орлова?

МАРКО

Ловим једну црну птицу, црњу од ноћи. (Дмитру.) Јеси ли наредио коње, Дмитре?

ДМИТАР

Јесам, Господару, још само себар да снесе сено.

МАРКО

Обиђи!

ДМИТАР

(Оде.)

V

МАРКО, ЈАЊА

ЈАЊА

(Доноси му вино.)

Ма казуј, какву то црну птицу ловиш?

МАРКО

(Испије.)

Тако, сад већ и реч иде лакше кроз грло. Питај сад, па ћу ти одговарати.

ЈАЊА

У какав си лов кренуо?

МАРКО

Седи овде, па слушај да ти редом казујем.

ЈАЊА

Хоћу!

МАРКО

Ал' чекај! Рекох, први гутљај да грло оперем, дај ми сад штогод и да попијем.

ЈАЊА

(Одлазећи са кондиром.)

Дању ти колико захтеваш, но казуј какве су то некакве чудноватe тајне? (Доноси вино и оставља га на сто.)

МАРКО

Седи па слушај!

ЈАЊА

(Седа.)

Казуј!

МАРКО

Од Призрена гоним једног калуђера, на добром је коњу па измиче и још уз то свако јутро измењује коња. У Скопљу га стигох, ал' кад улегосмо у град, изгубих му траг. Падох на неко добро вино те зору преспавах, а калуђер измаче. Рекох наћи ћу му траг и потерах низ скопско поље те окупах Шарца у зноју. И добре сам среће био, на броду га пчињском сустигох и оставих за собом да ухватим заседу овде код тебе.

ЈАЊА

Мислиш он ће свратити?

МАРКО

Њему се хита, ал' неће проћи да се не одмори. Најзад, ако би хтео даље, ту си ти да га зауставиш. Ја не могу без твоје помоћи.

ЈАЊА

Ма казуј што ће ти калуђер?

МАРКО

Нити Богу ваља, нити мени треба што, нити ћу га бити нити убијати, али морам с њиме пити и побратимити се.

ЈАЊА

По Богу, Марко, од кад ти ловиш по друмовима калуђере?

МАРКО

Ма не ловим ја њега, већ у њега оно што ми треба уловити.

ЈАЊА

Казуј већ шта је, те ако могу да ти будем од помоћи?

МАРКО

Коме би ако теби не бих; нити би ми ко, до ти, могао помоћи. Чуј, Јањо, у калуђера је, овде у недрима, једно писмо, које морамо уловита. У том је писму живот Царев.

ЈАЊА

Ма шта збориш, по Богу? Казуј ми све шта је и како је?

МАРКО

А зар ја знам! Тамо на двору рој је мува и мушица, зује и зундарају и сеју упљувке. Из таквог

неког упљувка и то се писмо ваљда излегло. Ти знаш, ја тамо не прилазим, не волим им обичаја, а не умем се превијати, те и не знам што бива тамо. Све што знам, то је да се тога писма морам дочепати, ако ми је глава Царева мила. Ето, сад знаш!

ЈАЊА

А шта ти ја ту могу помоћи?

МАРКО

Можеш, боме, премного. Да га сачекаш и не даш да мине, већ осмехом, погледом, ил' како ти то знаш, да га натераш да уврати овамо. Ако се превари те уврати, да га понудиш, да му речеш коју слатку реч. На тај лепак калуђери се лове. Прихвати ли се само чаше вина, тада је мој. Ето шта можеш ти!

ЈАЊА

Ал' ако не пије?

МАРКО

Ја још не видех на свету калуђера који не пије.

ЈАЊА

Можда чашу две, ал' то је мало.

МАРКО

Нек почне само, па ће и наставити. Ако га не преломим ја, ти си, Јањо, ту.

ЈАЊА

Познаће те калуђер, па неће пристати уз тебе.

МАРКО

Нит ја њега нит он мене зна. Кад се сустигосмо на пчињском броду, а ми се добро погледасмо и одмерисмо, те видесмо да се не познајемо.

ЈАЊА

Ипак... калуђер и кад пије, воли сам пити... неће он пристати с тобом, властелином... него, кад би..?

МАРКО

Чему се домишљаш..?

ЈАЊА

Неће нам поћи друкче за руком, до кад би мене послушао.

МАРКО

А шта бих те имао послушати?

ЈАЊА

Да се ти промениш у калуђера!

МАРКО

(Смеје се.)

Мучи, Јањо, не светуј ме лудо! Где ти то паде на памет?

ЈАЊА

Ако ме послушаш, побратиме, нећеш се покајати. Калуђер са калуђером и хоће да се запије, ал' са властелином не.

МАРКО

Ама зар да се покалуђерим?

ЈАЊА

Не бива друкчије.

МАРКО

Оно, ако хоћеш, и право је, досадио и свет мени и ја свету већ.

ЈАЊА

Е, па право је онда и Богу да досадиш!

МАРКО

Зар нећу њему? Има и горих калуђера но што ћу бити ја. А где ми је риза?

ЈАЊА

Ето у Светом Димитрији, у твога поочима Кирила. 'Ајде да не часимо, јер калуђер може стићи.

МАРКО

'Ајде да те послушам, Јањо, ниси ми ни досад никад зло саветовала кад сам био у невољи. Дмитре! Дмитре! (Кад се Дмитар јави на вратима). Дедер, потрчи доле у манастир, нађи оца игумана и поздрави га. Реци му: поздравља те твој посинак Марко и моли те да му пошљеш једну црну ризу калуђерску. Али нека је од најдебљега калуђера како би Марку пристала. Нека не размишља и нека не испитује, већ нека ти да! 'Ајде!

ЈАЊА

Ишти, Дмитре, и за тебе једну.

МАРКО

Што ће детету?

ЈАЊА

Ама, послушај ти мене. 'Ајде, жури, Дмитре. (Дмитар одлази).

МАРКО

(Мирећи се.)

Е, где ћеш, посестримо, да ме оцрниш! Ал' шта ћеш, тако је, одавно се каже: кад хоћеш да се умешаш у ђавоље ствари, а ти питај жену за савет.

ЈАЊА

Још нешто, мал' не заборавих. (Пође вратима).

МАРКО

Шта, по Богу?

ЈАЊА

Тодоре!

МАРКО

Ама, шта ћеш, реци?

ЈАЊА

(С врата.)

Ако ти и можеш, Шарац не може обући калуђерску ризу, па се калуђер може сетити, кад га види пред крчмом, да је на њему срео војводу.

МАРКО

Јесте, боме! Е, па реци сад да се ђавоља посла могу без жене свршити.

ЈАЊА

(Тодору који се јавио на врата).

Тодоре, узми војводиног коња, па га води доле крај реке и вежи за онај поткресани дуд.

ТОДОР

(Одлази)

МАРКО

(Пружајући јој кондир.)

Дедер, Јањо, кад си већ на ногама.

ЈАЊА

(Одлази и налива.)

Мислим се нешто...

МАРКО

Зар још нешто?

ЈАЊА

Кад си већ на моју помоћ пао, а оно да ти сестрински помогнем, те да не зажалиш. (Донесе кондир па седа).

МАРКО

Чему се то још домишљаш?

ЈАЊА

Мислим нешто... да л' калуђер воли песму и лепе женске очи?

МАРКО

Чудо не питаш миша: воли ли сланину!

VI

МАРКО, ЈАЊА, ТОДОР

ЈАЊА

Онда знам шта ћу. Тодоре! Тодоре! Распећу паучину на све стране, калуђер је добра мува. (Јавља се Тодор.) Одведе ли Шарца?

ТОДОР

Одведох.

ЈАЊА

Знаш ли, Тодоре, где седи Маруља циганка, тамо испод града?

ТОДОР

Знам!

ЈАЊА

Е, пођи тамо и реци јој: Јања ти се поздравила да избереш две три циганке које знају пити, играти и певати, па да похиташ к њој у крчму. Реци јој, жао јој неће бити као ни до сад кад сам је призивала. 'Ајд, потеци! (Тодор оде.)

VII

МАРКО, ЈАЊА

МАРКО

Да чудне хитрине и мудрости. Сви архијереји и

игумани кад се на сабор царски искупе, не би били кадри једну жену надмудрити. Беше л' то она Маруља?

ЈАЊА

Знаш је, певала ти је.

МАРКО

У ту паучину и ја бих се уваљао, те неће зар калуђер! Можемо му уз писмо и главу узети. Ходи, Јањо, за ту мудрост да те пољубим.

ЈАЊА

Нећу, Марко, док си калуђер; кад се раскалуђериш.

МАРКО

Ма нисам се још у црно завио. (Дмитар се јавља на вратима са мантијама и камилавкама.) Стиже? Их, где у зао час стиже с том црнином, не даде ми ни да се слатко растанем са мирским животом.

ЈАЊА

Богме, Марко, пожури, а ја ћу мало да погледам низ друм да нам тица не промакне. (Одлази)

МАРКО

'Ајде!

VIII

МАРКО, ДМИТАР

МАРКО

(Узео и разгледа мантију.)

Је ли од најдебљег калуђера?

ДМИТАР

Игуман вели: нема од овога дебљега све одавде па до Свете Горе.

МАРКО

Запита ли, што ће Марку риза?

ДМИТАР

Пита, а ја велим: не знам.

МАРКО

Боље му ниси могао рећи! (Савијајући мантију.) Не умем ти ја ово, но ходи, Дмитре, помози! (Одлази у Јањину собу, а Дмитар за њим)

IX

ЈАЊА, МАРКО

ЈАЊА

(Враћа се с поља те на вратима своје собе)
Пожурите, прилика се нека друмом види.

МАРКО

(Из собе.)
Ево, ево!

ЈАЊА

Брз му коњ и хитар, стићи ће за час!

МАРКО

Пази, Јањо, не испуштај, ево мене!

ЈАЊА

(Одлази опет вратима.)

МАРКО

(Излази из собе и Дмитар с њим. Оба у калуђерском оделу.)

ЈАЊА

(Утрчи.)

Ево га, тек што није стигао. (Спази Марка и удари у смех.) Црни Марко, што се оцрни?

МАРКО

Не смеј се, сестро, туђој невољи, и не зови ме Марком.

ЈАЊА

Већ како ћу?

МАРКО

Отац Макарије из Свете Горе.

ЈАЊА

Куд да те нагрдим још и тим именом? (Смеје се.)

МАРКО

(Седа за сто.)

Ма не смеј се, него обикни! 'Ајд зови ме тим грдним именом!

ЈАЊА

(Приђе му побожно.)

Благослови, оче Макарије!

МАРКО

Да си благословена, ћери моја, и дај мало вина оцу Макарију. Оно пре испи Марко, отац Макарије није ни окусио.

ЈАЊА

(Полази да наточи.)

Изиђи, Дмитре, види је ли калуђер близу?

ДМИТАР

(Излази на врата.)

ЈАЊА

(Доносећи вино опет удари у смех.)

Не ругам ти се, Бога ми, ал' морам се смејати.

МАРКО

Ма зар сам се толико нагрдио.

ЈАЊА

Не, боме! Да сам те успут срела незнана, ја бих ти руци пришла.

МАРКО

А ја бих те благословио и целивао у оба образа.

ЈАЊА

Срећа моја те ниси калуђер!

МАРКО

Срећа би твоја била да сам. Нико се за тебе не би тако Богу молио као ја.

ЈАЊА

У којој то цркви, у ком манастиру?

МАРКО

Овде код тебе, Јањо! Што ће ми бољи манастир од крчме твоје и бољи игуман од тебе.

ДМИТАР

(С врата.)
Ево га, сјахује.

МАРКО

Пази, посестримо, на тебе је ред!

ЈАЊА

(Одлазећи напоље.)
Уђи ти, Дмитре!

МАРКО

(Јањи која је већ на вратима.)
Пази: Макарије. (Дмитру.) Прекрсти руке на груди и гледај у земљу. Не збори много, ти томе нисси вешт. Ако те што припита калуђер, ја ћу одговарати. Упамти, зовем се отац Макарије.

X

МАРКО, ЈАЊА, МОНАХ

ЈАЊА

(Уводећи Монаха)
Добро дошао, оче, у Јањине дворе!

МОНАХ

'Ајд, кад си већ навалила, да се мало одморим. (Спази Марка који је натегао кондир) Помози Бог, брате!

МАРКО

Бог ти помогао и сви свеци Божји.

МОНАХ

Ти се канда не молиш Богу?

МАРКО

Молим се, боме! Кад пијем, ја лице окренем небу а кад метанишем — леђа. Па велим, драже је Богу лице од леђа. Седи, брате, прихвати се!

МОНАХ

(Седајући.)

Сешћу да се одморим, ал' није ми до пића. Морам журити, за путом сам.

МАРКО

Не стиже онај који жури, већ онај који мудро време распореди. Ви'ш како је сунце опекло, а грло ти се осушило: један гутљај ће те освежити, а свеж ћеш брже путовати.

ЈАЊА

(Слатко смешећи се)

Још нико није сврнуо у крчму Јањину а сува грла да настави пут.

МОНАХ

Хајде баш, један гутљај пристаћу; колико да могу казати био сам у Јање крчмарице. Толико сам о теби слушао.

ЈАЊА

(Додајући му пун кондир)

Онда бар пиј за моје здравље, оче путниче!

МАРКО

Ако и мени речеш да пијем за твоје здравље, лепа крчмарице, мешину ћу испити.

МОНАХ

(Пошто је испио.)

Одакле си, оче?

МАРКО

Из Свете Горе, из манастира Светога Панкратија.

МОНАХ

Зар у Светој Гори пију иноци?

МАРКО

Вину не брани канон да рађа у Светој Гори, па што би бранио да се пије. (Јању.) Дај још једну брату за добро виђење.

МОНАХ

Вино је добро, ал' отежаће ми пут!

МАРКО

Где си ти видео да подмазана кола тешко путују. Подмажи, брате! (Куца се.)

МОНАХ

Не могу, доста ми је!

ЈАЊА

(Донесе свој кондир.)

Понудих ти, оче, мало пре да пијеш у моје здравље, а ти се оглуши. (Куца се.)

МОНАХ

(Насмеши се и шапће Марку)

Како беше оно: „И не наведи нас“ . . ?

МАРКО

Шта је то?

МОНАХ

Молитва о посној среди, противу зла духа.

МАРКО

Откуд бих ја знао ту молитву?

МОНАХ

Зар у Светој Гори? . .

МАРКО

(Тргне се.)

У Светој Гори нема злих духова па и не читамо ту молитву, те сам је заборавио.

ЈАЊА

(Наливајући поново монаху, приближи се и наслања руком на његово раме.)

Ма нисам ја, оче, баш тако зао дух да би требало молитве читати.

МОНАХ

(Погледа је жудно, па јој скине руку са свога рамена.)

Не кажем да си...

ЈАЊА

Ух, ал' си диваљ!

МОНАХ

Нисам, ал' знаш како је: искушење је већ пола греха. Можда у Светој Гори није, ето, иди оцу... Како ти беше име, брате?

МАРКО

Мардарије!

МОНАХ

Ето, иди оцу Мардарију!

ЈАЊА

(Наслања се поново.)

Нешто ми твоје раме мекше, а поглед топлији.

МОНАХ

(Врти главом као правдајући се сам себи због искушења.)

ЈАЊА

Е, кад смо се већ измирили, 'ајде сад у моје здравље!

МОНАХ

Ма испио сам једном, сад је на реду отац Мардарије.

МАРКО

(Поправља га.)
Макарије.

МОНАХ

Ти мало час рече Мардарије.

МАРКО

Је л' сам тако рекао? Па можеш ме и тако звати. Мардарије ми је било крштено име, а Макарије калуђерско. Ђаче, Дмитре, како се зовем ја?

ДМИТАР

Отац Макарије.

МАРКО

Ето, чујеш.

ЈАЊА

А ти, оче?

МОНАХ

Теодосије из Светог Марка, крај Призрена.

ЈАЊА

Благо мени и до Бога, имаћу на све стране света ко да се помоли Богу за мене. Ти у Светом Марку, а ти у Светом Панкратију.

МОНАХ

То ти могу учинити.

ЈАЊА

То тамо у манастиру, ал' овде: 'ајд сви заједно у моје здравље. (Приљуби му се јаче.) 'Ајде, 'ајде, оче!

МАРКО

Их, ко би таквој молби одолео! (Куцају се сви троје.)

МОНАХ

(Као мало снебива се, али кад му се поглед сретне са Јањиним, попусти и испије.)

ЈАЊА

Тако те волим, оче путниче, кад се не правиш светац. Из очију ти видим да ниси од оних који се нафором хране а причешћем поје.

МОНАХ

(Мало раздраган.)

Ех, било... било па прошло! Некада, док ме није ова црна риза покрила, умео сам и ја живети.

ЈАЊА

(Налије му чашу и седне крај њега.)

Причај то, ја волим те приче да слушам!

МОНАХ

Право да ти кажем, кћери, ја сам због казне и у калуђере морао отићи.

ЈАЊА

Ама, рекла бих ја то!

МАРКО

А због чега те то казнише?

МОНАХ

Завео сам младу властелинку.

МАРКО

Тако те волим, брате! Е, сад једну братску да испијемо. (Пружа кондир да се куца, но монах руком одбија.)

ЈАЊА

(Живо.)

Казуј, казуј, молим те, причај, изгорех да чујем како је то било. 'Ајде, болан, немој ме мучити, причај!

МОНАХ

Нек изиђе ово ђаче. Не бива, знаш...

МАРКО

(Дмитру)

Ма зар си ти ту? Напоље, па се тамо моли Богу за нас обоје!

ДМИТАР

(Одлази.)

МАРКО

Добро се сети, а ја заборавио.

ЈАЊА

'Ајд сад, казуј! Је л' била лепа; много лепа, је ли?

МОНАХ

(Уздахне.)

. . . . Била је лепа као да је зограф писао. У Царској задужбини Светом Аранђелу нема лепше иконе.

ЈАЊА

Их, болан, толика лепота, а ти је се и не сећаш. Њој прво у здравље, лепој властелинки!

МОНАХ

Њој?.. Испићу до дна!

ЈАЊА

У здравље њено! (Куцају се и пију).

МАРКО

(Загледа му у чашу).

Гле, истина исуши, као да је властелинки душу испио!

ЈАЊА

(Монаху).

Казуј, даље, казуј! (Налива му).

МОНАХ

(Раздраган преврће очима).

Дивна је била! Ко јаблан висока, ко јела поносита. Русе јој косе пале по плећима, као да се

златним снопом огрнула, а очи јој као два кандила кад горе пред иконом мајке Божје у поноћи, о страсној недељи.

ЈАЊА

Како бираш речи кад је описујеш, као да их из књиге читаш.

МОНАХ

(Искапи чашу).

Има само једна књига у којој је то записано... ова овде! (Показује руком на срце). Али је та књига давно затворена, под црном ризом.

ЈАЊА

Ама, казуј даље, како је то било, како си је завео.

МОНАХ

(Уздахне).

Дуга је прича то... врло дуга!

ЈАЊА

А где је она сад?

МОНАХ

Далеко!

ЈАЊА

Не виђаш је?

МОНАХ

Видим јој увек лик и сањам је у сну. (Марку.) Верујеш ли ми, кад служим службу који пут, па

дође на ред херувика, те зажмурим да отпевам оно дугачко „И“... све док га певам, мени њена слика лебди пред очима. Отегнем који пут због тога те никад краја херувици.

МАРКО

Знам како је то. Кад певам то дугачко „И“, па зажмурим, а мени увек ова Јања пред очима.

МОНАХ

'Ајде, отпевај!

МАРКО

Је л' ја? Ма што ће мени, кад ето Јање ту преда мном, него ако си се ти зажелео властелинке, а ти зажмури па отпевај.

МОНАХ

(Зажмури, испије и почне полако.)

И... и... иии... и... ии... (Споља му прихватају песму циганчице.)

ХОР

(Споља.)

Узбрале смо до три ките
Једну божур-цвета рана,
Другу белу багремову,
Трећу модра јоргована.

МОНАХ

(Изненађен.)

Чу ли? Шта је то?

МАРКО

То су виле бродарице, купају се у Вардару.

МОНАХ

(Прекрсти се.)

„И не наведи нас во искушеније, но избави нас од лукаваго!“

ЈАЊА

(Устаје.)

Не знам, сме ли их твоје калуђерско око погледати?

МОНАХ

(Жудно.)

Само ако се могу видети!

ЈАЊА

(Одлази вратима.)

Звaћемо их овамо.

МАРКО

Да их вином запојимо.

МОНАХ

Виле?

МАРКО

А што? Кад могу калуђери и игумани, зашто не би виле?

ЈАЊА

(Призвала унутра циганке.)

Кажи песму Маруља!

XI

МАРУЉА, ХОР, ПРЕЂАШЊИ

ХОР

Убрале смо до три ките
Једну божур-цвета рана,
Другу белу багремову,
Трећу модра јоргована.
Прву ћемо војеводи,
Мач да кити ради среће,
Другу ћемо властелину
Да по дому поспе цвеће.
Трећу ћемо калуђеру,
Нек је крије и уздише,
Калуђеру, тврдој вери,
Да му душа замирише!

МОНАХ

(Пожудно их посматра за време песме. Усхићен)

Јесу дивне! Јањо, кћери моја, где их нађе? (Марку. Чу ли какво грло; твоје виле бродарице лепше не певају, Па, гле, у оне како пламте очи, а она, ви'ш, како пали осмехом, а она тамо, погледај, како брекће грудима као млада срна...! Ама, где сам ја, шта је ово? (Крсти се) „Оче наш, иже јеси на небеси, да свјатисја имја твоје, да придет царствије твоје..."

МАРКО

Ма шта си окупио те молитве, нећеш у рај, не бој се!

МОНАХ

(Погледа циганке, па се опет обрати небу)

Опрости, Господе, ако је ово пак'о, леп је; не тражим ти раја! (Марку) Оди седи, оди, брате, да испијемо. Ти си ме вратио у живот, поново ми се мили живети. (Испије, Јању.) Сестро и кћери, Јањо, реци им, Бога ради, још једну песму, још много песама.

ЈАЊА

'Ајде, Маруља, покажи се. Ретки су ово гости, богато ће те даривати.

МАРУЉА

Знам ја то, Јањо, калуђерска је торба дубока.

МОНАХ

И душа је калуђерска дубока, лепа јеђупко!

МАРУЉА

Душа може бити, али срце?

МОНАХ

Оди, оди ближе да видиш да и под црном ризом има срца. (Нуди јој чашу кад приђе). Држи, да испијемо, али да испијемо онако као кад се од срца пије! (Куцају се и пију. Он је већ у велико ухваћен вином и предао се сав расположењу.) Па, 'ајд сад да ти чујем глас, лепа бродарице!

МАРКО

Тако те хоћу, побратиме!

МОНАХ

Не „побратиме“, не бива то међ нама браћом у Христу.

МАРКО

Море да се побратимо, досадило ми калуђерско братство. Наспи му, Јањо, да се побратимо. (Јања наљива) Тако, дедер прву за помози Боже! (Испију и љубе се)

ХОР

Кол'ко кондир капљица
Тол'ко Бог дао здрављица!

МАРКО

Још једну! Налиј, Јањо!

ЈАЊА

(Налива.)

МОНАХ

Зар две?

МАРКО

Трипут Бог помаже; Света Тројица ти је вера, с три прста се крстиш, три молитве откупљују душу. Дај другу молитву! (Куцају се, пију, љубе се.)

ХОР

Кол'ко капљица до дна
Тол'ко Бог дао година!

МОНАХ

(Већ пијан.)

Дај и трећу, жедан сам! (Јања налива, куцају се, пију и љубе се)

ХОР

Три пут грло ороси,
Три пут Боже помози!

МОНАХ

А сад, Маруља, дедер да чујем твоје грло, тебе да чујем! Али нешто тужно, нешто за плакање, за уздисање... Нешто о ономе што је сјало па се угасило, што је било топло па се охладило, што је цвало па увело... певај нешто о ономе што је било па прошло... Ето, о томе певај... ал' од срца певај!

МАРУЉА

Сан уснила владичица
Јутрос пре зоре,
Из облака кукавица
Пала пред дворе.

ХОР

Пала пред дворе.

МАРУЉА

То не била кукавица,
Тица злогука,
Већ то била књига бела,
Црна порука.

ХОР

Црна порука.

МАРУЉА

„Не чекај ме!“ књига пише,
Црним словима:
„Слатка јава замена је
Нашим сновима!“

ХОР

Нашим сновима!

МОНАХ

(Раздраган, пијан.)

Јањо, посестримо, оди да ме раскалуђериш!

ЈАЊА

(Прилази му и дозвољава да је загрли.)

Лако ћу ти мантију скинути, ал' како ћу ти калуђерско срце ишчупати.

МОНАХ

(Подао се већ пијанству и наслања јој главу на раме.)

Није у мене калуђерско срце.

ЈАЊА

Не знам, кад бих знала како куца?

МОНАХ

Ето, наслони се па чуј како куца!

ЈАЊА

(Завлачи му руку у недра.)

Боме, право велиш. Има у тебе срца те још како. (Извуче писмо из калуђерских недара и показује га Марку под столом.)

МОНАХ

Ето, чу ли, Маруља, чу ли да има срца у мени?

МАРКО

На то се може испити!

МОНАХ

И може, богме!

МАРКО

Ал' како ћемо пити кад си заробио Јању, те нема ко да нам налије!

МОНАХ

Дај ми Марују, Јању да ти дам. Роба за роба.

ЈАЊА

Оди, Маруља, откупи ме да послужим госте!

МАРУЉА

Зар калуђеру у ропство? (Смејући се одлази у загрљај.) Нема, веле, тежег ропства, јер калуђер никад робу окова не скида.

МОНАХ

Не, боме, таквом робу!

ЈАЊА

(Прилази да му налије чашу, дотура Марку писмо.)

МАРКО

(Шапне нешто Јањи, те ова одлази до врата и зове Димитра који одмах долази.)

МАРУЉА

Пази само да роб Господара не зароби, јер бива и то.

МОНАХ

И било је и бива и биће. Заробила си ме, црна јеђупко!

МАРУЉА

Не зови ме црном јеђупком већ сестром. У тебе црна мантија, у мене црна кожа. Калуђери смо и ја и ти!

МОНАХ

Их, да смо, бољега братства не би било!

МАРКО

(Устао је и пришао Дмитру.)

Бацај ту мантију, па јаши коња и терај у Призрен. Нигде да ниси омркнуо, а одмори се колико да коњ дане и ти да се прираниш. Ово писмо метни у недра и боље ти је стићи у Призрен без главе но без писма. Предај га моме оцу, војводи Вукашину, у руке, а ако те за ме запита. реци: Остао је Марко у Јање, не чекај га! 'Ајд потеци; док ја испијем чашу, ти да си у седлу! (Дмитар одлази, а Марко се враћа столу.)

МОНАХ

Где си побратиме, не остављај ме сама!

МАРКО

Не, боме! Само дај, пусти тога роба па да видиш што још ниси видео!

МОНАХ

(Маруљи.)

Је л' да те пустим? 'Ајд баш, кад побратим тако каже.

МАРКО

'Ајде, Маруља, да види побратим-кале како виле бродарице играју кад хоће краљевића да примаме, те да га поведу собом у стаклене дворе на дну језера. 'Ајд, покажи!

МОНАХ

(Маруљи.)

Опчини ме, поведи ме на дно језера.

МАРКО

Не пожели, напићеш се воде. Друго кад би језеро било од вина, ја бих га посркао, па да двори остану на суву.

МОНАХ

Је л' овако би посркао? (Испије.)

МАРКО

Тако и овако! (Испије.)

МАРУЉА

(Са осталим циганкама заигра бесну и пуну пожуде источњаку игру коју калуђер, занесен и опчињен, прати.)

ЗАВЕСА

ЧИН ТРЕЋИ

Саборница у двору царскоме. Са стране узвишење са три столице од којих средња, царска, виша. С једне и друге стране дворнице ред столица, налоња, и на њој отворена велика књига.

Властела су испунила дворницу у разним групама, међ њима по који владика и игуман. У живом су разговору. У задњој групи су око Игумана Св. Дечанског Новак Гребострек, деспот Оливер и Гргур Голубовић. У левој групи напред кесар Воихна, севастократор Дејан и војвода Алтоман; на десној страни осамљени Вукашин и Бранко Младеновић.

1

ВЕЛМОЖЕ, ВЛАСТЕЛА И ЦРКВЕНИЦИ

ДЕЈАН

(У својој групи.)

Немојте олако примати те жалбе. Нигде можда нема толико Саса као у мојој држави; има их у Кратову, у Злетову, Осогову, и не секу више гору

од како је закон тако писао. Ја се бар не могу да пожалим.

ВОИХНА

Кажу, овамо у Копаонику, властела се жале.

ДЕЈАН

А што би се жалила, кад је ту суд Светога Краља, нек пођу на суд.

ОЛИВЕР

(У својој групи.)

Не може нико као војвода Новак причати о бојевима. Ратовао је где ми нисмо и никад нећемо. Чак тамо у азијским странама, са непријатељима о којима ми знамо само из његових прича.

ИГУМАН СВ. ДЕЧАНСКИ

Ја нисам никад слушао казивања војводина.

НОВАК ГРЕБОСТРЕК

Дојадило ми, оче, казујући их. Све што још могу рећи то је: Нек милостиви Бог поштеди земљу од непријатеља с којима сам се ја тукао. Диваљ је као звер а силан као олуј; чврст је као брег а плаховит као море; где прође он не руши, не пљачка, не убија — он брише и ништи као пламен све; где му стопа згази, земља више не може оплодити.

ИГУМАН СВ. ДЕЧАНСКИ

Кад год сам мислио, по примеру великог нам

учитеља, да походим света места, увек сам се премишљао због тегобе пута кроз те дивље народе.

ДЕЈАН

(У својој групи наставља малочашњи разговор.)

У мене је само један случај био. Изишао је пред суд властелин Дмитар Прељић да се суди са Сасем због крчевине.

НОВАК ГРЕБОСТРЕК

(Игуману Св. Дечанском.)

Морем је најбоље. И краћи је пут и не пролази се кроз дивље земље. И Архиепископ Сава је морем бродио.

ИГУМАН СВ. ДЕЧАНСКИ

Јегејским морем, па преко Цитере.

БРАНКО МЛАДЕНОВИЋ

(Вукашину.)

С ким сам год разговарао, незадовољан је. Казује ми војвода Алтоман да је незадовољство међу црквеницима, те је и до патријарха допрло. Кесар Воихна ми рече, да ће он говорити са Царем.

ВУКАШИН

Још кад би се знало све.

БРАНКО МЛАДЕНОВИЋ

Зар има чега што ја још не знам?

ВУКАШИН

Сазнао сам што нисам ни слутио.

МЛАДЕНОВИЋ

Од кога и шта?

ВУКАШИН

Цар ми је сам дао прилике да уђем са грчким изаслаником дубље у тај разговор. Мислио сам раније, мислили смо сви, Никифор само слути ил' назире Момирове намере. Сад знам да није ни нагађао ни напразно говорио.

МЛАДЕНОВИЋ

Значи, срџба нам је тим више оправдана.

ВУКАШИН

(Поверљиво.)

Царска јединица и Момир воле се. То није више љубав погледа и љубав осмеха, већ љубав која је кадра да разбије и твој и Прибчев покушај и Цареве добре намере да браком своје кћери веже пријатељство са моћном суседном државом.

МЛАДЕНОВИЋ

И Цар зна за њихову љубав?

ВУКАШИН

Цар не, али биће да зна Царица. Тако Никифор закључује из разговора који је имао с њом.

МЛАДЕНОВИЋ

Је л' Царица противна тој љубави?

ВУКАШИН

То не знам, ал' противна је свакој понуди и брани ћер.

МЛАДЕНОВИЋ

Зар не би требало рећи Цару?

ВУКАШИН

Можда, ал' не сад.

МЛАДЕНОВИЋ

Зашто не?

ВУКАШИН

Ја мислим не би веровао.

ВОИХНА

(У својој групи.)

У мене властелински отрок хтео је за правду пред Цара.

ДЕЈАН

Може и отрок.

ВОИХНА

По закону властелински отрок не може пред Цара за правду.

ОЛИВЕР

(У својој групи.)

Од госпође Царице сам чуо да Цар кани по сабору поћи у Бањску.

ИГУМАН СВ. ДЕЧАНСКИ

Да припали свећу гробу материну.

ОЛИВЕР

И да гроб обдари.

ИГУМАН СВ. ДЕЧАНСКИ

Он га је већ једном царски обдарио.

II

ДМИТАР, ПРЕЂАШЊИ

ДМИТАР

(Долази с десна, уморан и посустао. Провлачи се кроз гомилу и прилази Вукашину, вади писмо из недара и предаје му га.)

ВУКАШИН

(Изненађен.)

Од Марка?

ДМИТАР

Јесте, Господару, и поздравио те војвода да га не чекаш, остао је у Јање.

ВУКАШИН

Не чекам га, не треба ми! (Бранку.) Виде ли?

МЛАДЕНОВИЋ

(Усхићен.)

Рекох ти, Марко је кадар.

ВУКАШИН

(Дмитру.)

Иди, одмори се, честито си послужио.

ДМИТАР

(Одлази.)

III

СВИ БЕЗ ДМИТРА

ВУКАШИН

(Грчевито отвара писмо, чита га и уздрхти од изненађења. Не говорећи ни речи, предаје писмо Бранку Младеновићу.)

МЛАДЕНОВИЋ

(Чита писмо и од силног изненађења остаје нем. Он и Вукашин гледају се дуже. немајући храбости да проговоре о великој тајни коју су тог тренутка сазнали.)

АЛТОМАН

(За време горње сцене.)

Не нисам био у лову. Умолио сам Цара да ме ослободи.

ВОИХНА

Откад ти је то онемилео лов?

АЛТОМАН

Откако оно пре пет година убих отрока, мислећи да је звер, омрзе ми лов.

ВОИХНА

Зар ти је то први отрок кога си убио?

АЛТОМАН

Невин је био, па га некако осећам на души.

ВУКАШИН

(Забринуто.)

Син, а не наход!

МЛАДЕНОВИЋ

Ко би то смео помислити?

ВУКАШИН

(Забринуто.)

Не волим што сам тајну ову сазнао.

МЛАДЕНОВИЋ

Ко зна да нам ту тајну није сам Бог хтео открити, те да би за времена омели један тежак грех.

ВУКАШИН

Какав грех?

МЛАДЕНОВИЋ

Момир и Гроздана су брат и сестра. исте крви.

ВУКАШИН

(Тргне се и престрави пред том истином.)

До Бога! Онда Цар одиста ништа не зна о тој љубави.

МЛАДЕНОВИЋ

А Момир не зна да је Царев син.

ВУКАШИН

Тако се може све разумети.

МЛАДЕНОВИЋ

И сад?

ВУКАШИН

Ја жалим Цара. Његов је положај одиста мучан; немојмо га отежавати.

МЛАДЕНОВИЋ

Мислиш? А ја мислим друкчије; мислим да је опасност сад већа од оне коју је предвиђао грчки посланик. Момир је ближе престолу но што он мисли.

ВУКАШИН

Али је нама избијен мач из руку. Хтели смо се борити да находа удалимо од престола, а сад, он није то; он је царски син.

МЛАДЕНОВИЋ

За мене је он наход, све док Цар не рече да је његов син. Ја ћу се и даље борити против находа.

ВУКАШИН

Ради шта хоћеш и како те памет учи, али од мене не тражи ништа даље, ја сам немоћан. Тајна

ме је та толико поразила, а сажаљење према Цару обезоружало, да нисам рад улазити даље у борбу против дечка тог. Борио сам се, и борио бих се против једног находа, али...

МЛАДЕНОВИЋ

Ти ме, војводо, дакле напушташ?

ВУКАШИН

Напуштам те и молим те да чуваш тајну коју смо сазнали; чуваћу је и ја. Нек је знамо само ја и ти.

МЛАДЕНОВИЋ

А знајући ми намере, ти ме у послу нећеш ометати?

ВУКАШИН

Не, ако не премашиш; ако не пођеш даље но што би смео, ако се не такнеш Цара и престола.

МЛАДЕНОВИЋ

Не против цара, али против находа.

IV

МОМИР, ПРЕЂАШЊИ

МОМИР

(Носи собом превод Синтагме и друге листине, клања се успут свима и прилази налоњи, оставља рукописе и уређује их).

НОВАК ГРЕБОСТРЕК

(Момиру)

То је нешто много, ако ћемо данас чути све?

МОМИР

Не, војводо, ово је Синтагма Властаријева. Господин Цар жели да буде пред сабором, ако би требало видети како византијски закони пресуђују или тумаче што.

ВУКАШИН

(Посматрао је Момира. Младеновићу.)

Одиста, сад видим одиста! Високо чело Царево и поглед благ и онај топао осмех на уснама. Никад раније нисам запазио — нисам ни слутио!

V

ПАЛМАН, ЦАР, ПРЕЂАШЊИ

ВОЈВОДА ПАЛМАН

(Улази из дубине, сви прекидају разговор и погледају тамо.)

Господин Цар! (Општи покрет. Сваки заузима место на које ће доцније сести, он остаје на ногама. Настаје дубока тишина.)

ДУШАН

(Претходе му два пажа, који ће заузети места у дубини престола Цар је у одори, али без круне, с десна му Патријарх којега прати један епископ, а с лева Краљ Урош. За Царем велики Логотет Прибац, који ће остати стојећи крај престола. Пролазећи кроз редове властеле, Цар поздравља све, а ови се

дубоко клањају. Патријарх благосиља. Попев се на узвишење, Цар остаје на ногама и пошто је погледом прелетео све редове, говори.)

Поздрављаа вас, тебе Свети Оче Патријарше, и вас, оци царских манастира; поздрављам вас велможе и војводе и сав Сабор Царства ми! (Сви се дубоко клањају.) Молимо господина Светог Оца, Кир Јоаникија, да призове Божју помоћ на нас и умоли Господа, да нас обдари мудрошћу и дело нам благослови.

КИР ЈОАНИКИЈЕ

(Благосиљајући најпре Цара, а затим Сабор, изговара тихо молитву.)

ДУШАН

(После завршене молитве седа као и сви остали. Патријарх у столу десно, а Урош лево од Цара.)

Саборе Царства ми! Милошћу Божјом сабрали смо се опет да наставимо започети посао, да земљи нашој поставимо законе. Време што је протекло од прошлога Сабора, нова нам је искуства прибрало, а закон до сада написан и у живот пренет, показао нам је колико смо били вођени мудрошћу и колико смо правди удовољили. Томе искуству, које смо на овај сабор донели, кадри смо данас да додамо још један извор мудрости и правнога знања. Као што је, постављајући закон цркви српској, велики прародитељ ми и просветитељ Кир Сава превео номоканон Јована Зонаре и Градски закон цара Василија, којим смо се слу-

жили, тако сам ја наредио да се за сабор преведу Закони Светих Отаца, Синтагма великога солунскога законодавца Матије Властарија. (Почивка, погледа по свима.) Пре но што почнемо ново градити, има ли ко да пита што о закону досад писаном? (Сви ћуте.) Кефалија Полошки писао је једно писмо молећи да му Сабор да одговор. (Момиру) Шта пита?

МОМИР

(Узима из хартија један пергаменат.)

Кефалија Полошки пише да је кућа убице понудила кумство кући убијенога и ова примила, те опростила палу крв. Треба ли од господара куће, која је зло учинила, наплатити глобу за зло дело?

ДУШАН

Ја мислим проштена се кривица не може глобити. Како ви мислите?

НОВАК ГРЕБОСТРЕК

(Устаје.)

ДУШАН

Говори, војводо!

НОВАК ГРЕБОСТРЕК

Кад смо отпочели градити овај закон, ти рече, Господине Царе, а рекосмо и ми сви, да ћемо народни обичај чувати и правду коју је народ обичајем засновао унети у закон. Тако смо и ра-

дили, па тако закон треба и применити, те молим те да се кефалији одговори да наш закон не вређа народни обичај и да се проштена кривица не може глобити.

ВИШЕ ЊИХ

Тако је!

ДУШАН

(Окрећући се Момиру)

Тако ћеш одговорити!.. Има ли ко од светих отаца црковних или од властеле да изнесе што, што се у народу десило, а закон није прописао?

ГРГУР ГОЛУБОВИЋ

У мојој се држави, Царе и Саборе, појавило много мађиника и врача; иду по народу и читају судбине са звезда, из дланова, са зрнима пшеничним и бобовим; мађијом лече болести, продају траве и отрове и уче народ безверју. Закон не каже што ћемо с њим, а зло је велико.

ИГУМАН СВ. ДЕЧАНСКИ

Благослови, свети оче Патријарше! Дозволи, светли Саборе! Хвала Господару Кесару Гргуру што ово зло помену. Зло је велико и вређа законе Божје, народ отуђује од вере и одводи га безверју. У сваком мађионику лежи антикрист; његов је наук раван јереси. Закон је царски прописао строге казне јеретику; јеретика закон жеже по образу, а жеже и онога ко га прими и при-

крије; закон јеретику не да чак међу људима да обитава. И мађионик се мора истом казном казнити, јер, рекох мало час, мађионик је раван јеретику. А кад отров даје, као што кесар рече, он је раван ономе ко ножем или стрелом убије човека.

ВУКАШИН

Све је тако како рече свети отац игуман, али мислим да закон то није заборавио. Сећам се добро о првом Сабору говорило се о томе злу, и закон је написан.

АЛТОМАН

Јесте, сећам се и ја.

ДУШАН

Не знам да ли се добро сећате, јер биће да је оно што написасмо само за вађење мртвих из гробова. (Момиру.) Прочитај.

МОМИР

(Преврће листове и нађе. Чита.)

„Ако се деси да мађионишТвом људи из гробова ваде мртве те сажижу, оно село које би то учинило да плати вражду и да се распопи поп који би дошао на то.“

ИГУМАН СВ. ДЕЧАНСКИ

Сећам се тога и могу рећи Сабору да је овај закон много тога зла већ сузбио. Био се у држави зацарио зао обичај да се свака непогода и невоља

припише вукодлаку и вампиру. Ако је суша клас опржила, или чеде нису мед донеле, или у овце помор ударио, или неродица настала, села су, заведена мађионištвом, раскопавала гробове и мртва тела жегла на ватри. Од како је овај закон постављен, ово је зло омалило, али ево где се појави друго. Црква не може мирно гледати зло које разрива закон Божји и моли Сабор да пропише казне за мађионике и враче.

ДУШАН

(Момиру.)

Има ли у законима светих отаца што о томе?

МОМИР

(Преврне дотичну страну Синтагме.)

У Синтагми Властаријевој изложена су сматрања црквених Сабора и светих отаца по тим кривицама и прописане казне за све враче и враџбине. (Чита.) „Смрћу се казни мађионик који је врачао, а имање се одузима ономе који га је на то навео. Ако је жена врачара, муж може да је отпусти; отровник је пред законом исто што и убица.“

ПОЈЕДИНИ ГЛАСОВИ

Тако је!

ДУШАН

У светих отаца византијских је било довољно мудрости те мислим, не морамо је на другом месту тражити. Ја мислим: мађионик и отровник

да се казне по законима светих отаца, ако и ви тако мислите?

САБОР

Сви тако мислимо!

ДУШАН

(Момиру.)
Онда упиши!

МОМИР

(Уписује.)

ДУШАН

(Пошто је Момир уписао.)
Нека велики логотет прогласи!

ВЕЛИКИ ЛОГОТЕТ ПРИБАЦ

(Прилази налоњи и чита гласно.)
„Ва лето шест тисућа осам стотина педесет седмаго, индиктиона другога, ва празник Вазнесенија Господња, месеца маја 21. дан. Од православнога Сабора српскога преосвештеним патријархом Кир Јоаникијем и велим архијереји и црковници малими и великими и благоверним Царем Стефаном и всеми властели царства јего, малими и великими, постави се сеј закон: „Мађионик и отровник који би се на делу ухватио, да се казни по закону светих отаца.“ (Одмиче.)

ДУШАН

(Пошто је логотет завршио читање.)
Је ли тако?

САБОР

Тако је!

ДУШАН

Је ли тако?

САБОР

Тако је!

ДУШАН

Је ли тако?

САБОР

Тако је!

МОМИР

(За то време поднео је Цару перо, а логотет сам законик.)

ДУШАН

(Прихватио је већ раније перо и на трећи узвик „Тако је!" потписује.)

Тако нека буде!

ЛОГОТЕТ

(Враћа законик на налоњу и свак одлази на своје место.)

ДУШАН

(Сабору.)

Има ли још ко од светих отаца или властеле да изнесе што, што се у народу десило, а закон није прописао како да се пресуди?

МЛАДЕНОВИЋ

Молим ти се, Господине Царе, и теби светли Саборе, да ме саслушате шта се у мојој држави

десило и мудрим ме саветом помогнете да праведно поступим.

ДУШАН

Збори, Кесаре, да чујемо.

МЛАДЕНОВИЋ

У мене се десило зло: брат је замиловао сестру и она њега. Казујем вам то, па ви пресудите; ја сам не умем, јер не знам да ли је то кривица или грех, те да ли казна припада Божјим или људским законима?

ДУШАН

(Прелети му мрачан облак челом, он испитивачким погледом прелети цео сабор, хотећи да проникне, зна ли већ ко о сличном случају у двору његову.)

ОЛИВЕР

(После извесне почивке.)

Ја мислим, Господине Царе, и свети Саборе, ово што нам рече Кесар Младеновић тежак је грех према Богу и тај грех је старији од кривице, а величину греха тог умеће да одмери само свети отац Патријарх и остали служитељи Божјега закона, те мислим реда је да прво чујемо њихову реч.

ПАТРИЈАРХ

(Говори седећи као и Цар.)

Црква проклетством казни грех против закона Божјих, али то је недовољно за случај који нам

Кесар изложи. Ту цркви морају помоћи и људски закони својом строгошћу, јер грех који мало час чусмо велики је и тежак: он је за веру саблазан, за нарави порочан, те на све нас изазваће гнев Господњи.

ВОИХНА

Ја мислим лако је пресудити. Грех је толико голем да му казна може бити само смрт.

ГРГУР ГОЛУБОВИЋ

Смрт је најмања казна којом се тај грех може одмерити: али ја мислим да и смрт може гдекад бити милост. Тај грех, рекао бих, иште тежу, иште срамну смрт.

ДУШАН

(Дубоко забринут и узнемирен, он прати речи појединаца савлађујући се да не ода бол које му оне изазивају у души)

ВУКАШИН

(Који нетренимице прати царево расположење.)

Ако ћете, Господо, и мене саслушати, ја мислим да ствар сувише брзо судите. Кесар Бранко нам не рече још све о случају који се десио у његовој држави: а тек кад будемо све сазнали, моћи ћемо о греху говорити и праведну му казну одмерити. Молим Кесара да казивање своје допуни како би знали: воле ли се брат и сестра у заблуди, или се воле знајући да су једне крви?

ОЛИВЕР

Како то мислиш, војводо Вукашине?

ДУШАН

(Охрабрен речју Вукашиновом дигао главу и грчевито прихвати његову мисао.)

Ја мислим, Саборе, Протосевастијар Вукашин мисли мудро и добро! Може се десити да двоје грешних и не знају да су род, те газе у грех и не слутећи. Када би сазнали, покајањем би искупили грех. (Вукашину.) Да ли тако мислиш?

ВУКАШИН

Тако сам мислио!

ДУШАН

(Патријарху.)

Мислиш ли и ти тако, свети оче?

ПАТРИЈАРХ

Ја рекох своје. Нек дању реч у име цркве и моје води игуман Јефтимије. Његово знање и ученост умеће прозрети истину и протумачити тежње Божјих закона.

ДУШАН

Да чујемо тебе, оче Јефтимије!

ПРОТОПОП ЈЕФТИМИЈЕ

Захваљујем пресветлом Господину Патријарху на вери коју у моје знање полаже и части коју ми указује, именујући ме тумачем мисли његових

и бранитељем закона Божијих. Ја молим да ми се не замери што друкчије мислим од Цара Господина, јер не верујем да се може десити да брат и сестра одрасту не знајући да су крвни род, те се ни закон не може писати за оно што се не може десити. Закон ћемо писати за родоскврни грех, код којега не може бити заблуде. Писаћемо закон строг, како би сачували чистоту вере хришћанске и нарави у народу, што нам налажу и закони Божји.

ДУШАН

(Незадовољан прелети очима све редом, хоће ли у чијем погледу срести потпору. Заустави се на Момиру.)

Момире. Из знања које си поцрпео, из књига које си изучио на високим правним школама, јеси ли научио што о случајевима заблуде? Бива ли је у животу и како је сматра и цени правна наука?

МОМИР

(Поклони се.)

Господине Царе, по твојој великој милости рећи ћу. Заблуду правна наука признаје, она је могућа у свакој кривици, па је може бити и у тој коју је Господин Кесар Младеновић изложио.

ДУШАН

(Освежава се и храбри.)

Је ли? . . Реци нам, кажи. . .

МОМИР

Велики учитељ и филозоф Зонарис, у својим објашњењима античких закона, признаје заблуду

и дели је на заблуду душе и заблуду тела. Заблуда душе је мисао зла, најчешће јерес. И ма да се признаје да је заблуда, ипак се казни тешким казнама; јер јој кривац вољно прилази, вољно је уноси у душу своју и скрнави је. Заблуда тела сачињена је из две половине: мисли и чина. Код ње се одмерава где лежи кривица, у мисли ил' чину, те стога се и казни гдекад мисао, гдекад чин; но мисао увек строжије, јер она је суштина кривице.

НОВАК ГРЕБОСТРЕК

Молим те, Господине Царе, да нам мудри младић рече мало јасније то што нам је казао.

МОМИР

Ако господин Цар дозволи?

ДУШАН

Говори!

МОМИР

Михаелис, млади ловац на двору Императора Фоке, ослепљен је врелим железом зато што је порочно погледао царицу кад се из купатила враћала. Остало му је само толико вида да је једва назирао. Тад у души му се заче мисао да се освети Императору. Чекао је прилику и хватао заседе. Једном тако, он из заседе назре Императора, потеже ножем у плећа и уби га. Но то не беше Цар, Михаелис мишљаше да је он, и уби

једног роба. Кажњен је смрћу на точку, као да је убио и самога Императора. А зашто, кад је био у заблуди? Јер, мисао да убије Императора је суштина кривице и мисао та мора бити кажњена. Ето то је заблуда тела.

ДУШАН

(Који је с пажњом, као и сви остали, слушао, а негодујући обртом ствари.)

Је ли свима довољно јасно ово тумачење?

ВИШЕ ЊИХ

Јасно је!

МЛАДЕНОВИЋ

И ја мислим јасно је ово тумачење те по њему мисао је кривица ма била из заблуде. И брат је крив што је сестру заволео ма и у заблуди.

ВИШЕ ЊИХ

Тако је!

ДУШАН

(Незадовољан и узнемирен.)

Не журите да донесете пресуду; ствар није још толико јасна колико се чини на први мах. Мисао је кривица кад је зла — тако је, јасно је, признајем то. Ал' мисао може бити добра и чиста, а тек чин који је потекао из ње, може бити зао. Нема ли чина, нема ни кривице, јер, значило би казнити добру и чисту мисао. (Обраћајући се Вукашину.)

Војводо, ти се сећаш онога суда у Полимљу између себра и властелина. Испричај!

ВУКАШИН

(Сабору.)

Царски суд у Полимљу судио је, пре три године једног себра, којега је властелин оптужио да га је хтео убити. Намерио се један тат да убије властелина што га је судом гонио, и сваке ноћи доходио пред властелинов дом кријући се у заседи, не би ли нашао згоде да убије властелина. Овај се чувао и пазио. Имао је себра одана и вична стрели, те је овај оружан бдио ноћу око дома властелинова. Једне ноћи, поуми властелин сам да изиђе да се увери чува ли себар будно стражу и да ли бди. Себар помисли: то је тат и запе стрелу из заседе, али је не одапе, јер у задњем часу познаде да је то његов господар. Притрча му сузних очију и са речима: „О, Господару, ти мени повери да ти живот чувам, а ја у мал' што ти га не узех!" — Властелин затим тужи себра да га је хтео убити...

ДУШАН

Процени, свети Оче, процените јереји и игумани и ти Саборе, овај случај који није сличан са оним на двору Фокином. У себра је добра мисао да чува и штити господара свог, из те је добре мисли могао произићи зао чин, да је ону стрелу одапео и — тад би био крив. Али кад нема чина, а добра

је мисао из које је имао потећи, где је кривица ту? (Код већине саборске покрет који одобрава речи Цареве. Цар охрабрен.) То питам младог мудраца и желео бих да ми објасни, како о томе мисли правна наука?

МОМИР

Дивим се мудрости Господина Цара и клањам се пред њом. Ако је мисао била добра и чиста, а неизвршен чин — нема кривице. Ја малочас кад рекох да се код кривице у заблуди гдекад казни мисао, гдекад чин, мишљах: мисао се не казни увек, већ само кад је зла, а рђав чин се казни увек, ма из добре мисли потекао.

ДУШАН

(Задовољан и потпуно охрабрен.)

Да, тако је! И случај који нам је кесар Младеновић изложио овако се мора пресудити: Ако су сестра и брат заволели се у заблуди, нема кривице, ако ли су, знајући да су то, учинили су највећи грех и има се највећом казном одмерити.

ПРОТОПОП ЈЕФТИМИЈЕ

Опрости, Господине Царе, још једном да поновим реч, јер малочас запитах, а не добих одговор. Признајем да може бити заблуде слепога Михаелиса који убија роба место императора; признајем да је може бити и код себра који од властелина мисли да је тат; али — како је може бити код брата и сестре који су из исте крви поникли, под

истим кровом расли и подједнако родитељску љубав делили — како они могу бити у заблуди? Зна ли учени младић то објаснити, ил' нас примером о томе уверити?

ДУШАН

Умеш ли, Момире, објаснити, може ли бити и такве заблуде?

МОМИР

Може је бити и бива је. Фотије мудрац и писац велики, ово казује у својим записима: Гусари барбарски допловили до јонских обала, починили пљачку и одвели множину робља. Једна несрећна мајка сакрила је ћер у суседству; а њу и сина јој одведоше гусари у ропство, у далеке земље, тамо преко мора. Тамо је мајка и умрла, а син јој растао, па кад је до снаге дорастао, младић је избегао из ропства и мучним и дугим путевима стигао је на јонске обале. Одведен као безазлено дете, вратио се у пуној снази и младости. Селу му није ни трага било, а није га ни упамтио, већ оде под туђ кров и стаде у службу. Ту у дому где је служио била је далека домаћинова родица и он је замилује. Узму се, и муж и жена тек доцније сазнаду да су брат и сестра, које су гусари некад раставили. Несрећни супружници извршили су родоскрвни грех и огрешили се тешко о Божје законе, те се народ забрину како ће са тога греха умилостивити Бога. Тад црквене старешине са на-

родом пресудише, да се сестра и брат спале на ломачи како не би народ испаштао гнев Божји ради њих.

ПРОТОПОП ЈЕФТИМИЈЕ

Из ових речи, које нам каза учени младић, јасно је да може бити и те заблуде коју сам ја спорио, али ми је јасно сад и то, да је то заблуда која се као таква мора казнити, јер изазива Божји гнев.

ВУКАШИН

(Који увек посматра Цара и саучествује у његовим боловима.)

Учени оче, ја сам друкче од тебе разумео ово казивање. Прича нам је ова потврдила да заблуде може бити и између брата и сестре, али и брата и сестру водила је у љубав ту чиста и добра мисао; они су се заволели као туђини. Но — они су ступили у брак, извршили чин који је кадар да изазове божји гнев. Због тога и морају бити кажњени, јер, речено је: рђав чин се казни, ма потекао из добре и чисте мисли. И сад је јасно како ћемо пресудити; нека нам само Кесар Младеновић саопшти: јесу ли брат и сестра, које је оптужио, ступили у брак или бар извршили родоскрвни грех? Ако то нису, а заволели се у заблуди, тад нека црква пропише молитве да би им Господ опростио што су и помислили поћи путем греха а, ако су извршили грех, ту има чина и тешком казном ће га казнити.

ДУШАН

(Благодаран Вукашину, обраћа се Младеновићу.)

На теби је, кесаре, да нам објасниш?

МЛАДЕНОВИЋ

Брат и сестра о којима говорим заволели су се у заблуди, јер нису знали да су исте крви, кад им је љубав никла у срцима. Они нису ступили у брак нити су извршили родоскрвни грех, али је љубав њихова тако дубока да ће тешко моћи срце очистити молитвом.

ДУШАН

(Задовољан.)

Чиста је мисао потекла из заблуде, а нема злог чина те и пресуда је готова. Мислите ли тако сви? (Покрет одобравања.)

МОМИР

До сада само позван да кажем, ја сам говорио; до сада само питан, објашњавао сам. Сад бих да кажем своје мишљење које ни у једној књизи старе науке није записано, али које произилази из ових мудрости које су стари закони и правне школе за основу поставиле. О греху који је пред сабор изнео Господин Кесар Младеновић, о љубави брата и сестре, Господин Цар је одиста из свих побраних мишљења извео мудар закључак, а из овога праведну пресуду: љубав је између њих никла из чисте мисли, јер брат и сестра нису

знали да су једна крв: злог чина није било, те нема ни кривице. Законска правда се ту може уставити мирне савести. Али, има једна правда виша од законске, правда неписана, правда која се не може у дигесте ставити, нити у пандекте записати и коју психа само слути и назире, а философија живота налаже да се у овим делима чује и њена реч. У име те правде, више и чистије, правде незаписане и ненаписане, ја говорим и изјављујем да у овоме делу о коме ће Сабор сад донети одлуку, има кривице. (Покрет. Цар који се био измирио с мишљу да је ствар свршена. изненађује се и показује нарочито узнемирење. Вукашин такође. Међу осталима има и изненађених и незадовољних и оних који одобравају, то је нарочито свештенство. Сви обраћају већу пажњу на даљи Момиров говор.) Има кривице, јер, ако без чина нема заблуде тела, заблуда душе је ту, а код ове, рекох раније, и сама је мисао кажњива. Јеретик је отпадник од Божјег закона, али он није безверник. И сам закон Царски га назива полуверцем, признаје дакле да у њему има још вере. Зашто јеретик напушта веру својих отаца и прилази другој, нечистој и законима светих отаца противној? Води ли јеретика на то мисао зла? Не! Мисао је чиста која га је у заблуду одвела; он јој вољно прилази, јер мисли да је вера којој прилази чистија и да је у тој вери ближи Богу. Зашто га Царски закон казни? Зашто га жеже по образу железом, кад нема чина злога, а мисао је била чиста која га је у заблуду јереси одвела? Због

оне више правде, јер је новом вером душу оскрнавио, а душа, једном оскрнављена и загађена, не може се више искрено вратити вери у коју је једном посумњала, коју је једном напустила. И зашто још јерес казнимо: јер као заблуда и без зле мисли и без зла чина, порок је који у народу колеба веру у Бога јединог и скрнави велики наук Христа Спаситеља! По чему љубав брата и сестре, ма и у заблуди, није равна јереси? Чиста је мисао која их је повела љубави, јер љубав је вера, и онај који је исповеда верује да је ближе небу и Богу — али, брат у сестру заљубљен душу је оскрнавио као и јеретик нечистом вером — ма да ни мисли ни чина није било злог, љубав је брата према сестри порок, који у народу колеба веру у вечите Божје законе и скрнави велики дух Христа Откупитеља. Јер није зао чин оскрнавити само тело брачним законом и родоскрвним грехом, већ је зао чин и душу оскрнавити пороком. Да ли је јеретик тек онда крив кад разруши Божји храм, или је већ извршио зао чин од часа кад је у душу унео веру нечисту? (Покрет одобравања општији. Цар је узнемирен и нестрпљив.) Може ли у земљу коју је коров обујмио да се засеје племенита пшеница; може ли у душу јеретикову, коју је заблуда загадила, да се засеје узвишена вера хришћанска; може ли у срца која је већ испунила љубав женска и мужанска да се засеје чиста љубав братска и сестринска?

Може ли се срце источити; може ли се из њега исцедити једна љубав да би се друга налила? Кад воду из суда излијеш, на зидовима увек остане неколико капљица, или бар влага, траг воде која је суд испуњавала. Ми би зар покајањем и молитвама Богу из срца да источимо љубав порочну? Добро, источимо је, — ал' остане ли капља у срцу, остане ли влага у срцу, остане ли траг љубави, којом је дотле било срце испуњено — ми смо тад ти који газимо у грех, ми смо ти који водимо душе путем јереси. Ко је волео, ко је у младости праву и искрену љубав у срцу носио, зна како су њени корени дубоки и како њене жиле допиру до дна душе, и као орловске канџе грчевито држе је као драгоцени плен. Само је земља кадра осећај прве љубави из душе исцедити, само је црви могу из срца испити. Он — брат у сестру заљубљен — мора се земљи предати, земља грех нек му покрије и из душе му нека га испије. Нек не буде тешка смрт, нек не буде срамна смрт, јер чиста је љубав не заслужује — нека осуђени сам себи изабере смрт. То иште она виша правда, то иште она правда која мимо законске вели: ни мисао ни чин није зао; али је кривица у злом примеру, који руши вечите законе Божје и узвишени наук Христа Спаситеља. . . Он у смрт, она у манастир, да црном ризом покрије свој грех. Не бројем молитава, које би јој црква

прописала, већ одрицањем и службом Богу да очисти срце од грешне љубави.

ДУШАН

(Општи покрет одобравања у Сабору. Цар узбуђен већ је два-три пута у току последњих реченица мануо руком да му прекине говор)

Стани! Не говори! Ти немаш права на реч! Сабор не жели да чује твоју реч; властела негодује што ти збориш на Сабору!

ПАТРИЈАРХ

А ја те, Господине Царе, молим дозволи му да заврши реч. Ово је беседа мудрости којој се сви дивимо и желимо је чути до краја.

ДУШАН

Али Сабор то не жели! (Сабору.) Велможе и војводе, ви ми рекосте да је код властеле незадовољство због тога, и ви сте ти који не желите да га слушате?

САБОР

(Из свег гласа.)

Хоћемо да га чујемо!

ДУШАН

(Гуши га срџба.)

Хоћете?... Ви дакле хоћете?

САБОР

Хоћемо!

ДУШАН

Добро... чујте га!... Говори... говори!...

МОМИР

Господине Царе, господару мој, буди милостив! Ја не желим реч по цену срдбе твоје.

ДУШАН

(Срдито и заповеднички.)
Говори!

МОМИР

(Наставља.)

Али, славни сабоpе, не признаш ли да у делу овоме има кривице, мораш признати грех. О греху том, о величини његовој, ја бих рекао једну реч, како би сабор могао казну праведном мером одмерити. Грех није њива која се може међом омеђити, те да се рече: довде је грех, оно тамо није грех; грех није пшеница која се може мером мерити, те рећи: оволико је тежак овај грех, а оволико није. Тежину и величину греха мери време, место и прилика. Оно што је овде грех, тамо негде не мора бити то; оно што је данас грех, сутра већ не мора бити то. Сарацен наслеђује жену братовљеву, Израиљ, по своме закону, орођава се са родицом, и обе те вере тврде да живе по закону Божијем. Пре но што греху меру одмеримо, морамо погледати пред собом и за собом, те одмерити време и прилике које су око нас...

Господин Цар је извршио једно дело велико и имена му достојно. Прародитељ му основао је нашу цркву, а Господин Цар ју је ослободио и учинио независном. У великој му држави, коју је, силом оружја и снагом мудрости засновао, није пристајала Црква која би била зависна. Византијска патријаршија, чија је моћ тим чином поколебана, као што вам је већ знано, прети анатемом и анатема ће та и пасти на нас. Ваља је поднети и понети: али ваља зато имати и снаге душевне Кад буде једном пала анатема, ви ћете, господо црковници и велможе, појмити откуда је то и зашто је потекла; знаћете да је шаље себичност византијске патријаршије, али — хоће ли народ то, и тако појмити? Неће ли прост народ потражити друге разлоге да себи објасни откуд је и на њега ала панатема; неће ли рећи: мора да сам крив, кад ме црква проклиње, мора да сам Богу згрешио. И тада, потражиће сам свој грех. Не би било мудро, господо, дати му прилике да га и нађе! А наћи ће га у гресима које би царски закон пропустио да сузбије. Ето, стога је дужност светих отаца црковних, дужност властеле велике и мале, дужност Сабора, дужност свих старешина у народу, подржавати и одржавати чистоту нрави и вере, и строгим мерама сузбити све што би ту чистоту посукнуло. Из те чистоте ниђи ће велика душевна снага народа и он ће бити кадар да понесе терет анатеме. Биће кадар, јер ће стати пред Бога и

и рећи му: „Господе, ја теби не згреших ни чином грешним ни мишљу злом, па зашто сручи на мене терет анатеме! Ако је искушење то, поднећу га, Господе, јер ми је душа чиста, срце ми је без порока, те сам за веру кадар поднети свако искушење!“... Ето, зато је, светли Саборе, грех о коме се овде говори у овом часу, у овој прилици, већи и тежи но што ће сутра бити, и зато иште казну страшнију но што ће је сутра искати. Њему смрт — њојзи манастир! (Велико узбуђење и општи покрет одобравања.)

ДУШАН

(Узрујан, узбуђен, диже се са столице, жучно.)

Ето, чули сте, чули сте, све сте чули што је умео казати!

ПАТРИЈАРХ

(Устаје и сам као и сви остали.)

Чули смо, Господине Царе, чисту и овејану мудрост, чули смо је из уста овога детета. Та мудрост је понос твога престола и царски би сабор био твој недостојни саветник, кад не би ту мудрост себи за одлуку прихватио.

ДУШАН

(Силази за један степен.)

Да ли и ви тако мислите?

САБОР

(Једним гласом.)

Тако мислимо!

ДУШАН

(Већ савладан болом.)
Смрт и манастир?

САБОР

Тако је!

ДУШАН

(Савлађујући бол, Момиру.)
Нека се тако упише!

ВУКАШИН

(Прилази Цару и прихвати га.)
Теби није добро, Господине Царе!

ДУШАН

Ништа!.. Проћи ће!.. (Прибира снагу, Момиру.) Је ли записано?

МОМИР

Јесте!

ДУШАН

Нека логотет прогласи!

ПРИБАЦ

(Прилази и чита јасно.)
Ва лета шест тисућа осам стотина педесет седмог, индиктиона другога, ва празник Вазнесенија Господњег, месеца маја, 21. дана. Од православнога Сабора српскога, пресветлим патријархом Кирјоаникијем и великим, и благоверним Царем Сте-

фаном и всеми властели царства јего, малим и великим, постави се сеј закон: Где брат замилује сестру своју у незнанију токмо и у знанију да се за преступ закону Божијем накаже смертију, а она постриже и пође манастиру на вечно покајаније.

ДУШАН

(Пошто је логотет прочитао, пригушеним гласом)

Је ли тако?

СВИ

Тако је!

ДУШАН

(Све слабијим гласом)

Је ли тако?

СВИ

Тако је!

ДУШАН

(Скоро шапћући од изнемоглости.)

Је ли тако?

СВИ

Тако је!

ДУШАН

(Са тешким болом, клонуло, дрхћући руком, једва се савлађујући, потписује.)

Нека тако буде! (Клоне, Вукашин га прихвати.)

ЗАВЕСА

ЧЕТВРТИ ЧИН

Радна соба Душанова из другог чина.

I

ДУШАН, ПАЛМАН

ДУШАН

(Забринут гледа на прозор. Хода затим нестрпљиво, па се опет враћа прозору крај кога га затиче Палман. Кад овога сагледа, нестрпљиво.)

Шта је; није стигао још?

ПАЛМАН

Не, Господару!

ДУШАН

Још не? А морао је стићи јутрос или синоћ најдаље. Вече је већ превалило. (Погледа опет на прозор.) Друмом се види нека црна прилика? Оди погледај!

ПАЛМАН

Биће да је он.

ДУШАН

Можеш ли догледати, је ли сам?

ПАЛМАН

Само један коњаник.

ДУШАН

То није он, он неће стићи сам. Или... можда јесте? Други коњаник, кога очекујем, свернуо је с друма у манастир.

ПАЛМАН

(Још увек на прозору.)

Рекао бих, Господару, да је калуђер.

ДУШАН

Сиђи му у сусрет, војводо. Чим сјаше, нека похита овамо. Чекам га нестрпељиво.

ПАЛМАН

(Одлази.)

II

ДУШАН, МОНАХ

ДУШАН

(Бави се још мало на прозору, затим прилази столу, седа, узима са стола једно писмо, покушава да га чита, али га не-

стрпљиво опет оставља, обзирући се једнако на улазак. Кад спази монаха, он и не чека да овај потпуно уђе.)

Стигао си? Стигла је?

МОНАХ

(Погружено.)

Сутра ће стићи!

ДУШАН

(Срдито.)

Зашто не с тобом, зашто не синоћ, зашто не јутрос, кад сам тако наредио? Знаш ли шта значи сутра у послу који иште данас? Како си смео да ми прекршиш наредбе?

МОНАХ

(Ћути.)

ДУШАН

Говори што није дошла?

МОНАХ

Ноћас сам сам наставио пут. Она није могла, посустала је. Остала је у Неродимљу да заноћи.

ДУШАН

А зашто путовање ноћу? Без ноћи си, јутрос, морао стићи!

МОНАХ

(Погружен.)

Изгубио сам један дан!

ДУШАН

(Плане.)

Изгубио? Зашто си изгубио?

МОНАХ

(Прекрштених руку на груди, оборио је очи, немајући храбрости да гледа Цара у очи)

ДУШАН

Говори, зашто си изгубио?

МОНАХ

Господару! Учини ми превелику милост да од твоје руке погинем. Ево ти главе, сеци је!

ДУШАН

(Нестрпљиво.)

Али зашто, говори?

МОНАХ

Учинио сам ти грех, злочин сам учинио.

ДУШАН

(Узнемирен већ.)

Не чекај да те питам, не казуј реч по реч! Говори!

МОНАХ

Пао само у заседу, лакомислено сам пао.

ДУШАН

(*Дршће од љутине.*)

Говори даље!

МОНАХ

Пробдио сам порочно дан и ноћ.

ДУШАН

(Успламтео сумњом, скочи с места и прилази му.)
Писмо? Моје писмо њој?

МОНАХ

(Шапће.)
Украли су ми!

ДУШАН

(Плане и шчепа га за груди)
Издајниче! Скоте!... Веро погана!... (Тргне се.)
Говори.... казуј... казуј све!...

МОНАХ

Украли... то је све!

ДУШАН

Ко?

МОНАХ

Рекао бих један калуђер.

ДУШАН

Где?

МОНАХ

У крчми, на друму, испод Велеса.

ДУШАН

Како?

МОНАХ

Вино... песма... циганке...

ДУШАН

А из тебе, неваљалче, зинуо прљави порок којим ти је душа загађена до дна. И ко зна, ко зна у чијим је рукама сад писмо то? Ко зна у чијим је рукама сад? Тајна већ данас може прснути и преплавити двор; може је сазнати Царица, могу је сазнати велможе и властела, може је сазнати цео Сабор. А знаш, несрећниче, шта носи сазнање те тајне? Носи твоме Цару срам, а Момиру — смрт!

МОНАХ

(Тргне се престрављено.)

Смрт?

ДУШАН

Да, носи му смрт! И ти си тај који си џелату наоштрио мач и дао му га у руке да бедном детету њиме главу одруби. Ти, ти си тај!

МОНАХ

Вај, мени бедноме!

ДУШАН

Зна се већ да Момир воли Гроздану, ал' се није знало да јој је и брат. Ти си ту тајну продао за једну ноћ порока. А јуче, чуј добро, порочни скоте, јуче је сабор донео закон кад брат заволи сестру, ма и у заблуди, суди се на смрт. Он у смрт, она

у манастир. Сабор је закон поставио и ја сам, родитељском руком, под законом тим ставио свој царски потпис. Увиђаш ли, увиђаш ли сад шта си учинио? Двоје си ми деце закопао! Ти, ти, злочинче, убицо деце моје...! (Диже песницу на њ, но уздржава се.)

МОНАХ

Убиј ме!

ДУШАН

(Гледа га дуго и презриво.)
У манастир, на епитимију!

МОНАХ

Мала је казна то, већи је грех, злочин је!

ДУШАН

На вечиту епитимију!

МОНАХ

(Клања се покорно и полази.)

ДУШАН

Стани!

МОНАХ

(Застане.)

ДУШАН

Ниси ми казао све?

МОНАХ

Казао сам све!

ДУШАН

Ко је то? Коме је требало писмо; ко плете мреже на мојим стазама? Чија је заседа?

МОНАХ

Не знам, Господару!

ДУШАН

И шта си затим радио?

МОНАХ

Кад видех да сам опљачкан, без писма сам наставио пут. Отишао сам у Берово, нашао сам монахињу и казао јој све.

ДУШАН

И да је писмо украдено?

МОНАХ

То сам прећутао.

ДУШАН

Даље?

МОНАХ

Најпре ми није веровала и није хтела поћи на моју реч. Тада сам јој исповедио на којој си ти невољи и одмах је кренула. Како сам изгубио један дан, она није могла путовати дан и ноћ без одмора, оставио сам је у Неродимљу да занoћи, а ја сам наставио да што пре стигнем, знајући да ти бринеш, Господару!

ДУШАН

И донео си ми вести које ће ми бригу одагнати?

МОНАХ

Господару, ја немам више снаге у очи да ти гледам. Дозволи да пођем што пре у манастир, на моју робију.

ДУШАН

Да се спасеш, је ли? А мене да оставиш да се превијам у мукама које си ми нанео, да побегнеш је ли, пошто си ми забо нож под срце?

МОНАХ

Ах, кад бих ти могао муке олакшати?

ДУШАН

Чим, хајде говори, чим? Казуј, чиме се може отклонити срам који ће се сручити на мене; казуј чим се може одагнати смрт, која је већ згазила на мој праг и иште моје дете. Казуј, ако знаш! Сваки час што пролази ближи је несрећи. Казуј, ако знаш?

МОНАХ

Ако бих саветом могао ма један део греха свога да олакшам...

ДУШАН

Казуј га!

МОНАХ

Помоћ би била њена хитна удаја. Грчки је изасланик још овде, он чека одговор; кад би му повољан одговор био дат пред свом властелом, пред целим сабором, то би унапред спречило све зле намере онога у чијим је рукама писмо. Али такав одговор мора бити дат што пре, још данас, још овог часа можда.

ДУШАН

(Размишља.)

. . . Још данас ?

МОНАХ

Царичица верена за Кантакузеновог сина, не може волети брата.

ДУШАН

(После размишљања.)

Али она се опире, она прети смрћу, а мајка је уз њу. Њих треба преломити.

МОНАХ

То остави Момиру. Од оног часа кад сазна да јој је брат, он ће убедити и Царицу и Гроздану.

ДУШАН

Зато је мајка требала стићи синоћ. А ти си то осујетио!

МОНАХ

А не смемо је чекати до сутра; сутра већ може бити доцкан. Ствар се мора свршити пре но што

украдено писмо доспе у руке коме је требало. Свршен чин одузеће вредност писму и осујетити сваку злу намеру.

ДУШАН

Увиђаш тек сад?

МОНАХ

Увиђам, Господару, и старам се да поправим грех.

ДУШАН

И шта сад?

МОНАХ

Једина је помоћ да други саопшти Момиру оно што му је мајка имала саопштити. Сестра Ана ће опростити што према њој није одржана реч кад чује да се овако морало учинити.

ДУШАН

(Размишља.)

Ко би му саопштио?

МОНАХ

Ако ми дозволиш и наредиш...

ДУШАН

Не ти, не! Не верујем ти више да си кадар извести што мудро. Мудар си на речи и примам ти савет, али си пуст на делу. Ја ћу, ја ћу сам!

МОНАХ

Онда ти ја више нисам потребан?

ДУШАН

Не!

МОНАХ

Због ом, и опрости!

ДУШАН

Иди и не наиђи никада више на мој траг.

МОНАХ

(Оде)

III

ДУШАН, ВУКАШИН

ДУШАН

(Седне клонуо у столицу, затим се одлучује и узима један пергаменат те почне писати. Прекида и то, па удара о земљу патарицом, која је дотле стојала наслоњена на столицу, нашто улази слуга.)

Иди ми зови војводу Вукашина! (Слуга одлази. Цар наставља писање писма док не дође Вукашин.)

ВУКАШИН

Звао си ме, Господару.

ДУШАН

Да, звао сам те! (Гледа га дуже приближујући му се.) Не кажеш ми је ли властела још незадовољна?

ВУКАШИН

Не, Господару! После јучерашњег Сабора са дивљењем сви говоре о Момировој мудрости и сад тек разумеју да му нема замене крај престола.

ДУШАН

Они то зову мудрошћу?

ВУКАШИН

Морам и сам рећи, Господару, свака му је реч била чиста мудрост и ја сам јој се дивио!

ДУШАН

Завела нас је мудрост та, војводо. Веруј, изрекли смо неправду.

ВУКАШИН

Тако и ја мислим, Господару, и ако се опомињеш, покушао сам да на Сабору друкче протумачим ствар. Али бујица младићевих речи, обиље знања и снага мудрости, тако је поплавила сабор да није било бране која би била кадра уставити му победу. Слушајући му реч на Сабору, ја сам појмио да то дете не може бити себарско находче, како властела мисли...

ДУШАН

(Диже главу, узнемирен.)

Но?

ВУКАШИН

У њему тече племенита крв, он је син мудра и разумна оца.

ДУШАН

(Гледајући му право у очи)

Чији мислиш да је? Реци... или можда знаш?

ВУКАШИН

Не, не знам... али мислим каквог властелина или велможе...

ДУШАН

(Правидно умирен.)

Можда!... А, да ли ко други зна што о пореклу дечка... тог? Говори ли властела о том, нагађа ли?

ВУКАШИН

Не, Господару!

ДУШАН

(Размишља дуже. Од једном се прене.)

Реци ми, верујеш ли ти, да се у држави Бранка Младеновића десио онај грех који смо судили?

ВУКАШИН

(Мало збуњен.)

Ја не знам, Господару, зашто би кесар измишљао?

ДУШАН

Зашто?... Не знам ни ја, али... не верујем у његову искреност.

ВУКАШИН

Ни као незадовољник, Кесар Младеновић није ти никад престао бити одан. Од јуче чак, могу ти

то рећи, Госпораду, и њега је Момир победио. Јутрос ми рече, увиђа сад и сам да му је место ту крај престола.

ДУШАН

И он?

ВУКАШИН

И верујем, жалио би сад, као и остала властела, кад би Момир био удаљен од послова.

ДУШАН

Сад!?... Сад је доцкан! Ја ћу га удаљити!

ВУКАШИН

Удаљити?

ДУШАН

Не могу се ја повијати по вољи властеле као перо по ветру. Рекосте: незадовољна је властела што је себар крај мене. Чуо сам и утувио сам то. Прилике су такве да ја не желим незадовољство у држави и хоћу по сваку цену да му ускратим поводе. Ево, написао сам писмо грчкој господи у Крстопоље. (Показује писмо које је писао.) Шаљем Момира тамо као кефалију. Он зна језик и грчке законе, те ће подесити са грчком господом са којима морамо сад добро поступати.

ВУКАШИН

Све је то мудро, Господару, што си смислио; па ипак учинићеш неправду и себи и властели.

ДУШАН

Властели? Па, по чијој се памети повија та властела, кад је данас незадовољна оним чиме ће сутра задовољна бити?

ВУКАШИН

Ако дозволиш, Господару, рећи ћу ти сушту истину. Грчки је посланик тај који је посејао незадовољство међу српску властелу.

ДУШАН

Он? А зашто би он?

ВУКАШИН

Незадовољан можда неуспехом!

ДУШАН

А што је Момира за жртву изабрао?

ВУКАШИН

Он је тај који верује да Момир на тебе утиче својим саветом.

ДУШАН

Сирото дете. А ево видиш (Показује му писмо). Момировом је руком писано Императору ово писмо којим прихватам понуду његову за моју кћер...

ВУКАШИН

(Изненађен.)

Одлучио си дакле, Господару?

ДУШАН

Стога сам те и звао. Императоров изасланик молио ме је да га отпустим. За сутра после службе Божје закажи свечаност примања грчког изасланика ради опроштаја, а њему... јави још сад, да ћу му сутра предати писмо за Императора и пред Сабором свих владика, игумана и велможа објавити свечано понуду и пристанак да се моја кћи Гроздана вери са светлим деспотом Манојлом, сином Кантакузеновим.

ВУКАШИН

Одиста, мудра и срећна одлука.

ДУШАН

Која ће можда отклонити анатему којом нам прети Патријаршију.

ВУКАШИН

Доиста!

ДУШАН

Одлучио сам се у пуном сагласију са својом светлом Царицом; а Гроздана је срећна што смо јој тако решили судбину.

ВУКАШИН

Срећна?

ДУШАН

Да! Објави све то што пре и пошљи ми амо Момира да му дам писмо за Крстопоље.

ВУКАШИН

Биће све по твојој жељи и по твојој наредби Господару! (Полази.)

ДУШАН

А... овај... шта мислиш, шта ће рећи властела на све то?

ВУКАШИН

Поздравиће од срца тако мудру одлуку.

ДУШАН

Е, добро! Иди, објави и припреми све!

ВУКАШИН

(Одлази.)

V

ДУШАН, МОМИР

ДУШАН

(Ували се уморан у наслоњачу и тешко се забрине. Кад дође Момир он диже главу. Гледа га дуже, затим благо.)

Ниси ми пришао од јуче?

МОМИР

Бојао сам се, Господару, да нисам нешто, јуче на сабору, изазвао срџбу твоју?

ДУШАН

У моме срцу нема места срџби на тебе.

МОМИР

Колика милост, Господару!

ДУШАН

И звао сам те, ево, да без срџбе наставимо мој и твој спор.

МОМИР

Твој спор, Господару, и — мој...?

ДУШАН

Да, онај, јуче са Сабора. Свршено је, потписао сам, али ни сад још нисам променио своје мишљење. Сабор си победио лепом беседом; али мене ниси убедио. Волео бих бити умирен да је овај закон плод зреле мудрости; волео бих да не пожалим што сам му дао снаге царским потписом. Умеш ли ме убедити?

МОМИР

Ја ништа не умем рећи до оно што сам пред Сабором казао.

ДУШАН

Лепо си говорио, речју која је била кадра завести; у беседи ти је било и знања, и мудрости, и правде, и философије, али није било срца. А твојој младости оно није смело недостајат.

МОМИР

Правда је без срца, нема га ни наука.

ДУШАН

Па ипак, на мерило којим си правду одмерио, ти не стављаш увек науку и правицу. Јуче си рекао: данас су прилике такве, а сутра могу не бити; данас је ово грех, сутра можда неће бити. Зар правда сме да има обзира на прилике?

МОМИР

Велика божанска правда, не; али ова што слази међу људе, ова на којој се гради држава, можда. Један од обзира је већ тај, што правда та уступа гдекад пред обичајем народним не желећи га вређати.

ДУШАН

Тек, може имати обзира! Па зашто не би имала обзира срца?

МОМИР

Срце је законодавцу опасан саветник, судији заводник...

ДУШАН

... И украс круни владарској!

МОМИР

Тако је, Господару!

ДУШАН

Е, тад, остани ти при науци, ја ћу почети од срца. (После извесне почивке) Заволело се двоје младих чисто и невино и не слутећи да је та њихова љубав грех. Једног дана, случај им открије да су једне крви, да су сестра и брат. Мудри обоје, потраже како да исправе заблуду, како да из срца избришу осећај који их умало не одведе у грех. Он рече сестри: „Ваља угодити Богу и пред људима избрисати срам којим смо образ омрчили. Удај се што пре и поклони срце своме супругу, за мене сачувај само делић братске љубави!"

МОМИР

Господару, то што иштеш ти, свирепије је од онога што иштем ја.

ДУШАН

(Изненађен)
Како?

МОМИР

Ти, Господару, за један грех иштеш четири жртве а ја само две.

ДУШАН

Не разумем те!

МОМИР

Рекох већ јуче: љубав, она права, истинска љубав, не брише се из срца једном одлуком, ни мудрим

саветом, ни строгим законом. У срцу ће увек остати траг, остаће ожиљак, остаће капља слаткога отрова; остаће танак корен, витка жилица од цвета који је сила ишчупала. С тим отровом у срцу не улази се у брак, јер кадар је затровати живот и онога невинога који је весело примио здраву и румену јабуку и не слутећи да ју је црв нагризао. Где је ту правда — затровати живот ономе који није крив; где је ту правда — уз вине казнити и невине? Зар срце, када правде заиште обзире за себе, иште четири жртве место две?

ДУШАН

Да... можда... па ипак ме ниси убедио. Ја не полазим од незнанога већ од знанога. Пред очима ми је отац којега си снагом речи своје завео те је гласао за синовљу смрт.

МОМИР

За синовљу смрт?... Јуче на сабору?

ДУШАН

Јуче, да! И нанео си бол човеку који тај ударац из твоје руке није заслужио.

МОМИР

Ја?

ДУШАН

Твоја реч!

МОМИР

(Утучен.)

Господару, ја те молим ускрати ми реч на Сабору.

ДУШАН

То је један угледан властелин царства ми. Много је његовог труда и напора у згради коју смо сазидали и градимо је још; многу је бригу поднео он за величину царства ми и углед, па има сва права да га поштеди строгост судбине и да не измахујемо над главом му мач... У дому тога властелина расли су заједно брат и сестра не знајући да су то.

МОМИР

(Сумњајући.)

Расли су заједно не знајући да су то?

ДУШАН

Кад те црквене старешине јуче на сабору упиташе, ти рече бива и једном причом потврди.

МОМИР

Да!

ДУШАН

(Наставља.)

И, верујући да су туђинци, а поведени младошћу уселише у срца љубав. Ми јуче донесмо закон о ономе брату и сестри из државе Кесара Младеновића, али тај закон отрже и децу из наручја овог властелина и баца их, једно у смрт, а друго

у манастир. Да не беше тога закона, или да га не беше јуче, да ти не беше повео сабор за собом, властелин би ствар уредио и срам са куће уклонио, а избегао тежак бол који му сад ломи душу. Напрегни све силе разума, сву снагу мудрости, и реци шта сад да чини несрећни отац који је на закон морао пристати, али који му руши дом и радост и срећу живота. Шта да чини отац несрећни?

МОМИР

(Мирно.)

Да се потчини закону!

ДУШАН

(Узбуђено).

Ко говори то из тебе? Је ли то безбожна немилост? Зар мудрост нема душе, зар правда нема срца за децу која су невина, или за оца који није крив?

МОМИР

Или су деца крива, те отац пати невино, или су деца невина, али тад је отац крив. Према њему правда није немилост.

ДУШАН

(Поражен.)

Кривиш оца?

МОМИР

Њега!

ДУШАН

У име правде ти си неправедан! Ћути, не говори више; то није правда што је слушам са твојих усана!

МОМИР

(Ћути, гледајући преда се.)

ДУШАН

(После извесне почивке.)

Или, казуј, објасни: зашто је отац крив?

МОМИР

(Прибере се.)

Деца су расла не знајући да су сестра и брат; али је отац морао знати то.

ДУШАН

(Поражен.)

Он је знао!

МОМИР

Он је знао! Па има ли већег кривца, има ли већег преступника но што је отац тај? Он је, дакле, тај који је децу повео путем греха и преступа, превиђајући да је правда гдекад позна, али увек достижна. Он је...

ДУШАН

Стани, не осуђуј!... Казаћу ти све па тад одмери осуду, тад сручи грех на главу оца несрећног. И он је некад био млад, и он је некад во-

лео. То је била прва љубав двеју душа ничим не такнутих. Она је била кћи једнога прокаженог властелина, одметника Краљевог, коме је по наредби краљевој глава скинута и дом порушен. Он је био на краљеву двору први велможа и то је била несрећна провала која је пречила да из те љубави потече брак. Због те љубави чак осумњичише велможу да је у вези са противницима краљевим и да снује заверу, те паде у немилост и Краљ га прогна у приморске стране, у Зету. Ваљало се растати, ваљало се за увек растати, јер, полазећи у изгнанство, велможа није знао хоће ли се икад вратити. Из душе је ваљало откинути живац, из срца је ваљало источити крв и на последњем састанку сав тај бол сли се у један пољубац, који им снагом својом замрачи разум. Из тог последњег пољупца родио се грех. Да откаје грех, она оде у манастир. Преживела је један једини пољубац и то је био цео живот њен. Одрекла се света и није му се хтела вратити, но је велможи послала чак и благослов, молећи га да се ожени, како би и он из душе избрисао свако сећање као што је она учинила. Молила је једино да велможа прими дете и да га негује. Кад је стари Краљ умро, велможа се вратио у своју пуну моћ и прихватио послове свог дома и државе. Сад је ваљало одржати реч коју је монахињи задао; али — је ли смео младој супрузи поверити тајну своје младости, те довести дете греха на свој двор и усинити

га? Не! Морао је прибећи лукавству и он смисли овако: поћи ће у лов и наћи дете крај друма, узеће га, милости ради, као находа под своје окриље, однеговаће га и васпитати и тиме се одужити и детету и мајци и својој родитељској савести. Тако и учини како је смислио, прихвати находа и предаде га најпре у један манастир на чување...

МОМИР

(Пратећи од почетка причу, његова пажња све више расте те, при крају исте, сличност прилика са својима почиње га бунити и он са страхом у души почиње назирати истину. Дршћућим гласом и са извесном стрепњом, он готово несвесно, прихвата реч Душанову и наставља је.)

.... у манастир; крај калуђера који се родитељске дужности примио, дете је расло и књизи се учило. Калуђер, знајући тајну, уз Божју проповед уливао је у душу детету да је оно себарско находче, како се у тој души не би никад сумња зачела да у њему има крви очеве. Одрасло дете, отац је послао у Византију....?

ДУШАН

(Одобрава.)

МОМИР

(Задршће силно од узбуђења.)

И...

(Нема храбрости да изговори, гуши га осећај, најзад погледа Душану у очи и у томе погледу прочита све.)...

ДУШАН

(Заплаче и шири руке.)

Оди у наручја!

МОМИР

(Пође, па се преплаши и тргне се.)

Је ли све то прича, је ли бајка, је ли сан?

ДУШАН

Ходи у наручја!

МОМИР

Оче! (Обисне му о врат, загуши се од тешка узбуђења и заплаче силно на очевим грудима.)

ДУШАН

(И сам потресен и обливен сузама.)

Сине мој! (Оба плачу.)

МОМИР

Оче! Оче! Оче! — (Плаче и смеје се.) Ох, допусти да непрестано понављам ту реч. Ја је никад нисам изговорио, бар не на родитељским недрима. Ох, како је топло то недро, на њему се нисам никад огрејао!

ДУШАН

(Притиска га на груди.)

Остани, остани увек ту!

МОМИР

(Диже главу, шапће.)

А она... мајка?

ДУШАН

Сутра ћеш је видети. У манастиру где си детињство провео, тамо ће ти доћи.

МОМИР

(Наслања наново главу на груди.)

Ох, да слатког сна! (Хотећи да се преда сну он одједном запази сву тежину јаве која из тога сна произилази, тргне се нагло, удали се од очева наручја и пригушеним гласом цикне.) Гроздана?. . .

ДУШАН

Твоја је сестра!

МОМИР

(Шчепа га тежак наступ бола и очајања коме не уме да да израза.)

Ах. . . а, а, а. . !

ДУШАН

Умири се!

МОМИР

Где, где да нађем мир?

ДУШАН

На родитељским грудима!

МОМИР

(Пође и тргне се.)

Не, не смем им прићи. . . оскрнавио сам их!

ДУШАН

Само си их раскрвавио, тешко раскрвавио. Оди, оди на груди, врати ми сина кога си смрти предао.

МОМИР

Оче! Ти знаш за мој грех?

ДУШАН

Знам!

МОМИР

И знао си још?

ДУШАН

Знао сам и још кад сам ти смртну пресуду потписао.

МОМИР

(Поражен, он јасно види страховиту провалу у коју му се ваља стрмоглавити. Он не диже више главе, он и не чује и не одговара на речи очеве.)

ДУШАН

(Посматра га са саучешћем, те после извесног времена.)

Разумеш ли сад мој бол? Разумеш ли ме, сине мој? (Пошто Момир не диже главу, прилази му, узима га за руку и привлачи себи. Момир се бесвесно подаје.) Пробуди се, ваља нам бити будним. Пред нама је провала, морамо обазриво ступати по ивици. Господ је хтео ваљда грехом да ми плати грех; хтео је да тајну моју једног дана открије, не да ме открићем обрадује, већ да ме срамом и болом покрије. Ја појмим гнев Господњи и спреман сам да храбро поднесем свој део. Понеси и ти свој са истом храброшћу. Живот је конац испреден од болова, мој се кида већ, твој се тек испреда. Млађи си,

у теби је више снаге; мудар си, те имаш чиме снагу поткрепити... Ходи амо, ходи, послушај ме! Удружимо душе своје у једну, јер једно су; удружимо мудрост своју, јер то иште од нас овај час. Ходи! (Приведе га својој столици на коју он седа, а Момира спушта крај колена на које се наслони седајући на постоље.) Ко би јуче на сабору клицао твојој мудрости, као ја; ко би се као ја радовао твоме успеху, али, твоја је реч, реч науке и мудрости, тражила главу сина мог и ја сам се противио. Победио си ме, и не знајући да си у томе часу себе победио. Али још ти не знаш колико је тешка твоја победа. Рођење твоје било је можда све до који дан тајна коју смо знали само ја, мајка и калуђер — који те је однеговао. Данас већ, сваки час који пролази, носи опасност да се тајна открије, као што се открила тајна коју сте ревно чували ти, Гроздана и Царица. И први замах закона, који си ти поставио и бранио, порушиће мој дом, моју срећу разорити, моје срце раскрвавити. Реци, је ли то промисао Божја хтела да твоја уста изрекну казну греху из којега си поникао и траже откуп за тај грех? Ако је то, пођимо у цркву да молитвом умилостивимо Бога. Реци, има ли, сем крваве, и друге жртве којом се правда може задовољити? Реци, говори, има ли у теби снаге толико, толико мудрости, да ми децу спасеш?

МОМИР

Њу... морамо спасти њу!

ДУШАН

Њу?.. Њу ћемо спасти, ако хтеднеш помоћи.

МОМИР

Помоћи ћу... све ћу учинити!

ДУШАН

(Узимајући повељу са стола.)

Пре но што се међ властелом дозна о вашој љубави и сродству, предаћу Никифору овај одговор који си ти написао, предаћу му пред Сабором, сутра после службе, и свечано изјавити да примам понуду и дајем кћер за Кантакузенова сина. Мора се хитати, да се осујети све што би се открићем тајне могло постићи.

МОМИР

(Без снаге и воље.)

Сутра већ... после службе Божије?

ДУШАН

Ако ми ти помогнеш?

МОМИР

Ја... Шта могу ја?

ДУШАН

Много и све. Можеш Гроздану спремити на то, а она Царицу.

МОМИР

Да јој тајну откријем?

ДУШАН

Не! Тајна та, ако тајна остане, има поћи у гроб са мном и с тобом. Или, Боже дај, тамо доцније, ако настану друкче прилике... Али сад не, сад нипошто не! На то те заклињем родитељском љубављу.

МОМИР

(Очајно.)

Чиме је убедити; како одагнати...?

ДУШАН

Полажем све на твоју мудрост. Она се мора у души одрећи љубави, она мора знати или чути од тебе да је то била пролазна љубав којом се младост тако радо забавља; мора знати да је то љубав без смисла, без основа, којој се ти смејеш грохотом, коју ти сматраш као играчку којом су деца само играла...

МОМИР

Ох, спаси ме, оче, молим те тог да јој у очи погледам!

ДУШАН

Сине мој, дужни смо у овом часу свима тешкоћама у очи потледати, и ти и ја. Није то једина жртва коју тражим од тебе.

МОМИР

(Диже главу и погледа га.)

ДУШАН

Данас још, овог часа, говорићеш са Грозданом, а сутра зором кренућеш на далеки пут. Ово је писмо којим те постављам за кефалију у Крстопољу. Иди, удали се; кад се заборави све, звaћу те.

МОМИР.

Ти једно заборављаш, оче!

ДУШАН

Шта?

МОМИР

Између твоје намере и моје дужности стоји твој закон.

ДУШАН

Који закон?

МОМИР

Онај, који си јуче потписао!

ДУШАН

(Претрне.)

Па?

МОМИР

(Немилостиво.)

Први се потчињава закону онај који га је створио. Кад за закон свој законодавац први поднесе жртву, закон се узноси до висине Божијих заповеди урезаних на камену. Ту нема науке, где онај

који је исповеда избегава да јој се потчини; ту нема закона, где онај који га је саздао избегава да му се покори. Оче, немој поћи тим путем у великом делу које си започео!

ДУШАН

Шта хоћеш ти; тај пут зар ка великом делу да залијем крвљу свога детета?

МОМИР

Промисао ти је одредила да будеш велики; не клони, не посустани пред првим болом, јер на том путу биће их много још.

ДУШАН

Не, не, не! Не тражим да будем велики по цену да не будем родитељ. Оборићу закон, збрисаћу га, поцепати!

МОМИР

Закон твој, оче, није воља једнога; закон је тај наредба свих према свакоме и дужност свакога према свима. Ко закон обара, руши државу. Може се поцепати лист на коме је закон написан, али правда њим исказана не цепа се, остаје....

ДУШАН

Уништићу потпис свој!

МОМИР

Царев потпис није Царева својина.

ДУШАН

(Престрављен)

Па ти тражиш смрт за себе?

МОМИР

Не тражим је ја, закон је тражи, а ја тражим закон!

ДУШАН

Не, то не дам ја! Правда није слепо насиље, закон није безбожни тиранин. Што не могу као Цар, дужан сам као родитељ; што не могу као родитељ, могу као Цар. Господ ће ми опростити ово племенито насиље. (Одлучно) Говорим ти као Цар поданику свом: ја тако хоћу!

МОМИР

Чуј, Царе и Господине, чуј оче, шта каже закон твој. (Отвара књигу која стоји на столу и чита.) „Кад би се догодило да ја, Цар, напишем некоме писмо или наредбу, по срџби или по љубави и милости спрам некога, па би писмо било у супротности са законима и не би било ни по правди ни по прописима законским; судије се неће обазирати него ће судити и вршити онако како је право!“ (Престане.) Зар не каже твојом руком исписани закон: Старији сам од Царске милости, старији сам од царске љубави и срџбе, старији сам...

ДУШАН

(Прекида га)

Али није старији од Божјих закона, а родитељска је љубав закон Божији! Понављам своју наредбу: сутра ћеш поћи у Крстопоље!

МОМИР

(Поданички покорно.)

Разумем, Господару!

ДУШАН

Пре но што кренеш, сврати у манастир на виђење са мајком.

МОМИР

Разумем, Господару!

ДУШАН

(Приђе му, ухвати му главу обема рукама и целива га у чело.)

И... Због ом!... (Одлази осврнув се још једном за собом.)

V

МОМИР, ГРОЗДАНА

МОМИР

(Уморан од бола, са изразом одрицања, прилази и узима Царево писмо те га чита, али не дочита већ испушта руку са писмом низ тело. Наслања се на Цареву столицу и дубоко замисли. При доласку Грозданину тргне се и усили да промени израз на лицу).

ГРОЗДАНА

(Изненађена.)

Господар Цар, отац мој, рече ми да ме ти очекујеш? Откад то Цар носи поруке које ми ти шаљеш?

МОМИР

(Усиљено.)

Оно што имам да ти саопштим тиче се Цара и државе!

ГРОЗДАНА

Али мене ваљда не?

МОМИР

Царева деца су први поданици Царства му и наредбама се покоравају пре но остали.

ГРОЗДАНА

Чудан ми је поглед твој и туђ ми је глас којим говориш. Шта је то?

МОМИР

Можда... због умора...

ГРОЗДАНА

Не, ја те познајем, није то умор. Твоју је душу нешто изморило; твоје је чело нешто избраздало! Казуј ми, реци, шта је то?

МОМИР

(Покушава да остане хладан.)

Да речем најпре оно рад чега те је Господар упутио, то је важније!

ГРОЗДАНА

(Изненађена његовом хладноћом)

Момире, погледај ме у очи! Што кријеш поглед; што обараш главу?

МОМИР

(Тргне се болу коме се био подао и прибере, те хладно, али усиљавајући се.)

Сутра пре подне, кад се сврши служба Божја, искупиће се у саборници црковници и велможе и сва друга господа и властела. Пред свима њима, Господар ће примити грчког изасланика који се враћа у Византију, изручиће му поздрав за Императора и предати му ово писмо које сам ја написао по наредби Господаревој. Писмом Господин Цар јавља Императору Кантакузену, да пристаје на његове понуде и даје своју кћер јединицу за Императоровог сина Деспота Манојла Пелопонеског.

ГРОЗДАНА

(Престрављено и узбуђено је слушала ово саопштење.)

Мене?... Отац?... Цар?... И ти си се примио да ми саопштиш то?...

МОМИР

Оца ваља слушати, Цару се ваља покоравати.

ГРОЗДАНА

Ти, ти збориш то?

МОМИР

Јер зборим као царски слуга који је дужан испуњавати његове наредбе.

ГРОЗДАНА

Знам... разумем... тако је, јер си дужан испуњавати Цареве наредбе; али ти не мислиш тако... је ли... ти не мислиш тако?

МОМИР

(Отргне се болу који би опет да га савлада.)

Ја... не могу друкче мислити, ја ти, Царичице, казујем што мислим и сам.

ГРОЗДАНА

(Запрепашћена, погледа га дубоко у очи.)

МОМИР

(Осећајући се немоћним, покушава на силу траженим речима, а обарајући поглед испред њена, да се спасе.)

Сан припада младости и крилу мајчином, а јава иште присебност и зрело расуђивање. Пробуди се, Царичице, протрљај сањиве очи, да би будно у живот гледала.

ГРОЗДАНА

Сан?... Који сан; шта зовеш ти сном?

МОМИР

Господин Цар, у превеликој бризи за добро и напредак државе, нашао је да је велика корист ородити се са Кантакузеном. Ми смо сви дужни

помоћи му напоре, дужни смо угушити свој осећај и потчинити га општој користи. Где поданик полази од себе и од својих користи, ту нема државе, нит снаге народа, нит поуздања престолу. Не заборави, Царичице, да су деца царева његови први поданици, и први који му се морају потчинити и жртвовати своје жеље, осећаје и користи.

ГРОЗДАНА

Момире! То није збиља, је ли? Ти ме кушаш, је ли? Није то реч твојих усана, ни мисао срца твог; туђе су речи то. Кажи, утеши, умири ме?!

МОМИР

(Избегава јој поглед).

ГРОЗДАНА

(Престрављена, цикне.)

Или је истина, можда је истина? О, казуј, говори, је ли истина све што говориш?

МОМИР

(Савладан, одлучно.)

Збиља је и истина, и преклињем те, Царичице, на размишљај, не заноси се, не поведи се за дечјим сновима. Није живот такав како га младост замишља.

ГРОЗДАИА

Али је смрт таква како је младост замишља, а ти добро знаш да ме та твоја реч води у смрт.

МОМИР

Смрт је у овом часу себичност. Не смеш избећи дужности према оцу, цару и држави. Преклињем те, Гроздано, као сестру молим те: буди јака и источи из срца сваки траг наше љубави. Она је била, а није смела бити и... (Борба и одлука.) ... ево ... у моме срцу је нема више.

ГРОЗДАНА

(Цикне.)

... Срамна издаја... Издајнице!...

МОМИР

Није то име које ми припада; али ипак... понећу га! Издао сам те... да!

ГРОЗДАНА

Ти?!!!

МОМИР

Да, да! И молио сам Господара да ме што пре одавде уклони. Ево писмена којим сам постављен за кефалију града Крстопоља. Сутра зором крећем на пут. Свратићу у манастир Светога Марка и у часу, кад се овде објави твоје заручење, ја ћу се молити Богу за твоју срећу.

ГРОЗДАНА

(Са презрењем.)

Богу ћеш се молити... ти ћеш се Богу молити?!!!

МОМИР

Да имам сестре, сестром бих те уклео да ме послушаш, али... (Тешко осећање)... немам је! Прибери се, буди храбра и поднеси и... чекај стрпљиво дан који ће ти казати да си добро учинила што си ме послушала... Збогом, Гроздана!

ГРОЗДАНА

(Ћути поражена.)

МОМИР

...Збогом!... (Одлази нагло.)

ГРОЗДАНА

(Дуго још гледа поражена за њим, затим се наједанпут прене и очајно кршећи руке полети за њим.)

Момире!.. Момире!.. (Сурва се малаксала на под)

ЗАВЕСА

ПЕТИ ЧИН

У МАНАСТИРУ СВЕТОГА МАРКА КРАЈ ПРИЗРЕНА

У стени урезана дупља у којој виси икона Мајке Божје. Под иконом лежи сад увео онај нецеливани цвет, који је с бедема градских пао као отпоздрав на поздравну песму Момирову. Стену прелива један млаз воде који слази са висине, а кити је зелени пузавац и маховина. Испред стене су напоредо две јеле које су једино зелене, иначе је природа већ обамрла, жбун оголео, а жуто лишће са дрвета засипа пропланак.

Пред стеном је једна камена клупа.

I

МОМИР, МОНАХ

МОМИР

(Седи на клупи каменој.)

Казуј ми, оче, казуј још!

МОНАХ

(Стојећи крај клупе.)

... Благочестиви Краљ Стефан, почивши родитељ Царев, наговорен тада властелом да Душан спрема заверу да сврне оца с престола, прогнао је младога краљевића у Зету. Сутра је требало да крене. Била је позна јесен као сад, лишће је зажутело, сунце је утрнуло, а оздо из Подримља студен је ветар вејао. Краљевић је хтео да се опрости с њом, последње збогом да јој рече, али се није могао састати. На Краљевићу је лежала сумња да ради на превратy, а она је била кћи оца проказаног, погубљеног, Краљевићевог присташе. Поћи у дом властелина који ју је примио под заштиту, значило би сручити на тај дом невољу и порушити га, а њу без крова оставити. Ја му понудих да се овде састану. Састали су се да се растану. Ту на том истом месту био је њихов последњи састанак и први пољубац.

МОМИР

Казуј, казуј даље!

МОНАХ

Краљевић оде у Зету, а она остаде... Тада ти дође на свет; родио си се из тога једног пољупца. Да покријем срам, ја сам те прихватио и находом огласио, те предао једној сиротици да те негује.

МОМИР

А она која ме је родила?

МОНАХ

Она оде у манастир и тамо остаде. Краљевић је три пуне године провео у Зети као изгнаник, а тада се поврати и прими очев престо. Ти си и даље растао у оне сиротице, а кад ојача толико, да си се могао одвојити од материног бдења, ја те узех у манастир...

МОМИР

Сећам се, сећам се свога детињства... Зелене утрине на којој сам се играо и оног потока који сам прескакао и моје мале постеље у твојој ћелији и оне књиге из које си ме учио и овог места... ту смо често заједно доходили, овде смо на клупи седели. Ти си ми причао приче о змају, о аждаји, о Огњеној Марији... Сећам се, сећам се као сад... Ове две јеле нису биле тада ту?

МОНАХ

Доцније их је Господар усадио.

МОМИР

Зашто?

МОНАХ

Рече: јеле су вечита младост, увек зелене. Нека две јеле бележе места где су две младости проживеле најлепши сан. Доцније, Господар је наредио да се уреже ова икона и често, у часовима одмора, доходио би овде и на овој се клупи одмарао. Ту, видиш, крај те иконе, вене и онај цвет...

МОМИР

(Боно уздахне проживљујући тренутак бола, најзад диже главу.)

А она?

МОНАХ

Анђелија?

МОМИР

Мајка.

МОНАХ

Двадесет и пет година борави у Берову као монахиња.

МОМИР

Никад је више ниси видео, оче?

МОНАХ

Два пута сам одлазио к њој. Први пут звала ме је да пошаље благослов Краљевићу да се жени. Она је то желела, она га је благословила.

МОМИР

Други пут?

МОНАХ

Пре десетину година; носио сам инсигније и одејанија, Цареве дарове за манастир.

МОМИР

Је ли ти казала што?

МОНАХ

За тебе је питала и када јој рекох да си здрав и напредан, пала је на колена и дуго се Богу молила за тебе. (Чује се из велике даљине звук звона.)

МОМИР

(Прене.)

Где звони то?

МОНАХ

Кад је овако дан благ, отуда из Призрена, са цркве Св. Арханђела, допиру звуци звона довде.

МОМИР

(Узнемирен.)

То се свршава служба Божја?

МОНАХ

(Ослухне боље.)

Не, то је велики вход!

МОМИР

(Умири се.)

Казуј ми даље, оче! Кажи ми све о њој, све што знаш?

МОНАХ

Монахиња тек што није стигла. Она ће ти више казати.

МОМИР

Што је нема још?

МОНАХ

Она је јутрос кренула из Неродимља, стићи ће за који час.

МОМИР

Догледа ли се одавде друм?

МОНАХ

Са оне падине.

МОМИР

Погледај, оче!

МОНАХ

(Оде и отуда, с поља, говори.)

Догледам нешто друмом. Биће, Бога ми! (Врати се.) Она ће бити.

МОМИР

Само да стигне, само да стигне што пре. Само да изречем реч „мајко", јер никад у животу је нисам изрекао. То је сва милост коју ми Господ може подарити данас.

МОНАХ

Стићи ће.

МОМИР

Што пре, ја морам журити.

МОНАХ

На пут?

МОМИР

Не, већ у смрт!

МОНАХ

(Престрављен)

Сине, Момире, о каквој смрти говориш?

МОМИР

О оној, оче, која узноси човека над собом. Та смрт се зове: поштовање закона.

МОНАХ

Не сине, по Богу!

МОМИР

Зар, оче, ти у цркви не славиш свеце који су животом искупили наук Божији; што не даш нама смртнима да искупимо наук свој?

МОНАХ

Нема наука, сине, нема закона који тражи живот твој!

МОМИР

Ако ти срце очинско не допушта да признаш царске писане законе, ти мораш веровати у закон Божији који је Господара Цара, оца мог, после двадесет и шест година стигао да казни тугом и болом очинским .. Што не стигне закон, стигне Бог!

МОНАХ

Не, сине, по Богу! Одагнај мисли те, тек сад је живот пред тобом.

МОМИР

Не одвраћај ме оче, не одговарај ме да будем послушник царскога закона. Не води ме путем тим, кад си малена увек водио ме путем мудрости и истине.

МОНАХ

Али пут истине и мудрости, сине, не води у смрт!

МОМИР

Кад је дужност, смрт је награда, оче! А нема узвишеније дужности човекове од поштовања закона које је сам себи поставио.

МОНАХ

Ја не знам шта тражи закон, али Господар тражи да ти живиш.

МОМИР

Закон ми је наменио смрт, ко је тај ко има права да ми живот да?

МОНАХ

Милост Царева!

МОМИР

Милост Царева се не сме прострти на Царев дом; она из дома тога треба да потече и озари поданике.

МОНАХ

Ако ти није кадра милост Царева, кадра је милост мајчина. Мајка ти је једном дала живот, мајка

ће ти га дати понова, јер материна љубав кадра је и два пута дати живот. На материним грудима, исписани закони јачи су од људских. Стрпи се још који час, још само тренут; кад наслониш главу на њене груди, (Момир зајеца.) њено ће ти срце те божанске законе протумачити. Хајдемо да јој у сусрет пођемо!

МОМИР

(Устане, хтео би да пође, па застане.)

Не, немам храбрости! Овде ћу је сачекати, овде где је никао грех који ја сада откупљујем и где ће се тај грех угасити. (Седне.)

МОНАХ

Не збори тако! Тај ће се грех угасити у твом срцу. Ту је он никао. ту ће се и угасити, а живот ће га заборавом посути.

МОМИР

(Стреса се сав.)

Не оче, не зови ме у живот; грех ме зове у смрт. Јер, чуј, несрећни оче, најстраховитију исповест: (Показује му срце и шапће.) ту... ту... ту је још, разумеш ли ме?

МОНАХ

(Значајно и испитујући.)

Не?

МОМИР

Ту... ту је грех... љубав је још ту ..! Не умем да је источим, немам снаге да је ишчупам. Борим

се као звер, и планиху бих затресао снагом коју сам заложио себе да савладам. Ох, каква је слаботиња човек у борби са собом! Звао сам у помоћ мудрост, а она ми се царекала у очи; звао сам врлину, а она ми се порочно смејала. Смрт, једино смрт, нежно ми приступа и зове ме себи са топлим осмехом на уснама. . . (Дужа пауза.). . . Разумеш ли ме, оче, сад? Ја је волим још! . .

МОНАХ

(Ужаснут).

Несрећни сине! (Загрли га, Момир се тешко заплаче на његовим грудима)

МОМИР

(После извесне почивке диже уморно главу).

Разумеш ли ме, оче, сад: видиш ли како је зао удес сплео густе мреже по мојим стазама; видиш ли понор дубоки, пред који ме је судбина довела? Тешиш ме родитељском љубављу. Ох, кад бих је имао! Јер, реци, може ли ми понудити љубав мајка која ме не сме гласно сином назвати; може ли отац, којега не смем гласно оцем назвати? Жедан сам увек био те љубави, али у тренутку кад сам суве усне принео њеном извору да је се насрчем — извор је усахнуо; у тренутку кад сам ту љубав познао, ја сам је изгубио, а ти ме тешиш њом! Растао сам празне душе која је од детињства жеђу горела, лутајући кроз суве пустиње, не би ли се на извор намерила. А кад сам нашао извор

тај, свеж и опојан, извор који би ми већ загасио и празну душу ми испунио, и кад сам суве усне принео томе извору, судбина стаде преда ме и рече ми: „Не, тај је извор отрован: не, та је љубав грех!“ (Боно.) За мене нема на земљи љубави, живот је себичан и неће да ми је понуди; смрт, једино смрт нуди ми је несебично и обећава ми је обилно. Разумеш ли ме, оче, сад?

МОНАХ

(Дубоко потресен плаче.)

МОМИР

(После извесне почивке.)

Оче, послушај ми жељу: нек овде под јелом овом буде ми гроб. Не мећи друге знаке, не бележи га каменом: вечно зелена јела најлепши је украс гробу где младост почива. Кад ме у гроб положиш и руке ми на груди прекрстиш, окити ме оним цветом увелим. Нека и њега земља покрије, нек горе над земљом никакав траг не остане.

МОНАХ

(Загрцне се од плача, грли га и љуби.)

Ћути, не збори, нећу да чујем ни речи те. Не греши душу, не вређај Бога, пе растужуј ме!.. (Погледа лево.) Ох, што је нема већ? Треба да стигне што пре. Идем јој у сусрет, остани ти, сачекај ме. (Хоће да пође, па се сети). Дајеш ли ми реч да нећеш ништа чинити, ништа покушати док она не стигне; само док она не стигне?

МОМИР

Живећу док не изговорим реч: мајко! Дотле морам живети.

МОНАХ

Тако, тако, сине мој. Сад ћу ја! (Одлази лево.)

II

МОМИР САМ.

МОМИР

(Пошто монах оде, дуго и тужно се загледа у икону, прилази јој, клекне на колена и тихо се моли Богу. Затим се диже, наслони чело на стену и дуго остаје тако замишљен. Одједном се тргне из заноса, чувши шушањ и ход) То си ти, мајко!... Јест, ти си... журиш к мени, журиш сину свом!... Чекај, не долази, не још, не још!... Страх ме је сусрета с тобом, страх ме је љубави твоје, јер ме та љубав зове у живот, а страх ме је, мајко, живота! Не прилази, не, не још, не још...! (За тренутак се само замисли, стресе се, а затим одлучи, брзо, вади из кесице, која му виси о појасу, бочицу отрова и говори јој). У теби је смрт, слатка смрт, али у теби има још толико живота колико ми је потребно да речем: мајко! Толико ми је доста, толико живота хоћу, да ту слатку реч изговорим још, само једанпут, један једини пут, први и последњи пут!... (Погледа тамо) Чекај, не жури, мајко, стићи ћеш!... (Испија бочицу и баца је у траву.) Тако!... Ходи сад... ходи

сад што пре, што пре. . (Пође јој у сусрет.) Ходи, ходи, још имам снаге за реч, за ону једну реч, за ону свету реч. Ходи!

III

ГРОЗДАНА, МОМИР

ГРОЗДАНА

(Још споља.)

Момире!

МОМИР

(Тргне се на тај глас и заклањајући руком лице бежи испред ње, па се код клупе уставља. Кад она дође, он је дуго гледа.) Ти?.. .(Савлађује болове који се већ јављају.)

ГРОЗДАНА

(Задихано)

Рекао си... бићеш овде... да се помолиш Богу... за мене. Похитала сам... заједно да се помолимо!

МОМИР

(Савлађује га бол и он малаксава на клупи.)

Иди... иди одавде... иди што пре! (Седне.)

ГРОЗДАНА

(Престрављена.)

Шта је теби?... Тело ти дршће, поглед ти се гаси... ти си?... Ах!... (Грчевито га загрли, главу му наслони на своје груди, милује му косу и целива је.) Мо-

мире, војно мој, вереничe мој!... Зар без мене?... Хтео си зар да побегнеш без мене у смрт?... Заједно ћемо, заклесмо се на то, заједно ћемо!

МОМИР

(Нема више снаге да се истргне из њенога загрљаја, али се прибира.) Врати се... Врати се оцу, мајци, врати се, преклињем те!... (Устаје.)

ГРОЗДАНА

Не гони ме, не одагнај ме од себе сад кад си мој, сад кад сам твоја. Смрт је једина која нам ту милост може учинити да нас споји вечито. Хвала јој! Смрти нека је хвала... (Чују се звона из даљине.) Чујеш... чујеш ли?...

МОМИР

(Прибира снагу и ослушкује)

ГРОЗДАНА

То звоне звона на Светом Арханђелу... верење моје оглашују!... Дај, вереничe, да се веримо уз звуке звона тих!... (Гледа на све стране.) Где је, где је смрт? (Спази у трави бочицу.) Ево је!...

МОМИР

(Хтео би да јој одузме бочицу, али је немоћан.) Гроздана!

ГРОЗДАНА

Ево је смрт, у њој је живот мој! (Испије.) Ох, како си био себичан, испио си све, једва си ми једну кап оставио! Мало је то, где ћу наћи још?

МОМИР

(Спопадају га јачи болови, један тежак грч га усправи и обара те се сурзава с клупе на земљу.)

Гроздана... преклињем те!

ГРОЗДАНА

(Прихватила га је и спустила на земљу.)

Заклела сам ти се!

МОМИР

Праштам ти заклетву!

ГРОЗДАНА

Бог ми је не би опростио.

МОМИР

Моја смрт искупиће твој опроштај!

ГРОЗДАНА

Наша смрт, Момире, наша заједничка смрт! (Спази му отров на уснама.) Ха, нашла сам још једну кап... ево је на твојим уснама! Пољубац, дај ми пољубац, смртоносни пољубац!

МОМИР

(Немоћно се брани).

Не, оскрнавићеш се, тај пољубац је грех.

ГРОЗДАНА

(Последњи дуг, страсан пољубац којим срче отров са усана.)

Ох, како је сладак отров са твојих усана: осетила

сам га, исисала сам га..! У пољупцу ти беше довољно отрова, јер беше љубави!

МОМИР

Гроздана... шта учини?

ГРОЗДАНА

(Задовољна).

Тако, тако... сад смо верени. Хвала ти, смрти, ти си нас верила... Нико нас више не може раставити... нико! Звоните, царска звона са Светога Арханђела, објавите нам веридбу!

МОМИР

(Сасвим клонуо).

Шта учини?

ГРОЗДАНА

(Осећа прве болове).

Добро је... отров је љут... своји смо, Момире, своји смо! Нико нам не може смрт ускратити!

МОМИР

(Смртни болови).

Мајко!.. Мајко!.. Грозда... но... мајка нек опрости!.. (Тешка борба, издише на њеним рукама).

ГРОЗДАНА

(Пошто га положи на земљу, пипа му срце, ослушкује дисање и увери се да је мртав, цикне).

Војно мој... оде? Оде већ? Чекај ме, вереничe мој! (Целива га у чело), Ја нећу каснити, нећу доцнити

сад ћу ја, чекај ме, сад ћу ја! (Болови јаче, а кад умину разлије јој се осмех блаженства на лицу). Ево, видиш, на путу сам, стићи ћу те, нећу те напустити. (Милује га и загледа). Ти се смешиш, драгане, зар се смрт зна смешити? Ил' можда ово није смрт, ово је живот наш. И ја ћу умрети са осмехом на уснама, нек они који дођу да нас покопају виде мртве са осмехом; нека знају да срећу носи смрт. Је ли, вољно мој, је ли? (Осети опет болове те кад умину, погледа око себе). Гле, како нам је диван стан, као да смо бирали, као да смо га опремили! Гле, како нам је дивна ложница у којој ћемо срећу познати! Господња рука бере већ свели лист да нам покрије гробове; тице су се из шуме иселиле да нам срећу не ремете, а природа се гаси од зависти, срећи нам завиди. И... гле... две јеле зелене, као да су расле да обележе гроба два. Не, један гроб, хоћу један гроб! Прикопчаћу се за тебе, вереничe мој (Грли га грчевито наслањајући му главу на груди). да нас мртве не могу раставити... да нам само један гроб ископају!.. (Врло јаки болови). Ево је .. долази, долази по мене... Ох, како је слатка смрт ту, ту на грудима твојим... ту... ту... (Борба. Чврсто га грли и издише).

V

МОНАХ, МОНАХИЊА АНА

МОНАХ

(После дуже паузе улази и застане престрављен. Тежак бол

му замрачи лице, окрене се монахињи Ани која иде за њим. Глас му дршће, а сузе га гуше).

Сестро Ано... мајко несрећна... ево... ово је твој и његов мртав грех!

МОНАХИЊА

(Стојички мирно прилази, клекне крај мртвих тела и моли се тихо Богу).

МОНАХ

(Одлази, узима цвет са иконе и полаже га на груди Момиру, а затим се измиче и окренув главу горко плаче).

МОНАХИЊА

(Пошто је свршила молитву, загуше је сузе и спушта пољубац на чело синовље).

ЗАВЕСА

ВЕЧНОСТ

БРАНИСЛАВ НУШИЋ

ВЕЧНОСТ

БЕОГРАД
Издавачка Књижарница Геце Кона
1, Кнез Михаилова 1
1931

ПРЕДГОВОР

Фабула „Вечности“ је прастарога порекла. Она је вероватно никла тамо где је колевка свих бајака а одатле се расула кроз све индо-европске народе. Стога се она и јавља у многим литературама па је и до нас доста рано допрла. Ње се дотиче још једно глагољско дело XVI века а затим се јавља у „Светој Рожалији“ Антуна Канижлића па и у „Беседама“ Матије Дивковића. Разуме се да се она увек јавља у све другим и другачим облицима.

У новијој нашој књижевности ову је фабулу као народну причу израдио Јанко Веселиновић а позније је Драгутин Илић покушао из ње да да један источњаки роман („Секунд вечности.“)

Ја овим чиним покушај да исту фабулу дам у дијалошком облику, који би тек музиком протумачен могао имати пун израз.

НУШИЋ.

ВЕЧНОСТ

Бајка у три слике.

I ДЕО

И мртви знају волети

ЛИЦА:

Мајка

Девојче

Момче

Другарица

Копачице.

ПРОЛОГ

Када се, уз звуке музике, дигне прва завеса, позорницу још увек растављају од гледалишта тешке, црне завесе.

С десна наилази Мит и Прича, две беле, гипсане фигуре, које као да су тога тренутка сишле са постамента каквога музејскога парка. Мит је старац дуге беле браде и косе, и поштапа се на дугу, пастирску палицу. Прича је средовечна жена и ослоњена је једном руком на раме Миту. Они ходе лагано, мирно, тихо, и стају пред средином завесе. Њихова је реч одмерена, а убедљива и без великих нагласака. Њихов глас нешто придушен, те се причиња као да долази из неке даљине. —

МИТ

Из мрачних даљина, од преискони,
кроз векове блудим ја;
блудим ноћ и дан.
На крилу ми човечанство проспавало је
свој први сан,

и будно, враћа ми се увек још,
ко лептир цвету са којега је прву посисао сласт
као злочинац месту на коме је обавио чин
ил', као материном крилу блудни син.

Ваља се човечанство кроз пучину времена
борећ' се против ноћи, мајке рођене,
у чијој се утроби и зачело
и живот и начело.
Ал' немоћно остаје у борби тој
противу силе, која своје моћи
црпе у тој ноћи,
где лежи човечанству праискон
и где зачетак и постојању мом.

Од тада још, зарио сам се ја у дубине
Душе човекове
и ту боравим кроз све векове
док, мрак ми подржава трон,
а човек, немоћан против силе те,
на крилу мом детиње спава сне
и данас, као и некад, у праискон.

Мој век је дуг, за мном је неповрат,
преда мном недоглед!
Трагови моји резаће још многе векове,
све док око исте осе врти се овај свет;
све, док га кружи васионе празнина;
све док је човек везан за свакидање тле,

те, немоћан,
са слабостима својим да не другује.

Све дотле, заблуда ће се ругати истини,
а празна реч ће веру казивати,
разбор ће силу пуштати преда се,
тмина ће засипати стазе свитању,
а добро ће у борби са злом
у немоћи своју догледати судбину.
И све дотле,
из жица тих ја ћу плести тканину
и матерински брижно покривати душе њом
да човечанство слатко, детињим спава сном.

ДЕЧЈИ ХОР

(Иза црне завесе, десно).

Ми те знамо
и чекамо,
јер жељни смо твоје каже.
Казуј, стриче,
старе приче
које младе душе снаже.

МИТ

Дечјих душа то ме чежња зове.
У позиву том је моћ моје обнове,
у њему победа тајанствене ноћи,
у њему основе моје вечне моћи!

ДЕЧЈИ ХОР

(Иза црне завесе, лево.)

Ми те знамо
и чекамо,
јер жељни смо твоје каже.
Казуј, стриче,
старе приче,
које младе душе снаже!

МИТ

(Обраћајући се Причи).

Ћери, казуј! (Спушта јој руку на раме).

ПРИЧА

О јесени, кад је природа већ даровала човеку сав свој плод, те сухих дојака почела се повлачити на одмор, који ће провести под белим покровом; кад се утрина заодела модрином и проседила жутим власима увенуле травице; кад је сунце утрнуло као догорела пећ која је летос бесно буктала — у девојчета од осамнаест лета заиграла је први пут душа.

Било је то о комишању, кад јој је задрхтала песма у грлу, и кад је први пут оборила поглед којим је дотле детињом безбрижношћу гледала у свет. Она није ни слутила да је тога часа преживела детињство и да зачеће, које је осетила у души и слатки немир у срцу, значи за њу нови живот. Тек кад је наново срела поглед, пред којим је свој оборила, тек кад је пружила руку дотле туђој

руци и загрејала се дотле непознатом топлином: појмила је да има и друге сем мајчине милоште.

А зима, која је дошла затим, донела јој је тешку болест која јој је испила младу снагу, те је као свенули цвет трајала тешке дане и бесане ноћи у белој постељи, над којом бди мајка брижна и скрхана слутњом. Болетица је девојчету исисала све свеже сокове; угасила јој очи и избрисала девојачко руменило, али јој је осмех остао на уснама. Смешила се и у болу, јер је веровала у живот, а веровала је у живот јер је волела.

Дошло је већ и пролеће, бујно, цветно, сочно. Небо ведро као девојачко чело, орнице дишу, а у утроби им заметак напупио, пољем се разастрле зелене простирке изаткане раним цветом, брда се окитила висибабом, јагорчевином и кукуреком, а шуме почеле да се заодевају зеленом одором. У младице вришти сок под кором, а у јесенашње младе набрекле дојке под јелеком и проширила се зеница.

Од јутрос се зора буди као одојче које је ноћ преспавало на мајчиним грудима. Девојче још није отворило очи, уморио их је тежак сан што га је ноћас, у ватри којом јој је горело тело, сневала. Од јутрос је прошла ватра; лака росица оросила јој чело и сладак сан је успавао.

Из тога слаткога сна пробудиће је песма копачица, њених другарица, која ће заједно са сунчевим зрацима продрети у болесничину собу. Она

ће се песми зарадовати и то ће јој бити последња радост; она ће се у радости осмехнути и то ће јој бити последњи осмех. Издахнуће на руци свога драгана, чију љубав није познала. Умреће не сазнавши шта је то љубав, те пожелеће мртва пољубац који жива није окусила.

И мртви знају волети!

(Музика јача, Мит и Прича одлазе, а црна се завеса диже).

ПРВИ ДЕО

Малена, чиста соба. Болесница лежи у чистој, белој постељи и спава, а крај постеље брижна мајка, која је целу ноћ бдила, стоји као окамењена и прати сваки покрет болесничин. Кроз малена прозорска окна продиру у одају први јутарњи зраци и играју се по шареници којом је болесница покривена. С поља се чује песма копачица, које су са раном зором кренуле на рад.

ХОР КОПАЧИЦА

(С поља. Из далека).

Рани, зоро, рани,
грани, сунце, грани,
свани, дане, свани,
досадили нани
ћерини јарани,
ћерини јарани,
снахини драгани,
свани, дане, свани!

ДЕВОЈЧЕ

(Чује у сну песму и благ, топао осмех заигра јој на уснама. Буди се тихо).

Мајко!

МАЈКА

(Озарена срећом и надом са осмеха њена, милује је).

Ћери!

ДЕВОЈЧЕ

Песма.

МАЈКА

Кренуле копачице на њиве.

ДЕВОЈЧЕ

Певају... благо њима!

МАЈКА

И ти ћеш, ћери, само да се придигнеш.

ДЕВОЈЧЕ

Кад?

МАЈКА

Даће Бог, милостив је!... Хвала њему, ето, боље ти је, је ли, боље ти је?

ДЕВОЈЧЕ

(Боно).

...Боље ми је!

ХОР КОПАЧИЦА

(Сад ближе).

Рани, зоро, рани,
грани, сунце, грани,
свани, дане, свани,
досадили нани
ћерини јарани,
ћерини јарани,
снахини драгани,
свани, дане, свани!

ДЕВОЈЧЕ

Отвори, мајко, прозор да чујем песму.

МАЈКА

(Отвори прозор. Песма се сад јасно чује и читав сноп сунца продире унутра).

ДЕВОЈЧЕ

Сунце... Отвори и врата, нека уђе сунце, нека уђе песма.

МАЈКА

(Отвара врата, те пуна светлост обасјава собу која се испуњава свежим пролећним дахом и ведрином).

Бог те милује, ћеро. Гле, како те обилно дарује сунцем.

ДЕВОЈЧЕ

Придигни ме, да их видим.

МАЈКА

(Узме јој главу на руке и уздигне те подмеће узглавник на прозор на који девојче наслони главу).

ХОР КОПАЧИЦА

(Пред самом кућом).

Рани, зоро, рани,
грани, сунце, грани.
свани, дане, свани,
досадили нани
ћерини јарани,
ћерини јарани,
снахини драгани,
свани, дане, свани!

(Наилази, певајући. Крај отворених врата и прозора, гомила довојака праћена момцима. Оне све носе на раменима мотике. Весело машући рукама и рупцима, они поздрављају боно девојче, застају крај прозора и врата бацајући на њу пољско цвеће тако да се болесничина постеља сва испуни разноликим и разнобојним цвећем).

II

ДРУГАРИЦА

(Једна се одваја од осталих и улази у собу).

Како си, како данас?

МАЈКА

Дање Бог!

ДРУГАРИЦА

(Вади из недара једну гуњу).

Ево сам ти понуде донела.

ДЕВОЈЧЕ

(Узима гуњу, мирише је и оставља под узглавник.)

Хвала!

ДРУГАРИЦА

(Хтела би да пође).

'Ајде, 'ајде, па што пре међу нас. Поља озеленела, горе олистале, а песма се ори. — 'Ајде, 'ајде!

ДЕВОЈЧЕ

Куда ћеш?... Немој... остани данас крај мене.

ДРУГАРИЦА

Како ћу да оставим посао?

ДЕВОЈЧЕ

Данас, само данас, хтела бих твога разговора.

МАЈКА

Учини!

ДЕВОЈЧЕ

Остани!

ДРУГАРИЦА

Па... кад не бива друкче... ево, остаћу ти!

(Мотику коју је била прихватила, кад је поумила поћи, наслања опет на зид, враћа се и седа на постељу крај болеснице).

Ево, остаћу ти!

ДЕВОЈЧЕ

Хвала ти!

МАЈКА

Бог нека ти плати!

ДРУГАРИЦА

А сад, хајде да причамо. Кажи ми шта си снила?

ДЕВОЈЧЕ

Необичан сан.

ДРУГАРИЦА

Казуј ми га!

МАЈКА

'Ајде, разговори је, разговори. Одмени ме, да ја бар обавим по кући. Дигла сам руку од посла већ толико дана. (Узима суде од воде и одлази).

III

ДРУГАРИЦА

Хајде, причај ми шта си снила?

ДЕВОЈЧЕ

(Казује са извесним мистичким заносом, уз пратњу музике)

Чудни ме снови прате,
снила сам беле свате,
кроз модра поља језде.
На небу, место звезде,
тек једна суза сја!

Црпећ' у болу моћи,
у сивој, мутној ноћи
та звезда светли стазе
којима свати слазе,
та звезда бејах — ја!

Ко сенке мрачних гора,
без песме и без збора,
сватова чета бела
погнутих ступа чела,
а испред свата — он.

Туга му чело мрачи,
а кап се једна зрачи
на зеницама очним,
докле на уснама сочним
осмех му лебди бон.

(Пошто је исказала сан, она упире жудан поглед другарици у очи не би ли јој из зеница прочитала тумачење сна, па кад опази да ова крије поглед, она је боно призива). Чу ли?

ДРУГАРИЦА

Чух!

ДЕВОЈЧЕ

Умеш ли ми рећи: шта казује тај сан?

ДРУГАРИЦА

(Збуњено).

Ништа, не казује ништа.

ДЕВОЈЧЕ

Ја ћу ти рећи: данас је свануо мој последњи дан.

ДРУГАРИЦА

(Потресена).

Не тако, друго мила. Гле како је данас леп дан оданио; све пева; све је ведро; све је орно. Гле,

шта је сунца, то се небо на тебе насмешило и дарује те. А наша песма те је јутрос пробудила.

ДЕВОЈЧЕ

(Са истим заносом као пре).

Јутрос још, пре но песма мојих друга
студена једна пробуди ме рука,
грчевито се око мене свила,
пожудно, страсно
...то је смрт била.

И чула сам јој тихо шапутање
и осетила њено миловање.
И ма, од страха, што сам поглед крила
видех је ипак...
...то је смрт била!

ДРУГАРИЦА

(Тешећи, али без храбрости, јер и сама обузета слутњом.)

Остави, мани, не говори. Не греши Господу који те је хтео овеселити данас. Што бегаш од божјега дара; што трујеш душу слутњама?

ДЕВОЈЧЕ

Не жалим, не жалим живот. Кажу, леп је... ја не знам, нисам га познала. Две сласти живота само сам познала: мајчину милошту и његов топао поглед!.. Само поглед... а не чух му никад реч са усана која би рекла оно што ми је тај поглед казивао. Ох, кад бих бар ту реч чула!..

Чини ми се, друго, лакше би се растала са душом.
Кад бих бар ту реч чула...

ДРУГАРИЦА

Он те воли.

ДЕВОЈЧЕ

Кад бих ту реч чула са његових усана.

ДРУГАРИЦА

Кад би он знао да ти је то жеља...

ДЕВОЈЧЕ

Последња жеља.

ДРУГАРИЦА

Ако ћеш да га зовем... он би дошао.

ДЕВОЈЧЕ

Да се опрости?

ДРУГАРИЦА

Дошао би да ти каже колико те воли.

ДЕВОЈЧЕ

Ох, како би ми лака смрт била!

ДРУГАРИЦА

Па... чуј... да пођем?

ДЕВОЈЧЕ

(Клоне.)
Ох, не!.. Не, друго! Где бих ја мајци на очи?

ДРУГАРИЦА

Зар јој се не смеш исповедити?

ДЕВОЈЧЕ

Не... срам ме је!..

ДРУГАРИЦА

А кад бих јој ја рекла.

ДЕВОЈЧЕ

Не... не чини то! Зар умирући да обарам поглед пред мајчиним. Остави ми тајну да је у гроб понесем; нека је, нека са мном почива тамо под земљом. Кад никне цвеће на мом гробу, зарумениће се мојим стидом и замирисаће мојом љубављу. Нека дође, нека узбере један од тих цветића и нека га стави на груди. Толико радости мртвоме може учинити.

ДРУГАРИЦА

Ма не збори тако... Знаш што ћу... дозвaћу ти га на сну, нек ти бар у сну каже кад не може на јави. Ево, прислони овако главу, (Намешта је) а ја ћу ти овде, крај постеље, певати ону песму, знаш ону кад смо заједно изишле првипут у коло и кад смо првипут пожелеле мушки поглед.

ДЕВОЈЧЕ

Да, ту, ту песму ми певај... У тој песми је моја прва радост и мој први бол. Ох, како је то био

сладак бол. Певај ми ту песму, она ће ми слатке снове дочарати.

ДРУГАРИЦА

(Пева јој тихо успаванку.)

Мој селене,
моја жељо рана,
мину сабор
иза Ђурђев-дана.

Нико тебе
не покида пуста,
нико мени
не ижљуби уста.

Стић' ће јесен,
стасаће јарани,
убраће те,
мој селене рани.

Откинуће
тебе са ластара,
мене младу
с мајчиних недара.

(Певајући ову песму, која болесницу успављује, она збира са постеље цвеће и намешта по узглавнику око болесничине главе, те јој сву главу и косе опколи цвећем).

IV

МАЈКА

(Враћа се са судима те, пошто их остави, прилази одмах постељи).

Заспала је?

ДРУГАРИЦА

Мајко!

МАЈКА

Шта је?

ДРУГАРИЦА

Мајко, стегни срце, црн ти је данас дан свануо.

МАЈКА

(Цикне)

Не, по Богу!

ДРУГАРИЦА

Угуши врисак, не буди је... јер... (Загрцне) јер... то је њен последњи сан.

МАЈКА

(Грувајући се).

Тешко мени!.. Зар последњи?

ДРУГАРИЦА

Не буди је, јер заспала је да јој се у сну последња жеља испуни.

МАЈКА

Реци је, мајци црној, сваку ћу јој жељу испунити.

ДРУГАРИЦА

Заволела је момка, ал' никад му није рекла нити чула од њега реч љубави. Хтела би, пре но што се с душом растане, да чује с његових усана ту реч, ал' где би, вели, жељу да испуни од срама пред тобом.

МАЈКА

Иди, иди, дете, и нађи га. Реци, мајка те куне и моли: дођи јој и реци јој, нека јој час суђени буде блажи, нека јој души буде лакше. Иди, иди, молим ти се, дете!

ДРУГАРИЦА

Хоћу, како не бих! (Оде).

V

МАЈКА

(Прилази тихо постељи и гледа дуго бону кћер, затим, уздржавши се од тешкога бола, прилази и припаљује кандило које виси чело главе болесничине, над постељом. Клекне крај постеље и моли се Богу).

Сило, чија моћ небеска,
кроз милост се изражава,
она царству твоме снага,
величанству твоме слава.
На милости тој поклоник
вери својој храм узноси,
да ти слави химне поје
и дарове неба проси.

О небесни, о свемоћни,
исцели ми бол утехом,
не дај смрти да омрчи
сјај милости твоје грехом,

(По свршетку молитве диже се, погледи ћер по челу и тихо је целива да је не би из сна пробудила).

ДРУГАРИЦА

(Ушла је већ код последњих речи мајчине молитве и застала код врата да не узнемири величину тренутка, те пада на колена да се и сама придружи молитви. По свршетку молитве дигне се и тихо прилази мајци).

Спава ли?

МАЈКА

(Уздане боно).

Бојим се, тежак је то сан.

ДРУГАРИЦА

Донеће јој утеху. Изиђи, мајко, довела сам момче, нека кажу једно другом срећу.

МАЈКА

Хоћу, сине! (Одлази).

ДРУГАРИЦА

(Одлази за њом).

VII

ДЕВОЈЧЕ

(Са срећна сна усне јој се развлаче у блажен осмех. Уз тиху изумирућу музику она шапће).

Окитио си, дане,
сунчевом зраком чело,
поносно ступаш стазом
ко избраник млади, смело.

С пољупца зориног, срећа
сија ти с чела ведра,
а ноћ те зове себи
на своја страсна недра

Не жури, дане светли,
дуга је ноћ, нек чека,
моје су жеље дуже
од мога кратког века.

Не жури, дане бели,
с тобом ћу и ја поћи
у море вечног мира,
у страсан загрљај ноћи.

VIII

ДРУГАРИЦА

(Уводи момче, а она се повлачи).

МОМЧЕ

(Оборена погледа остаје прикован уз врата. Најзад се охрабри, диже главу и управи поглед болесничиној постељи).

ДЕВОЈЧЕ

(Осетив у сну присутност његову, буди се, отвара очи и кад им се сретну погледи, њу облије румен среће и стида).

Дошао си?

МОМЧЕ

(Још увек остајући крај врата, оборена погледа).
Дошао!

ДЕВОЈЧЕ

У сну сам те призвала, а ти... ето... дошао.

МОМЧЕ

(После дуже паузе).
Како ти је?

ДЕВОЈЧЕ

Нема ми живота!

МОМЧЕ

Немој тако!

ДЕВОЈЧЕ

Данас већ нећу сагледати сунце на заласку.

МОМЧЕ

(Загрцне, окрене главу, вади рубац из појаса и брише очи).

ДЕВОЈЧЕ

Ти плачеш?

МОМЧЕ

(Прибирајући се).
Не, него...

ДЕВОЈЧЕ

Јесте, кријеш сузу, ал' од самртника се не да ништа скрити!.. (Пауза) ...А што плачеш?

МОМЧЕ

(Ћути оборене главе).

ДЕВОЈЧЕ

(Пауза).

Реци, што плачеш?

МОМЧЕ

(Диже неодважно главу па, кад им се погледи сретну и упију један у други, у њему се душа затресе, очи засјакте жаром те полети постељи, пада крај ње на колена, грчевито хвата девојче за руку и крију̇ући главу у њено крило, шапуће).

. . . Јер . . . јер те волим!

ДЕВОЈЧЕ

(Читав млаз среће облије јој лице, које засија пуном светлошћу; очи јој засузе, а усне развуку у осмех који казује блаженство. Она благодарно упире поглед небу и, држећи момче чврсто за руке, шапће као у заносу).

Отварај двери, арханђеле свети,
младост је моја снила први сан!
Гле како небо на мене се смеши,
како је светао мој суђени дан.

И самрт сама, к'о невеста чедна
— из очију јој расипа се сјај, —
посипа цвећем своје мрачне стазе
зовућ' ме жудно у свој загрљај.

Проживела сам један тренут среће
с усана мушких чула слатку реч,

спремна сам поћи у загрљај смрти,
младости причест узела сам већ.

МОМЧЕ

(Са зебњом прати њен укочен поглед и њене тајанствене речи).

Што тако тужно збориш?

ДЕВОЈЧЕ

Не зборим што хоћу. То нису моје речи. Сама ми душа те речи казује. Хајде, разгали ме твојом речју, причај ми... кажи ми...

МОМЧЕ

Шта да ти кажем?

ДЕВОЈЧЕ

Казуј ми све што ће ми драго бити, казуј ми све по реду, све, све...

МОМЧЕ

(Диже се и седа крај ње на постељу не испуштајући јој руку).

Не умем ти све казати... Запазио сам те јесенас, у Ивића, на комишању. Поздравио се ја са свима, па прећох и сретох твој поглед и... не знам... ето, не знам... пресече ме нешто и заигра ми јабучица у грлу, те окретох главу. И отад, ето, кад год сам те срео, кад год сам чуо твој глас, или кад би други о теби говорили, осетио сам како ми бриде образи и како ми игра срце и како ми брекће крв... и ето, од тад видех да без тебе не могу, и видех...

ДЕВОЈЧЕ

Казуј, казуј још...

МОМЧЕ

Па, ето, то. Од тада видех да без тебе не могу, да те волим и... (Пауза. Гледа је право у очи). А ти?

ДЕВОЈЧЕ

(Зарије стидно главу у узглавник.)
Волим те!

МОМЧЕ

(Ускиђен срећом, обујми је снажно рукама, узноси је и хтео би усном на усни да јој првим пољупцем каже сву величину своје среће).

ДЕВОЈЧЕ

(Заштити се, благо га одбијајући).
Не!

МОМЧЕ

(Поражен)
...Да се заветујемо, да се веримо?

ДЕВОЈЧЕ

Не, не ишти од мене да будем неверна. Мој вереник — смрт — већ ме је загрлио и спустио је свој веренички пољубац на моје девојачке усне. Зар не видиш, зар не осећаш како ме страсно грли и како ми пољупцем душу испија? Не могу му се отргнути, не могу га изневерити и ако те волим.

МОМЧЕ

Не говори, не говори тако! Не дам те ја, не дам! (Хтео би опет да је пољуби).

ДЕВОЈЧЕ

(Одбијајући као и први пут).

Не... други пут.

МОМЧЕ

Кад?

ДЕВОЈЧЕ

Минуће пролеће; и усануће мирис љубичице којим сад дише гора и долина, и ишчилиће сан који ми овог часа сањамо под зраком пролетњега сунца, и пресушиће прва суза која ће ти око наквасити, када ја будем скрстила руке. Доћи ће лето; зажариће се небо и земља; влат ће под жегом оборити главу, и ти ћеш ходити још уморан од туге за овим часом који сад сањамо. Доћи ће и јесен; оголиће њиве и сагорети ливаде; небо ће одаждити и ти ћеш, ко јесење небо, још увек плакати за овим часом који сањамо. А кад зима застре белим покровом мој гроб, застреће и твоју душу студ... те, кад гране опет пролеће, кад гора опет озелени, а сунце озари као ово сад, пробудиће се у те млада крв. Заиграће ти срце као ово сад; срешћеш поглед који ће те озарити; срешћеш осмех који ће те разгалити и... једнога дана заориће се песма пред твојом кућом пред којом ће се окупити свати.

МОМЧЕ

(Буни се)

Заклињем ти се!

ДЕВОЈЧЕ

Не заклињи се! Тако ће бити, тако мора бити.

МОМЧЕ

Богом ти се заклињем!

ДЕВОЈЧЕ

Не заклињи се! Где би твоја заклетва била јача од закона божјега. Не заклињи се, али ми се заветуј. Иштем ти завет, јеси ли га кадар дати?

МОМЧЕ

Кадар сам!

ДЕВОЈЧЕ

Ал' не заветуј се олако, јер иштем много од тебе. Ти знаш да је смрт себична а... и мртви знају волети...

МОМЧЕ

Ишти што хоћеш, све сам кадар учинити.

ДЕВОЈЧЕ

(Њу је већ обгрлила смрт, она траје последње тренутке и издишући у његовоме наручју, она говори са заносом, буновно грозничаво, као да се отима од смрти док не чује његов завет).

Кад гране пролеће, кад се захори песма пред твојом кућом, те поведеш свате, заветуј ми се да

ћеш са њима проћи крај мојега гроба. На моме ће гробу тада окопнити снег и процваће љубичица, коју ће с рана пролећа материна туга засејати. Кад будеш туда минуо, заустави свате и сиђи с коња те дођи гробу мом. Дођи, ја ћу те чекати... Кад прићеш, удари три пут у земљу и зовни ме мојим именом. Ја ћу ти се одазвати, јер ћу те чекати; одазваћу се да ти кажем само једну реч, једну једину: да и мртви знају волети. Ако се тада видимо, ако снага моје љубави, отвори гроб мој — даћу ти тада пољубац који ти сад дужна остадох!.. Рекох ти, смрт је себична... хтела бих, пре но пољубиш своју невесту, да мени први пољубац дарујеш... Хоћеш ли... можеш ли... јеси ли кадар..?

МОМЧЕ

(Ћути потресен и погружен).

ДЕВОЈЧЕ

Реци, кажи... јеси ли кадар завет дати и јеси ли кадар одржати га..? Али... пази... прс но реч изустиш: завет самртнику тежи је од заклетве пред олтаром!.. Јеси ли кадар... реци... реци јеси ли кадар?

МОМЧЕ

(Гушећи се у сузама).

Заветујем ти се!

ДЕВОЈЧЕ

(За час јој се озари лице).

Је л'?.. Хвала ти!.. (Клоне и опет озари, али у заносу). Ох, како ми је лако... чујеш ли... звао ме неко... је ли? Чујеш ли како шапће?.. Ко то шапће?.. Није, то тица маше крилима... Ох, ала замириса мајкина душица... (Наједан мах се прибере, освести, предане и дубоко погледа њега у очи). Упамти... и мртви знају волети! (Загрцне, узнесе се и пада растајући се с душом).

МОМЧЕ

(Дрекне ужаснут, обгрли је, па, кад види да је мртва, он јој лагано спусти главу на узглавник, прекршта јој руке на груди и окити јој главу цвећем. Пошто је окитио главу и у прекрштене руке задео цвет, посрћући и гушећи се у сузама одлази до врата, отвори их широм и погледа напоље, а затим наслони главу на врата грцајући. Мајка која га је с поља спазила и разумела, улети и боно цикне, те се простре по ћерином телу љубећи је. Другарица клекне крај постеље и горко плаче).

(Сву ту радњу прати музика која плаче но која се, сједињујући се са мајчиним криком, завршава са снажним изразом бола).

ЗАВЕСА

II ДЕО

Тренутак у гробу — вечност у животу

ЛИЦА:

Момче
Гробар
Просјак
Први старац
Други старац
Чауш
Сватови

* * *

Човек из гроба
Џелат
Помпадура
Магарац
Коњ
Арлекин
Полишинел
Пијеро
Кројач
Маске

ДРУГИ ДЕО

Када се уз звуке музике дигне прва завеса, позорницу раставља од гледалаца тешка, црна завеса. Пред том завесом већ стоје Мит и Прича.

ПРИЧА

(Наставља казивање као да га није ни прекидала).

А тако и би. Минуло је пролеће и ишчилио мирис љубичице којим је дисала гора и долина и избледео је сан који су заједнички сневали момче и девојче под зраком пролетњега сунца и пресуши прва суза која је његово око тада оквасила. Наишло је лето, заморило се небо и земља, усануле водице а влат оборио круницу. Уморило се и небо и земља, а уморила се и туга у његовој души која се зачела тада, када девојче скрсти беле руке на груди. Дошла је затим и јесен; угасило се и небо, оголеле њиве и преплануле ливаде; мутни облаци одаждили и тице селице кре-

нуле на далеке путеве. Суморно као јесење небо у његовој души лебди још само једно сећање на онај час када одједном и свану и мркну у његовој души. А када студена зима покри белим покровом њен гроб, покри и његову душу студ те ишчиле из ње, као неко давно сећање, онај час када му самртничка уста прошапташе реч љубави. И кад грану друго пролеће, кад гора опет озелени а сунце озари, пробуди се у њему жеља за животом и заигра му срце младошћу, и он срете поглед који га озари и срете осмех који га разгали и... једнога дана заори се песма пред његовом кућом, пред којом се искупише свати... А кад сватови кретоше да воде невесту, и кад минуше крај сеоскога гробља, он се сети речи која га са мртвим девојчетом везује и осети сву тежину завета који је мртвима дао, — те устави свате и пође гробу застртом љубичицом коју је материна туга однеговала и материна суза залевала. Он учини онако како се заветовао, удари три пут у земљу и дозва три пут мртву именом. Земља се затресе и задрхта под њиме, мртви се пробудише и њен гроб се отвори јер — она га је чекала, онако како рече када се у његовом наручју с душом растајала... Он сиђе у гроб да завет испуни и осети на уснама студени мрчев пољубац и познаде истину да и мртви знају волети.

МИТ

Ал' по тој стази
која у гроб води

једном се само слази,
једном се само ходи!

На крају стазе те,
утока је садашњости у прошлост,
док мимо њих, мимо гробова,
пролази хучно оно што настаје:
будућност, ваљајући се у море вечности,
да тамо негде нађе себи гроб
и у прошлост утоне.

Смрт није старији закон од живота;
живот се космоса не везује за смрт човекову.
Сунце, сишући капи влаге из бескрајне пучине,
не пресушује мора дубока
која се дође из недара земљиних,
те, обнављајући своју снагу џиновску,
љуљају се и даље поносно
претећи небу у срџби разблудној.

У гробу време уставља казаљку,
док живот и даље махнито врти је
те тренут један који гробу дарујеш
у свету читаву вечност бележи.

Јер живот тече као пламена лавина,
као усов, као буџица,
рушећи све што нађе пред собом
и безобзирно бришући прошлости сваки траг.
Где јуче још легенда о божанству је почивала,

под маховином дебелом,
сутра већ заборав сазидаће пиру храм.
Где јуче још тамњан је горео славећи божји лик,
сутра ће сабласт разблудно коло заиграти.
А где је бајка од паучине тканине опредала,
сутра ће нићи куле челичне
са којих ће обест човечија
поумити небо да разори.
Јер живот тече као бујица
и пред гробом се он не уставља.
Устави ли се ко — остао је
ко пали војник на крвавом бојишту
ког победа нештедимице гази и прелази.

Устави ли се ко, ма и за час
те у гроб загази —
Животу не припада већ.
Јер по тој стази
која у гроб води,
једном се само ходи!

ХОР

(Далеко негде, иза затворене завесе, чује се сватовска песма

Стери мајко платно,
помети вајате,
отварај капије,
водимо ти свате

(За време песме Мит и Прича лагано одлазе, а црна се завеса лагано диже).

I СЛИКА

Поље и пропланци. Озеленило и прошарало се пољским цветом. Далеко иза пропланка село, од којега се само црквени торањ догледа. Напред део гробља. Крстаче од дрвета и камена, малене и велике, резане и бојене; на погдекојима виси крпица или пешкир. Један гроб напред издваја негом од осталих. Он је дебелом даском опточен и цвећем застрт; крстача дрвена, висока, лепо резана, о њој висе многи богати пешкири. То је гроб девојчетов.

Гробље је ограђено ниским плотом, крај тога плота води друм који залази у дубину те завија иза пропланка у село.

ГРОБАР

(Копа гроб у који је до појаса загазио и разговара са просјаком који је сврнуо с друма и наслонио се на ограду те га посматра).

Ма што си стао ту те гледаш, као да учиш занат? Што не сиђеш доле на друм да просиш? Не мислиш ваљда да ће ти мртви што уделити? Нису они овамо ништа понели собом.

ПРОСЈАК

Ослонио сам се мало да се одморим па, гледам — баш некако чудан тај твој посао.

ГРОБАР

Што чудан, брате! Посао као и сваки други посао. Онај ти гуњ скроји, онај сашије шубару, а ја ти гроб ископам. То ти је као да сам ти гуњ скројио.

ПРОСЈАК

Ма јест... тако је!.. Него, велим, знаш, по цео дан ту, међу мртвима.

ГРОБАР

А веруј, боље ми је него међу живима. Не знаш ти како су мртви добри. Веруј, биће да живи немају душу, а мртви је имају. Мирни су, добри. Нико да се пожали, нико да те прекори, нико да те увреди, нико да те погрди... мирни су, добри...

ПРОСЈАК

Ех, тако је то... смрт смири човека.

ГРОБАР

Довде му је... (Показује мотиком гробљанску ограду)... ето, дотле му је... Та ограда, видиш, то је обала... с оне стране река, ваља се, носи, плави, руши, а овде... с ове стране... мир... мир ко у пустињи...

ПРОСЈАК

Па јест... склопиш очи, скрстиш руке па.. као да ниси ни био!..

ГРОБАР

Тако је то Бог наредио, па не бива друкче. Ту, видиш, у ову рупу, све се сручи. И онај што се попео на врх торња и онај што је узјахао буре дуката и онај који се дограбио власти и онај што се заситио части и онај коме се цео свет клањао, и онај од кога се цео свет склањао, и виђен и презрен и страховит и плаховит и мудар и манит и стидан и бестидан и губавац и пузавац и вољен и мржен — све, све то дође овде, скрсти руке и смири се. Доста, видиш, два три ашова земље... толико, два три ашова, па покријеш све, све, све, и славу и част и срамоту и власт и љубав и мржњу и тугу и жељу... све, све покријеш и све се угаси као жарчица под пепелом. Тако је то, видиш, Бог наредио па не бива друкче. (Из велике се даљине чује сватовска песма)... Ето, чујеш ли?

ПРОСЈАК

То неки сватови.

ГРОБАР

Ето, видиш, певају и веселе се и мисле пред њима је стаза којој краја нема, а и не слуте да та стаза води овамо. Све стазе воде овамо.

ПРОСЈАК

Све боме!

ГРОБАР

И није да кажеш да је то неки дуг пут откад дођеш па док доспеш овамо. Часом, колико што

тренеш оком; тек што си се осврнуо, тек што си погледао лево и десно; тек што те мајка пустила из загрљаја, а већ те земља зове у своја наручја. Шта ћеш, тако је то, видиш, Господ Бог наредио! (Песма се сватовска јасније чује и прасне по која пушка).

ПРОСЈАК

Овуда ће?

ГРОБАР

Ја, овуда води пут у село.

ПРОСЈАК

Па нећеш ваљда копати кад свати пролазе.

ГРОБАР

Нећу. Знам ја то. Бацио би им слутњу у душу, помутио би им весеље... знам ја то... не бива... склонићу се. (Излази из гроба).

ПРОСЈАК

Одох и ја доле на друм. Сватови су, уделиће. (Одлази).

ГРОБАР

А да ко би ако не би они. (Замиче и он на другу страну).

Из дубине наилазе свати са песмом, свирком и пуцњавом из пиштоља и пушака. Напред чауш искићен перјем и пешкирима, за њим барјактар на коњу са дугим сватовским барјаком који

на копљу носи позлаћену јабуку; за барјактаром момче и остали свати пешице, а затим млада на коњу којег воде два девера пешкирима окићена. Млада је дувком застрта лица.

ХОР СВАТОВА

Пробудите пушке
сабазорске сате,
развијте барјаке
да кренемо свате.

Стери, мајко, платно,
помети вајате,
отварај капије,
водимо ти свате.

Потеци нам, мајко,
да примиш на руку
богато уздарје,
румену јабуку.

ЧАУШ

(Стаје, окреће се лицем сватовима и уставља их).

Умукните свати! Зар не видите да крај гробља пролазимо! (Сватови умукну и уставе се).

ПРВИ СТАРАЦ

Боме и не бива песмом да поздрављамо мртве!

ДРУГИ СТАРАЦ

И што да их будимо.

ПРВИ СТАРАЦ

(Скидајући капу)

Нека је мир и покој мртвима, а нама Бог нек даде здравље и срећу и весеље!

МОМЧЕ

(Пришао је Чаушу).

Крени свате даље, ја ћу мало остати, али ћу вас стићи.

ЧАУШ

А где ћеш?

МОМЧЕ

Сад ћу ја, само часак ћу се позабавити. Док ви сиђете доле на друм, ево и мене пречицом.

ЧАУШ

Ама не бива то, ти да остављаш свате!

МОМЧЕ

Бива, бива, послушај ме, крећи.

ЧАУШ

(Кликне).

Хазурала кићени сватови! (Опали пиштољем).

ХОР СВАТОВА

(Свати крећу уз песму).

Потеци нам, мајко,
да примиш на руку

богато уздарје
румену јабуку.

МОМЧЕ

(Док свати измичу, стоји ослоњен на плот, гледајући за њима, па кад њихова песма умукне, он са извесном стрепњом улази у гробљанско двориште и прилази гробу девојчета, скида капу и целива крстачу. Затим, обзирући се лево и десно да не буде узнемирен, он узима једну суху грану која лежи на земљи и удара њоме у гроб).

Анђелија!

ДЕВОЈЧЕ

(Из гроба, тамним, пригушеним гласом).

Чекам те!

МОМЧЕ

(Престрави се од тога подземнога гласа, осврне се опет лево и десно, те понова одважи и удара у гроб).

Анђелија!

ДЕВОЈЧЕ

(Исти тамни, гробни глас).

Чекам те!

МОМЧЕ

(Престрави се понова и понова одважи, те и по трећи пут удара).

Анђелија!

ДЕВОЈЧЕ

(Исти гробни глас).

Чекам те!

(Наједанпут замрачи и затутњи под земљом, а заурлају облачине на небу. Муња у три маха сене и прожеже тмину, а кад

задњи пут сене и осветли тмину, отвара се гроб девојчетов. Затим поново замрачи и кроз тај мрак из подземне дубине чује. се хор мртваца.)

ХОР МРТВАЦА

Ко ремети покој гроба
тежак грех на душу зида,
гробни мир је закон вечни
који бол животни вида.

(Када се по песми понова осветли, момче стоји преструљена лица пред отвореним гробом. Размишља један тренутак, а затим загази у гроб и непоуздано се спушта лагано доле. Чим се изгуби са површине земљине, понова затутњи, замрачи се и сену мује и гроб се затвори, а кад престане хука, чује се под земљом песма момчета и девојчета са рефреном хора мртваца).

МОМЧЕ и ДЕВОЈЧЕ

(Из гроба).

Љубави нашој врелој
не може смрт одолети
што живот не да смрт ће,
и мртви знају волети.

ХОР МРТВАЦА

Смрт ће дати
што живот ускрати.

(Кад песма умукне, настаје пун мрак који испуњава музика интермецом којим се исказује мисао да и мртви знају волети, проткану час сватовским мотивом а час мотивом из песме мртваца).

II СЛИКА

(На један мах, по свршеној музици, позорница се понова осветљава и приказује сасвим нову слику. У дубини је раскошан и богато осветљен казино. Широки прозори бљеште пуном светлошћу те се догледа како у њој живот ври и буја. Чује се отуда шумна музика и виде се костимирани парови вртоглаво играјући.

Напред, пред казином, велика рондела богата разнобојним цвећем. Из њене средине износи се бела фигура Афродите. Овамо и онамо по парку расуте мање фигуре. Парк искићен лампионима који ће се доцније, кад маске покуљају из касина напоље, осветлити. Засад је ван касина полумрак.

Чим се ова слика прикаже, рондела се отвара и из ње излази момче, но сад преображено у стогодишњака. Рондела се затвара. То је старац пребијене кичме, оборене главе, испивена лица и очију, седе браде до колена и дуге беле замршене косе. Он је бос и го, једва по нека прња у гробу иструлелога платна остала је на њему. Он се ослања на ону исту грану којом је малочас ударао у гроб.

Кад изиђе из гроба он се бојажљиво осврће на једну и другу страну, гледа преплашено и од сваког шушња застрепи. Ослушује клицање и кикот који се разлеже из казина, па би да пође тамо, али се преплаши од живота који бризга отуд и бега те се прибија уз једно стабло и увуче се у себе као корњача

пред опасношћу. Одважи се, најзад, опет да пође у казино, али се у том тренутку јављају на степенима, којима се слази из казина, две маске, коњ и магарац, и он устукне и прибије се опет уз оно стабло

Две маске слазе доле и излазе напред, пред ронделу).

КОЊ

Колега, то вам је одлична идеја да побегнемо мало овамо на ваздух и да попушимо по једну цигарету.

МАГАРАЦ

Да би се човек надисао чиста зрака мора погдекад побећи из живота. Напомињем вам, колега, да је овај филосовски афоризам мој, оригиналан. Изволите! (Нуди му цигарету).

КОЊ

Хвала! (Прима). Мора се признати, успела светковина. Костими врло необични, особити. (Скида коњску главу, узима је под пазухо и пали цигарету)

МАГАРАЦ

Скида такође главу и пали цигарету). А наши костими? Јесте ли видели како су добар утисак начинили? Једино ми је криво што су нас одмах познали.

КОЊ

Мислите ?

МАГАРАЦ

О, да! Чуо сам својим ушима једнога господина кад је рекао и то доста гласно: „Овај коњ

не може нико други бити него професор математике, а овај магарац ко би други био до професор филозофије!“

КОЊ

Чудим се одиста по чему су нас то могли познати?

МАГАРАЦ

Ја мислим, драги колега, да су они до тога закључка дошли логичким путем. Костими, у оваквој прилици, треба у неку руку да симболизирају животни позив, и само тако могу постићи добар успех. Зар не? Може ли се жандармеријски мајор маскирати као амор с крилима, голишав и са стрелицом у руци или, рецимо, може ли се наш парохијски господин прота обући као колумбина, деколтиран довде и са кратким сукњицама. Што не иде, не иде. Костими у оваквим приликама треба да су у складу са позивом у животу и зато сам ја и предложио, колега, да ви узмете маску коња, а ја маску магарца.

КОЊ

Не разумем само...

МАГАРАЦ

То је врло јасно. Да сте ви, на пример, професор географије, ништа лакше. Метнете Европу напред, Африку остраг, а од главе направите глобус и — ето вам костим. Тако исто да сте, рецимо,

професор ботанике: метнете смоков лист напред, винов лист остраг а мало салате на глави и — ето вам костим. Али, изволите ви, у складу са својим позивом у животу, измислити костим за професора математике и професора философије? Изгледа немогуће, је л' те? И од чега сам ја пошао да бих дошао на овако сретну идеју да се овако костимирамо? Од здравога разума као основе целокупне философије. На основу здравог разума, дакле, ја сам дошао до оваквога закључка: за математику је потребно једно коњско стрпљење и онда је сасвим логично професору математике синоним у животињскоме царству — коњ. То сте ви...

КОЊ

То јест...

МАГАРАЦ

То сте ви у овоме костиму. Ја пак — ја сам магарац! Питаћете: зашто? Кажите ви мени, драги мој колега, која је то животиња у животињскоме царству која уме тако дубоко да се замисли, а да ипак ништа не смисли? То је магарац, је л' те? А шта је философ до научник који се дубоко замисли, а ипак не смисли ништа. Не намеће ли вам се дакле сам собом одговор: магарац је животиња која је синоним философу. И ето, видите, зато сам ја вечерас магарац.

КОЊ

(Спазио је човека из гроба у крају).

Чујте, колега, ми нисмо сами. Ја видим тамо још једну маску.

МАГАРАЦ

Ох! Онда брзо ставимо своје главе на себе. Ми смо и сувише дуго били без главе, а пропис је вечерашње забаве да се све до поноћи мора чувати врло строго инкогнито.

КОЊ

(Стављајући главу).

Ах, а ја сам се тако добро осећао без главе. (Прилази човеку из гроба). Али, чујте, колега, мора се признати да је ово нека необична а притом врло успела маска.

МАГАРАЦ

(Прилазећи и сам).

Одиста! Одиста! Господине, вама се мора честитати. Тако необична маска!

КОЊ

(Човеку из гроба).

Интересује ме ваша идеја: шта сте ви замишљали да изразите том маском?

МАГАРАЦ

Ја мислим свакојако бога времена, Хроноса.

КОЊ

Али не забога, колега, Хронос је био нешто мало обучен и очешљан и држао је у руци за

бележење времена ону направу из које се прелива песак из једне половине у другу.

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Блене у њих преплашено)

МАГАРАЦ

То је истина. Би ли нам господин хтео сам да објасни своју идеју за маску?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Ћути и блене престрашено).

КОЊ

Да није господин какав странац који не зна наш језик?

МАГАРАЦ

Разумете ли шта вам ми говоримо?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Једва се одважио да прошапће)
... Јест!

МАГАРАЦ

Значи говорите нашим језиком?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Јест!

МАГАРАЦ

(Поверљиво колеги).
Чујте, колега, овај чини утисак блесана.

КОЊ

Ја мислим да он блесавост маркира и то врло вешто, да би дао што јачи израз својој маски.

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Осврне се престрашено).

Је л' те, јесте ли видели мало час овде једну свадбу?

КОЊ

Свадбу?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Јест, сад је прошла... сад малочас...

МАГАРАЦ

А ви сте је видели?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Па ја... ја сам младожења.

МАГАРАЦ

Како молим?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Ја сам младожења!

МАГАРАЦ

Слушајте, колега; овај је господин под сугестијом наших слика. Он мисли да одиста раговара са једним коњем и са једним магарцем. Треба господина уверити да тај коњ није нико други него

професор математике, а овај магарац није нико други него професор философије. Скинимо, колега, главе; видићете, кад будемо без главе лакше ћемо се објаснити.

КОЊ

(Скидајући главу).

Ја сам већ приметио да ми глава јако смета.

МАГАРАЦ

(Скида такође главу. Човеку из гроба).

Драги господине, као што видите, онај малопређашњи магарац, то сам био ја, а онај коњ — то је господин. Сад се дакле можемо боље објаснити. Хоћете ли бити тако добри да нам кажете: шта подразумевате ви под изразом „свадба" и, у вези с тим, шта је то младожења?

КОЊ

Да, дајте нам тачну дефиницију.

МАГАРАЦ

Али какву дефиницију! Оставите се дефиниције у овој прилици. Кажите нам просто и јасно о каквим сватовима ви то говорите. Чији сватови?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Моји.

МАГАРАЦ

Кад и где су прошли?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Сад, малочас, тек што су замакли... ту су они, на друму... ето ту... Је л' ово овде гробље?

КОЊ

Боже сачувај! Ово је варошки Касино.

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Обзире се на све стране).

...А тамо, иза оног пропланка, село Радовање.

КОЊ

Боже сачувај! Тамо је варошко предграђе, фабрички крај и радничка колонија.

МАГАРАЦ

Слушајте, колега, има ту нечега интересантнога. Професор историје господин Јота, написао је читаву расправу и доказао да је наш град подигнут на месту на коме је пре сто година било село Радовање и на основу тога, за науку тако важног открића, изабран је чак за редовног члана Академије Наука. (Човеку из гроба). А ви сте, кажете, из Радовања?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Јест! Па од јутрос кренуо са сватовима.

КОЊ

Из Радовања?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Јест!

КОЊ

Никако то не разумем! Кренуо јутрос из села које већ сто година не постоји. (Човеку из гроба). Баш јутрос кренуо?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Јутрос па, стигао довде и ту ја застао, а сватови сишли доле на друм. Застао само за часак и пришао девојачком гробу и три пут ударио у гроб и позвао именом мртву девојку и она ми се одазвала, одазвали се сви мртви и три пут замрачило и три пут сенула муња а гроб се отворио... ето ту... ту... отворио се гроб и ја сишао у гроб.

КОЊ

Сишао у гроб?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Само за час... за трен ока... Колико један пољубац... само толико.

КОЊ

И сад долазите из гроба?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Гледа га тупо).

Јест! Сад мало час сам изишао.

КОЊ

И тамо сте се љубили са мртвима?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Само један пољубац.

КОЊ

Господине колега, како ви све ово тумачите?

МАГАРАЦ

Хе, како да вам кажем. Јасне појаве филозофија је кадра толико да замути да постану потпуно нејасне, али ако су те појаве већ саме собом нејасне, онда је ту и сама филозофија у неприлици.

КОЊ

Да кажете да је ова глава на мени (показује на коњску главу) па рецимо да не могу појмити. Али, као што видите, ја мислим својом сопственом главом, па ето ипак, цела та ствар ми не иде у главу.

МАГАРАЦ

И што не иде у вашу математичку главу то донекле и разумем, али, господине мој, ево не иде ни у моју филозофску главу и ако сам ја као филозоф позван да проникнем у те апстрактне појаве. Па ипак не смемо застати пред тим проблемом, морамо учинити покушај да га решимо. Пођимо дакле од познатих факата. (Човеку из гроба) Ви сте дакле сишли у гроб пре сто година?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Малочас!

МАГАРАЦ

Добро, рецимо малочас... И бавили сте се само један тренутак у гробу?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Колико за трен ока.

МАГАРАЦ

Да, толико само. И док сте ви провели један тренутак у гробу, сто година је прохујало, читав век је прошао у животу. Село Радовање је изумрло, затрло се, ишчезло је са лица земље и на његово се место дигао велики и модеран град. Овде где је некад било то гробље, о коме ви говорите, ево се диже цветна леја и дом весеља у коме живот бујно кликће.

КОЊ

Али, како је то могуће?

МАГАРАЦ

По здравоме разуму то не би било могуће, али стара, арабљанска философија проповедала је једну мудрост коју су народи прихватили те и сад у њу верују. Та мудрост гласи: тренутак у гробу, вечност у животу. Ви сте пре сто година, пријатељу, сишли у гроб, пробавили сте тамо један тренутак и за тај тренутак ми над вашим гробом преживели смо читав век. Рађали смо се и умирали, рушили и зидали, падали и дизали се и створили читаво једно доба које нас раздваја од вас.

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Гледа га тупо).

КОЊ

Ја, колега, почињем донекле, разумевати, али овај овде канда не разуме све то што ви говорите. Шта мислите, не би ли се та народна филозофија дала много боље и јасније математички изразити.

МАГАРАЦ

Филозофија да се изрази математички?

КОЊ

Да! Јер, кад један тренутак у гробу преставља вечност у животу... (Вади папир и писаљку) онда ми имамо једну познату и једну непознату количину. Тренутак у гробу то је свакојако позната количина и ево забележићемо је са *алфа*, ваља наћи непознату количину *вечност* и ево забележићемо је са икс. Вечност је у свакоме случају и у филозофији и у животу и у математици непозната количина. Из познате количине извући ћемо корен... али, ја немам логаритме при руци. Ја вас лепо молим, господо, пођимо до моје куће да узмем логаритме. Ево, ја одмах ту преко пута станујем, пођимо к мени!

МАГАРАЦ

Али не, забога, колега...

КОЊ

Ах, то ми морате учинити, то је необично интересантан задатак. Учините ми, молим вас, ту ље-

бав... (Ухвати руку човека из гроба). Хајте, узмите га колега, за другу руку: видите како је плашљив, а међутим ствар му треба математички објаснити (Воде га, ма да се он опире) јер ако се узме да је један тренутак позната количина... а вечност непозната, настаје питање: колико познатих количина садржи непозната и према томе... (Говорећи и даље и вукући готово остале замиче у страну).

—·—

(У Касину поклик весеља који бурна музика прихвата и сва она шарена гомила разноликих маски покуља напоље. Ту су све врсте костима, сви су под маскама и сви се весело крећу, смеју и шале)

ХОР МАСКИ

Мудрост нек стење и вуче
свој крст на древну Голготу,
лудост ће дотле да живи.
Певајмо химне животу!

(После песме запале се сви лампиони и цео парк осветли а осам лептирова и осам господе у фраку са капом која представља бокор цвећа и са зеленим маскама на лицу, стављају се у ред и играју болест, по свршетку којега гомила кличе и поздравља их).

ПОЛИШИНЕЛ

Молим једну столицу!

ВИШЕ ЊИХ

Столицу! Столицу за говорника! (Донесу столицу).

ПОЛИШИНЕЛ

(Пошто се попео).

Драге маске, моји шарени слушаоци!

ВИШЕ ЊИХ

Чујмо! Чујмо! (Једна маска засвира у трубу).

ПОЛИШИНЕЛ

Ми данас прослављамо ретку и лепу свечаност, педесетогодишњицу нашега универзитета, који је за пола века свога деловања дао тако плодоносне резултате. Према објављеној статистици ректората, од толико хиљада студената који су прошли кроз уписне књиге универзитета, више но две трећине их није ни довршило школу што им није сметало да праве одличну каријеру у животу.

ВИШЕ ГЛАСОВА

Тако је!

ПОЛИШИНЕЛ

Постижући из године у годину такве резултате, наш је универзитет доживео редак успех, да данас, на дан своје педесетогодишњице, на њему има више професора но ђака...

ВИШЕ ЊИХ

Слава им!

ПОЛИШИНЕЛ

...и такав успех хтела је наша општина видно да обележи данашњом светковином. У низу манифестација, које смо данас обавили спада и вечерашња илуминирана костимска игранка, а круна те игранке има да буде награда — сребрн пехар

— који је наша општина поклонила као свој дар најуспелијој маски. Да би могли тај дар досудити, потребно је да изаберемо оцењивачки суд који ће одлучити: која је маска међу нама најуспелија.

ВИШЕ ЊИХ

Тако је, тако је!

АРЛЕКИН

Нека се донесе један сто и столице за славни суд! (Доносе и он заузима место за тим столом). Мир! Чујмо мене! (Труба затруби). Предлажем за претседника тога суда господина џелата. Џелат је у најчешће случајева израз правде и, верујете, правда је само онда у чврстим рукама, када су то џелатске руке. Прима ли се?

СВИ

Прима се.

АРЛЕКИН

Господин претседник нека изволи заузети место и кандидовати остале судије.

ЏЕЛАТ

(Заузимајући председничко место).

Благодарим вам на избору. То је врло лепо од вас што према мени, као џелату, имате поверење.

АРЛЕКИН

Молим, само немојте то рђаво разумети.

ПИЈЕРО

Немојте навијати воду на вашу џелатску воденицу.

ЏЕЛАТ

Предлажем за првог судију Мадам Помпадуру.

АРЛЕКИН

Врло добар избор. Нек се мало парфимира правда, јер иначе тако често смрди на неправду.

ЏЕЛАТ

Прима ли се?

СВИ

Прима се!

ПОМПАДУРА

(Заузима место крај председника).

Благодарим на поверењу. Можете с поуздањем рачунати на моје широко срце.

АРЛЕКИН

Да сам знао да можемо рачунати на ваше срце, ми би се сви костимирали као Лујеви.

ЏЕЛАТ

За другог судију предлажем господина магарца.

АРЛЕКИН

То је, знате, ради тумачења законских прописа.

ПИЈЕРО

Молим лепо, је сам противан тој кандидацији. Мене један магарац мал' није отерао на робију и то зато што се једна девојка породила. Ставио ме је на оптуженичку клупу као да сам се ја породио.

ЦЕЛАТ

Не трпим опозицију.

АРЛЕКИН

Сасвим, шта ће вам опозиција.

ПОЛИШИНЕЛ

Али молим вас то није опозиција према вама него према магарцу.

ЦЕЛАТ

А што молим, зар се магарац не сме кандидовати?

ПОЛИШИНЕЛ

Та не забога, ко то каже. Зар би то био први магарац који би се кандидовао. Али ја сам тој кандидацији из других разлога противан. Замислите само један џелат, једна монденска жена и један магарац, какав би то ужасан режим био. Ја предлажем као другога судију овога господина кројача.

АРЛЕКИН

Одличан избор. За наше је законе потребан један кројач. Много се што шта у њима распарало

многе се рупе појавиле, па то треба закрпити; па има на тим законима и флека које треба очистити, а најзад, многи од закона су и избледили и излизали се, па их треба и преврнути.

ЦЕЛАТ

Прима ли се кандидација господина кројача?

СВИ

Прима се.

КРОЈАЧ

(Заузимајући место).

Госпође и господо, обећавам вам са своје стране правду по тачној мери и последњем фазону.

ЦЕЛАТ

Суд је, дакле, образован. Господину Арлекину, кога ће пратити сви лептири, наређујем да донесе сребрн пехар који је општина даровала за награду.

АРЛЕКИН

Лептири у фронт. Напред трубач! (Трубач засвира марш и сви одмарширају у касино).

ПОЛИШИНЕЛ

А за то време нека нам Пијеро прикаже ону због које је седео на оптуженичкој клупи.

ПИЈЕРО

(Узимајући Коломбину за руку).

Ако дозволите, радије ћу вам приказати ону због које ћу тек сести на оптуженичку клупу. (Музика,

Пијеро и Коломбина изводе једну игру, после које сви кличу и аплаудирају.

АРЛЕКИН

(Са степеника касина труба гласи).

Отварајте пут! Носимо дар!

МАСКЕ

(Предвоје се у две групе, отварајући по средини пут и дочекују проношење дара песмом).

У ред! У ред!
Све пар по пар,
носи се дар!
Носи се дар!

(Напред Арлекин, за њим двоје деце обучене као амори носе сребрн пехар, а око њих у два шпалира лептира. Деца се са пехаром стављају према столу за којим седи суд).

ЦЕЛАТ

Пошто је суд конституисан и дар принет, на реду је дефиловање маска да би их суд могао оценити. Господину Арлекину оставља се команда.

АРЛЕКИН

(Командује).

Маске у ред! Једна за другом. Обићи ћемо у маршу три пута ронделу. Пазите на команду. Напред марш! (Музика свира марш, а све маске дефилују обилазећи ронделу. Судије се, посматрајући маске, међу собом објашњавају и препиру оцењујући их. Приликом трећега опкољања ронделе, долазе коњ и магарац вукући међу собом

човека из гроба који се још увек опире и буни и неће да уђе у гомилу плашећи је се. Они такође улазе у колону и пролазе са осталима крај судијског стола).

ЦЕЛАТ

(Појава човека из гроба чини на судије врло јак утисак, после кратког споразума џелат диже руку као знак да се заустави поход.)

АРЛЕКИН

Колона стој! (Музика престане и цела се колона заустави тако да човек из гроба, налазећи се између коња и магарца, буде напред).

ЦЕЛАТ

(Споразумева се са судијама).

МАСКЕ

(Растурају колону и окупљају се. Међу њима жив покрет и објашњења).

Пресуда! Ко ли је? Коломбина! Арлекин! Лептири! Бели витез! Гејша! Мир! Будите стрпељиви! Сад ће објавити! Ко ли је срећан!

ЦЕЛАТ

(После споразума Арлекину).

Умирите!

АРЛЕКИН

Мир! Чујмо пресуду.

ЦЕЛАТ

(Свечано).

Суд је једногласно донео одлуку да је награду заслужила најуспелија маска која представља... (Показује на човека из гроба) ...која представља... шта представља?

ПОЛИШИНЕЛ

Прошлост!

АРЛЕКИН

Старост!

МАГАРАЦ

Пардон, дозволите, господин долази из гроба.

АРЛЕКИН

Како? (Опште изненађење).

МАГАРАЦ

Господин долази из гроба у који је пре сто година сишао.

АРЛЕКИН

Но, јесте ли чули, то може само једна магарећа памет да тврди.

МАГАРАЦ

Господине, дозволите, ја сам професор.

АРЛЕКИН

То баш ниуколико не мења ствар

ЦЕЛАТ

Али оставите молим вас ваша објашњења. Нека

нас сама маска обавести о себи. (Човеку из гроба) Молим, ступите напред!

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Не разуме, али га професори изгурају).

ЦЕЛАТ

Шта представља ваша маска?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Гледа их све запрепашћено не разумевајући питање)

ПОЛИШИНЕЛ

Ко сте ви?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Ја сам младожења! (Општи, урнебесни смех).

ЦЕЛАТ

Одакле долазите?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Из гроба. (Изненађење, покрет, смех)

МАГАРАЦ

Дозволите ми да ја ствар објасним...

АРЛЕКИН

Ако сте ви одиста професор, господине, ствар ће се вашим објашњењем само још више компликирати.

КОЊ

Разуме се, јер та се ствар може само математички објаснити. (Развија папир) Формула коју сам

ја поставио гласи: Када се узме да је алфа позната количина, то јест тренутак у гробу, онда настаје питање...

АРЛЕКИН

Онда настаје једно једино питање, а то је: да нисте случајно и ви из гроба дошли?

ПОЛИШИНЕЛ

Али нашто ти заступници. Нека нам сама маска објасни ко је и одакле је.

ЦЕЛАТ

(Човеку из гроба).

Молим вас, дакле, реците нам ви...

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Малочас... сишао сам у гроб... ево овде... ту је био њен гроб... а сватови су остали ено тамо, и... сишао сам у гроб само да се одужим завету који сам јој дао на самрти... па, ја дошао на гроб и позвао је и затресла се земља и сенуле муње и она се одазвала... и сви се мртви одазвали... и гроб се отворио... ево овде... јест, овде...

ПОЛИШИНЕЛ

Господо! По моме дубокоме уверењу ово није маска... ово је неки бегунац из луднице који се увукао у наше друштво.

МАСКЕ

Луда! Луда! (Уклањају се бојажљиво).

ПОЛИШИНЕЛ

Зар не видите његов блесасти поглед; зар не чујете шта говори и како без везе говори?...

МАСКЕ

Луда! Луда!

КОЊ

Ја ћу вам, господо, математички доказати!...

АРЛЕКИН

А одакле сте ви побегли, молим вас?

МАГАРАЦ

Овога човека ја узимам у заштиту!

АРЛЕКИН

Сасвим, њему и припада магарећа заштита!

ЦЕЛАТ

Мир! (Човеку из гроба). Молим вас још једанпут, изволите одлучно рећи: ко сте ви и одакле долазите?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Преправљено, дршћућим гласом).

Ја сам младожења... долазим из гроба.

МАСКЕ

Луда! Луда!

ПОЛИШИНЕЛ

Треба му натаћи лудачку кошуљу.

АРЛЕКИН

Треба га везати!

МАСКЕ

Луда! Луда! Држите га! (Заљуља се цела маса и полети на њега. Он диже батину и брани се одступајући. Магарац и коњ штите га. Најзад, кад се дочепа стране, он се окрене и одјури у трк). Побеже! Побеже!

ЦЕЛАТ

Наоружајте се, па за њим! (Истргне свој мач).

МАСКЕ

(Дочепају столице, астале и све што нађу и уз урлик и музику која допуњује писак и дреку, под предвођењем Целатовим, отисну се сви за њим вичући).

Држите га! Луда, луда!

ЗАВЕСА

III ДЕО

Ко једном у гроб крочи, животу не припада више

ЛИЦА:

Човек из гроба

Његов лик у студенцу

Девојче из гроба

Сватови. Слике младости. Свитци. Зрикавци.

ТРЕЋИ ДЕО

Пред црном завесом као и у ранија два дела.

ПРИЧА

Он сиђе у гроб да завет испуни и осети на уснама студени мрчев пољубац и познаде истину да и мртви знају волети... Он пробави само један тренутак у гробу, а за тај тренутак превађа се читава вечност кроз живот, те када се врати из гроба — за читав век остарео — он затече избрисане трагове и својега села и своје куће и своје прошлости. Он затече нов свет који је вртоглаво пировао и разуздано плесао на гробовима његових драгих; он затече свет који је заборавио прошлост, којега се није тицала будућност, свет који је живео само садашњошћу. Он тај свет није могао разумети, а тај свет није могао њега разумети. Сто година их је раздвајало. И гоњен подсмехом и урликом светине, он пође као звер да потражи уточиште у планини и, осетив се сам у свету, чу

глас душе своје, која му рече: прошлости је место у гробу; онај ко једном згази у гроб не враћа се више у живот! . . И он се врати гробу, врати се оној љубави која му се прва казала и од које је научио да и мртви знају волети. . .

МИТ

Јер живот тече као пламена лавина,
као усов, као бујица.
И пред гробом се он не уставља.
Устави ли се ко — остао је
ко пали војник на крвавом бојишту
ког победа нештедимице гази и прелази.

Устави ли се, ма и за час,
те у гроб загази,
животу не припада већ.
Јер по тој стази која у гроб води,
једном се само ходи!

(Одлазе).

Црни се застор отвара.

Пуста шума коју је јесен оголела те још пада свело јесење лишће са стабла и застире тле. Под једним столетним крастом по страни студенац чије ће зрцало блеснути тек када га месечев зрак осветли.

Глуха ноћ и тишина.

ПРВИ ЗРИКАВАЦ

(Невидљив, из неког џбуна с лева).

Кри, кри!

ДРУГИ ЗРИКАВАЦ

(Невидљив, из неког стабла с десне).

Кри, кри!

ТРЕЋИ ЗРИКАВАЦ

(Невидљив, из дубине)

Кри, кри!

ПРВИ, ДРУГИ И ТРЕЋИ ЗРИКАВАЦ

(Заједно)

Кри, кри,
све спи,
само ми,
нас је три,
свако бди
док све спи.
Кри, кри!

ПРВИ ЗРИКАВАЦ

Кри, кри!

ДРУГИ ЗРИКАВАЦ

Кри, кри!

ТРЕЋИ ЗРИКАВАЦ

Кри! Кри!

ПРВИ, ДРУГИ И ТРЕЋИ ЗРИКАВАЦ

Кри! Кри!

Тишина. Музика тихо и нежно изводи ноктурно, а из дубине јављају се свитци (балет) који пролећу кроз мрак преплетајући

се и узлетајући се. Када се свитци разиђу и музика изумре, кроз тишину се чује како негде змија писне, чује се и ук јејина и кукавичји крик.

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Кад опет настане мукла тишина, он нагло јурне бежећи испред некога и осврћући се за собом. На лицу му још страх од немилосрдне гомиле која га је гонила. Дуга седа брада му се од ветра пребацила преко рамена, а косе се расуле у праменове. Он застаје, гледа око себе и за собом, стрепећи од својих гонилаца. . .)

Шта ме гоните. . . што ме јурите. . . шта сам вам скривио? Што се бацате камењем за мном и урлате ко хајка за вуком? . . Шта сам вам скривио? . . Ја нисам никакво зло учинио; ја вас и не познајем, не знам ни ко сте ви? . . Питао сам вас само за моје село, за моју кућу, то је све! Шта сам вам скривио! . . (Гледа око себе) Где сам то доспео? . . Никог живог, ни гласа ни шума. . . Хој! Хој! (Из даљине се чује хук јејине). Где сам то доспео? . .

ПРВИ ЗРИКАВАЦ

Кри, кри!

ДРУГИ ЗРИКАВАЦ

Кри, кри!

ТРЕЋИ ЗРИКАВАЦ

Кри, кри!

ПРВИ, ДРУГИ И ТРЕЋИ ЗРИКАВАЦ

Ту смо ми!

Пуста планина, глуха ноћ, одзивају се само криком ноћне птице и писком гмизавци... Жеђ ме мори и дршћу ми удови од страха и умора... а овде никога... пуста планина, глуха ноћ... Жеђ ме мори...! (Гледа на ону страну одакле је дошао) Смирили се, не гоне ме више... што ћу им, шта сам им скривио?.. (Узима лишће са земље и наслања га на усне) Ни капи росе на листу, а жеђ ме мори... гуши... (Тргне се преплашено и ослухује) Не, нису они... то тица ноћница тресе крилима... Они су посустали... неће ме више гонити, неће допрети овде, у пустињу. Шта ћу им кад им ништа нисам скривио... ништа!... (Досећа се) Поранио јутрос у заранке, пољубио нани и бабу руку и они ме благословили и чауш кликнуо, пушке припуцале, а зурле запиштале и песма се заорила и кренули свати... је л' тако све било?... (Домишља се) Па онда, одили свати уз зурлу и попевку и весело доспели до невестина села... дочекала нас њена мајка раширених руку и сузних очију... одиграли, отпевали... девери прихватили неву за руке те кренуше свати... је л' тако било?... (Домишља се) ... А пут води тамо, крај гробља... не мож обићи... а њен гроб издваја... из далека видиш како се на крстачи лелујају сватовски пешкири, а гроб јој мирише љубицом и мајкином душицом и гори свећица јутрос запаљена. Дао само јој завет и хтео сам га искупити, свати макли доле, до друма, а ја свратио и закуцао у

гроб и јавио се, а мртви ми се одјавили... ето, ето, тако је све било... Одјавили се и сенуло три пута и затресла се земља и гроб се отворио, а она ме позвала и одзвао сам јој се те сишао у гроб. Само сишао, загрлио је и пољубио — пољубио њу мртву — и одмах се вратио у свет... Ето, то је све... тако је све било, нисам ја то сањао, био сам будан и сад сам будан. Па зашто ми се ругају, зашто ме гоне, зашто ме бију... зашто, зашто?... Жеђ, жеђ ме мори... зар нигде капи воде..? Месец се пробија кроз облаке, те обасја планину и проспе сноп зракова на кладенац. Он спази осветљено зрцало и полети те се простре по земљи) Воде... ето воде... ето воде..!! (Легне и наднесе се над студенцем да пије, али у том спази на воденој површини свој лик и тргне се запрепашћен) Ко си ти, стари, ко си ти?... (Престрави се, окреће главу да не види, затим се опет нагне) Ко си ти са дугом белом брадом, реци ми, ко си ти?

ЊЕГОВ ЛИК

(Лик на површини воденој)
Ја сам ти!

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Ко си?

ЊЕГОВ ЛИК

Ја сам ти!

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Зар то мој лик? Зар то ја?

ЊЕГОВ ЛИК

То, ја!

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Окреће главу и покрива очи)

Не, то је варка, то је обмана. То поноћни духови играју са мном језиву игру обмане. Не смем да гледам тај страховити лик.

ЊЕГОВ ЛИК

Не окрећи главу пред истином: погледај, погледај боље себе... познаћеш.

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Гледа)

Зар то... зар...?

ЊЕГОВ ЛИК

Јест, то што гледаш, то што видиш, то си ти..

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Зар тако стар?

ЊЕГОВ ЛИК

У гробу си читав век проживео.

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Један тренут само...

ЊЕГОВ ЛИК

Тренут у гробу — вечност је у животу.

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Гледа у свој лик).

Зар то... зар то ја... А где је моја младост?

ЊЕГОВ ЛИК

Тамо, иза гроба.

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

И никад ми се више неће вратити?..

ЊЕГОВ ЛИК

Оно што је прошло не враћа се више.

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Зар никад више... зар сам преживео живот свој... зар онај тренутак, зар је то цео живот?

ЊЕГОВ ЛИК

Живот је тренутак само према вечности.

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Јадикујући).

Ај мене... зар је то сав живот... И сад... шта сад?

ЊЕГОВ ЛИК

Врати се гробу.

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Ужаснут).

Гробу?

ЊЕГОВ ЛИК

Из живота се слази у гроб, али се из гроба не излази у живот.

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

Ја хоћу живот!

ЊЕГОВ ЛИК

Откад си загазио у гроб, ти не припадаш животу више!

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Боно).

Гробу да се вратим?

ЊЕГОВ ЛИК

Онога тренутка кад си уставио свате на друму крај гробља, ти си се нашао између две невесте: оне коју је пратила песма и која те је у живот звала, и оне коју је грлио гроб и која те је у смрт звала. Ти си окренуо главу од живота и изабрао си смрт за љубовцу. Што иштеш сад да се вратиш животу?

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Јаукне).

Гробу зар да се вратим?

ЊЕГОБ ЛИК

Оно што је прошло припада гробу, оно што настаје животу.

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Плане).

Лажеш, лажеш ноћно чудовиште!... Лажеш ме, заводиш ме... ја хоћу да живим!

ЊЕГОВ ЛИК

Нико не живи што хоће и нико не мре што хоће. Живот и смрт су закон, а закон је моћ јача од воље.

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Бесно, помамно).

Лажеш чудовиште... лажеш наказо... убићу те, уништићу те... уништићу те... (Лупа бесно песницом у воду те се вода распрска на све стране. Гледа у узбуркану воду са које је нестао његов лик). Нема те... ах... победио сам те... уништио сам те! (Гледа ужаснуто у студенац на чијој се површини, кад се смирила вода, опет јавља његов лик).

ЊЕГОВ ЛИК

Не можеш ме уништити, јер сам ја у теби. Ја сам твоје ја!

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Потиштен, резигниран, сломљен).

Осећам те... осећам те у души... гушиш ме... мориш ме... мучиш ме; ја хоћу живот који нисам проживео, а ти ме шаљеш у смрт. Осећам те и осећам да си јачи од мене и да ти се морам потчинити, да морам поћи оним путем који ми ти налажеш... Осећам те... сео си ми на душу и не даш ми даха... Вучеш ме, вучеш ме у смрт, а ја бих живот хтео, јер га нисам ни проживео... Мрзим те, јер морам ти се потчинити; буним се против тебе, јер осећам да си господар мога разума... Склони ми се с очију... (Окреће главу). Бежи далеко од мене! (Одмиче трчећи од студенца). Хоћу да плачем за својом младошћу, а срам ме је од тебе. (На коленима, обраћајући се небу). Господе, јесу ли то твоји закони? Зар је смрт твоја наредба? Ти

зар који си живот саздао као највеће своје дело, смрт намећеш као закон свој? ... И зар твој закон сме бити неправда? ... Неправда да, јер младост си ми отео ... отео си ми младост непреживљену ... Младост ми врати коју си ми опљачкао ... розорио си је ... уништио ... (Бризне у тежак плач и пада ничице на земљу те тако јеца. За то време, уз музику, која прати његов плач, развија се игра младости (балет) коју приказују неколико прозрачних фигура расплетене косе украшене цвећем. Када ова игра престане и фигуре ишчезну у тмину, он буновно, као после тешкога сна, диже главу и гледа лево и десно тражећи слике које је малочас као у сну догледао). Где су? ... Је л' то моја младост била што је мало час вила коло око мене? Где су? ... Нигде никог ... никог ... никог ... пуста планина, глуха ноћ ... Само ја и смрт ... А где је живот? Зар онај тренутак само, зар то живот? ... Поранио јутрос у заранке, пољубио нани и бабу руку и они благословили и чауш кликнуо, пушке припуцале, зурле запиштале и песма се заорила ... песма? ... Где је, што је изумрла ... зар је све, све изумрло ... (Зајеца опет боно и зарије главу у руке плачући. Из даљине се чује тихо, као глас далеке прошлости, сватовска песма, а кроз гране, осветљене месечином, крећу се тихо и прелазе сцену, његови сватови. Кад мину и изгубе се, он прибере последње напоре и, дршћући, пригушеним гласом дрекне пружајући руке за сватовима). Станите, станите, не остављајте ме смрти, водите ме у живот! (У том задршће и престрави се, јер кроз тмину и ноћ под земљом се чује онај исти хор мртваца који је чуо кад је био на гробљу; затим сине трипут и затутњи, а земља се отвори и из земље се

диже бледо, гробом испивено, а самртничким венцем окићене главе, девојче са прекрштеним рукама на грудима Њену појаву обасја зелени месечев зрак).

ДЕВОЈЧЕ ИЗ ГРОБА

Ја те чекам... ја те чекам... ја те чекам! И мртви знају волети!

ЧОВЕК ИЗ ГРОБА

(Прибере последње напоре, диже се на ноге и посрћући пође).

Ево ме, идем!... (Тежак га ропац загуши и он се сруши мртав на земљу док девојче из гроба полако тоне у земљу. Затим настаје опет тмина и мукла тишина коју пресеца само суво јесење лишће које пада и застире мртва старца. Из даљине се чује најпре писак олује а затим хук јејине).

ПРВИ ЗРИКАВАЦ

Кри, кри!

ДРУГИ ЗРИКАВАЦ

Кри, кри!

ТРЕЋИ ЗРИКАВАЦ

Кри, кри!

ПРВИ, ДРУГИ, И ТРЕЋИ ЗРИКАВАЦ

(Заједно).

Кри, кри.
Све спи,
само ми,
нас је три,
свако бди,
док све спи!

(Настаје опет тишина, а, из дубине и тмине, јавља се бела фигура Мита који корача напред опружене руке. Он већ из дубине грми реч која је упућена публици).

МИТ

Станите!

(Излази напред, а за њим се црни застор затвара).

Станите!
Чекајте ви који сте видели и чули;
не окрећте лице, не склапајте прочитану књигу,
не разилазите се, пре но понесете собом бригу
коју вам ова стара прича намеће.

Знате ли сада бар ко сте ви и шта сте ви,
у бескрајноме мору вечности?
И ви сте тренутак само,
ви сви што живот престављате
и што животу крај догледати не знате,
те жељама премашате међе животне.

У васиони закон је један једини
који на све што живот значи простире своју моћ:
из ноћи се рађа дан, а дан умире да настане ноћ.
Ко дан и ноћ, живот и смрт се смењују.
Из живота се рађа смрт а из смрти живот нов.
Живот је оно што настаје, а смрт што нестаје
и тоне у заборав
коју утеха прошлошћу назива.

По забораву том
из мрачних даљина, од преискони,

кроз векове блудим ја,
блудим ноћ и дан.
Од тада још, зарио сам се ја у дубине
душе човекове
и ту боравим кроз све векове,
док мрак ми подржава трон,
а човек, немоћан против силе те,
на крилу мом детиње спава сне
и данас као и некад, у праискон.

Пођите сад, док траје ваш дан
и нек вам око не савлада сан,
док будни не сагледате истину:
да сте сви ви тренутак само
у бескрајноме мору вечности!
— — — — — — — —

ЗАВЕСА